

HITEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BERTA ZSOLT:
Háború se béke

ÁRKOSSY ISTVÁN:
Mozgóképek, avagy szekvenciák

A BETHLEN GÁBOR ALAPÍTVÁNY
2020. ÉVI DÍJAZOTTJAI

3

XXXIV. évfolyam
2021. március
630 Ft

PIROS LADA

TARTALOM

- 3 Nagy Gábor: Sublót; Piros Lada; Budi; Favágító; Dancs és Gógán
- 6 Berta Zsolt: Háború se béke
- 11 Léka Géza: Tragikomédia; Nagy utazás; Néma dialóg
- 15 Mohás Livia: Fialat farkas
(Emlékezések, 6. rész)
- 23 Debreczeny György: gyere be óramutató
- 28 Oláh András: Távolságok
- 39 André András: Metamorfózis; Silbak
- 42 Árkossy István: Mozgóképek, avagy SZEKVENCIÁK,
amelyeknek fele igaz, fele nem
- 53 André Farkas: Hazatérés
- 58 Urbán Gyula: Egy keresztes vitéz imája II. Endre korából
- 61 Bakó Endre: Drámák István királyról
- 74 Biernaczky Szilárd: Liszt: Funéailles
- 77 A Bethlen Gábor Alapítvány 2020. évi díjazottjai
(Bakos István, Bíró Zoltán, Magyaroy Rozália írásai)
- 89 Benke László: Búzavirág; Anyám és apám fényképe alá; Sempre libera; A boldog magány
- 92 Fehér Zoltán: Török világ a bátyai néphagyományban
- 104 Madácsy Piroska: „Dicső, igaz kor, hadd köszöntselek”
(Kosztolányi Dezső: Lucifer a katedrán [1923])
- 110 Csontos Márta: „Letept szavak – három menetben”
(Debreczeny György Három menetben, kollázs nélkül)
- 112 Alföldy Jenő: Világpor
(Pusztai Zoltán: Körfolyosó – Szonettek könyve)
- 115 Szász István Tas: Évszázadok égfelé küldött himnuszai
(Köszörű-időben)
- 120 Lőkös István: Fiume: ahogy ők látták
(Fiume és környéke a 19. századi magyar útirajzokban)
- 125 Cs. Nagy Ibolya: „Derékgig csonterdőben”
(Farkas Árpád [1944–2021])

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képei Árkossy István *Mozgóképek* című sorozatából merít, amelyek a festőművész azonos című írását kísérik.

HITEL Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor, Tevelő Arató György; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat és Könyvkiadás szakmai program megvalósítását 2020. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238–9908. **E-mail:** Tevelő Arató György (történelmi tanulmány), arato@hitelfolyoirat.hu; Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Árkossy István: Caravaggio (Mozgóképek-sorozat, 2020)

Nagy Gábor

Sublót

A konyhában vendég volt csak a férfi,
bagózhatott s a padlóra sercinthetett,
Öregpapa időről időre tett a tűzre
a *sparhet* melletti fáskosárból,
dologról döntést az asszonyok hoztak,
vészhelyzetben is ők kaptak észbe,
ha a *téeszcsé* vagy a tanács packázott,
hivatalos iratokért ők túrták föl
a sublót feneketlen fiókjait.

Piros Lada

A falu tékozló fia, apám,
a városba szakadt bonviván
begördül a vadonatúj piros
1500-as Ladával, család-szomszédság
összecsődül, kelttészta karok fonódnak
a kerítéslécekre, karimás kalapok
bukkannak elő innen is, onnan is,
a kíváncsiság *fűzfagéva* taplógombái,
szemlélődve is élősködők.
Jaj, mire lesz ez még, fiam,
sopánkodik nagyanyám, a rivaldafényben
topogva, gyönyörködjön, szégyenkezzen-e
apám kipirult büszkeségén.

Budi

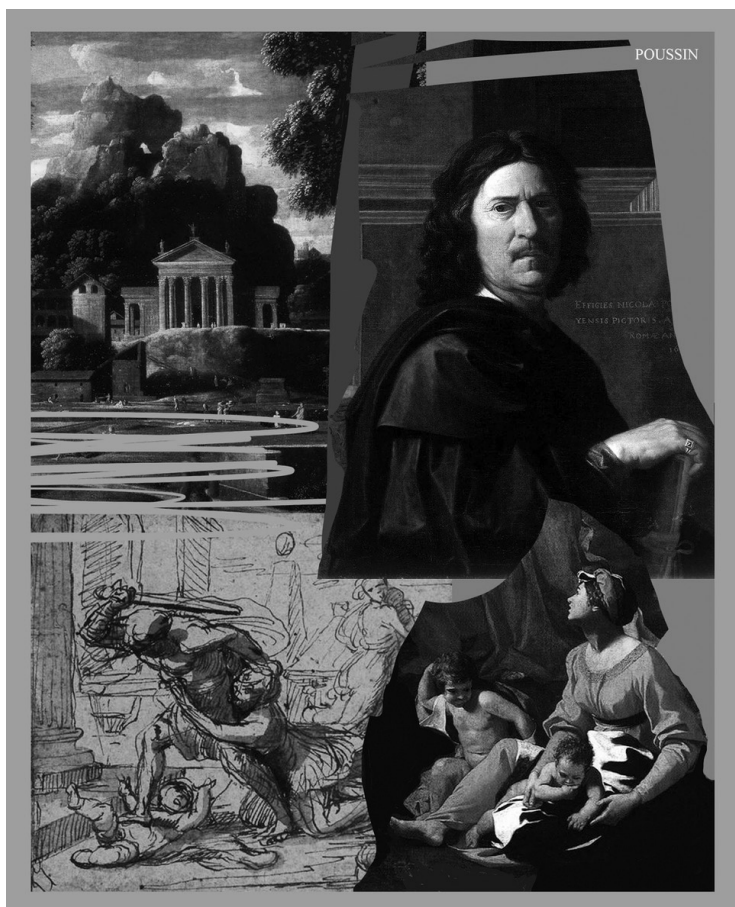
Nem értettem anyámat, miért óv
az udvari buditól, van már új
fürdőszoba, angol vécé!, Öregmama
letorkolta, *nem kő kényeskedni,*
a nyikorgó ajtajú fatákolmány
lenyűgözött a deszkarések
villanófényeivel, varázsdobozban
ülve hogy is zavarna a szarszag,
ragadozó lesből, bámulom, hogyan
pipiskedik, színeit szertehintve
hogyan kellei magát a nyár.

Favágító

A favágítón gubbasztott dédpapa,
közönyös tuskógomba, megtorpantam,
bár nagymama szalajtott, *ládd meg,*
a tölgyfatuskón üdögel, Öregpapa
foglatosságáa volt a fafaragás:
csúzli, puska, most éppen
fűzfasípért rohantam hozzá,
úgy ült ott, eggyé válva tuskóval,
telekkel, beláthatatlan szemhatárral,
hogy csak odakuporodni lehetett hozzá,
oldalának dőlni, akár egy pulikölyök,
elfészkelődni meleg istállószagában.

Dancs és Gógán

Tízfokos lejtő hajtúkanyarral, s a *Dancs* szédülete után a roppant emelkedő, a *Gógán*, ahová egykor anyám is, vállvetve a többi utassal, tolta, taszigálta föl a kásás hóban az Ikaruszt, csak ezt a kettőt vigyázzátok!, kántálta nagymama minden búcsúzáskor, kendőjéhez emelt kézzel kémelve, ahogy kikanyarodunk a faluból.

Háború se béke

Részlet

Nagyapa a háborúból erősen megváltozott világlátással tért haza. Akkor már tudván tudta, hogy nem ezrek, hanem tízmilliók fizettek életükkel, végtagjaikkal, szemük világával a hercegi pár haláláért, köztük három fia. És az újságoké helyett a saját szemét is megjáratta a háborúban. Gyakran hallottam tőle, s a történelmi hűség jegyében magam se írhatom le szebben szavait:

– Hogy basznák meg a kurva háborújukat az urak!

A kolerajárványokat kismiskává fokozó spanyolnátha-járványt, amely önmagában ötvenmillió áldozatot szedett a világban, nem alaptalanul, szintén a háború rovására írta. Ellenérzése azonban csak arra a háborúra terjedt ki, amiben maga részt vett, s amiben elvesztette Antal fiát. A múlt ködébe homályosuló régi csaták továbbra is vitézi tetteként, becsületbeli, hazafias ügyeként tünnek föl a szemében, amit még igaz férfiak, bajnokok, lovagok vívtak a virtus és a tisztességes küzdelem szellemében, s ami szellemiség a Nagy Háború idejére leáldozni látszott. Én azonban, tisztelettel, úgy vélem, ebben téved, s a háború mindig is olyan volt, amilyennek ki-ki a maga háborúját látja. Úgy gondolom, a hús sosem érzett másképp, ha vasat mártottak belé, és a szem sem látta máshogy, a szív sem borzadt el kevésbé tőle. És ha elmondom a magam háborúját, akkor elmondom mindet, amit valaha ember vívott ezen a világon, Verdunt, Isonzót és Galíciát, Gettysburgöt, Waterloot és Mohácsot is éppúgy, ahogy a többit, ahol magam nem voltam ott.

Nagyapa nem beszélt Isonzóról. Később is, ha kérdezték, csak annyit mondott: gyönyörű hely magában is, fölösleges volt nyaklól nélkül vérrel öntözni. És hogy az ottani márványos pisztráng parázson sütvé épp olyan fenséges, mint az itteni szivárványos, csak só akadjon hozzá.

A háborúból hazatérvén Nagyapa a vállunkra tette hatalmas kezét, és így szólt:

– No, kis Benedek, kis András, nektek meghalt az apátok, nekem a fiaim, összeillünk, mint tengely a két kerékkel.

BERTA ZSOLT (1966) író, dalszerző. Legutóbbi kötetei: *Recept* (2016), *Chłopczy z placu Moskwy* (a *Kalef* lengyel nyelvű kiadása, 2019), *Szomjas Szűz* (2019).

- Összeillünk, nagy Balázs! - válaszoltam én nevetve, de Nagyapa nem nevetett velem, ahogy szokott, csak gyengén elmosolyodott, András bátyám pedig nem mondott semmit.

Abból az időből való halovány emlékeimben apámnak mélyen zengő bariton hangja, dohány- és pitralonszaga és erős, biztonságérzetet adó keze van. Érett, felnőtt férfiként él bennem, pedig megélt évei szerint ma már ifjúként kellene gondolnom rá, hisz épp csak elütötte huszonegyedik esztendejét, amikor két fivére és Nagyapa után elindult a világháborúba, ami elvette tőlünk. Az arca is homályosabb, mint a többieké, és alighanem gyakran mosódik össze nagyapám arcával, ahogy cselekedetei, szavai, nevetése is. Számomra egyesültek az időben és az emlékeimben, s már meglett férfi voltam, amikor újra kétéváltak.

Antal nagybátyám nyughelyéről Nagyapa a háborút követően értesítést kapott, s nem lehetett lebeszélni róla, hogy a nyomába ne induljon. Odafele a poggyászkocsiban a magával vitt üres koporsón ült, hazafelé pedig mellette, az egyik verduni ócskásnál vásárolt karcsú, karfás széken. Azt a széket aztán az asztalfőre helyezte, s azon ült mindig, azt vitte magával a temetőbe is, ahányszor kedve támadt kicsit a fia mellett ücsörögni. Azt mondta, azért, mert az a legkényelmesebb szék. Francia széknek hívta, pedig az alján álló felirat szerint Bécsben készítették valamely Thonet-műhelyben. A karcsú, csupa finom hajlatú szék magányosan, fensőbbségesen és zárkózottan állt egyenes, vaskos és szögletes darabokból álló paraszti bútoraink között.

A háborúval jócskán eltelt katonák haza akartak menni, és a többségük a kormány engedélyével haza is ment. Nem lehet mondani, hogy Magyarország népe nem ezt akarta volna. A hosszú öldöklés és mérhetetlen számú egyéni tragédia után mindenki békét akart, s nem kívánták szaporítani a névsort a háborús áldozatok emlékművein, amelyeket hamarosan a legeldugottabb faluban is felállítottak.

A nemzetőrségbe azért Nagyapa is belépett, hogy szűkebb hazáját védhesse, ha úgy adódik, de a laktanyaélethez nem fűlött a foga. És Vilma néném szintén, ami már nem is váltott ki akkora derűtséget Agádórön, mint váltott volna húsz évvel korábban vagy egy másik faluban. A tegnapi csoda ma már csak hír, holnap pedig megszokás lesz. Az utak tele voltak mindenféle kósza népekkel, korábban katonaszökevényekkel, a háború után pedig már engedéllyel hazafelé tartó, éhes, rongyos katonákkal és civil menekültekkel. Magyarok jöttek, németek és osztrákok mentek, a megugrasztott galíciai zsidók új hazát kerestek. Ebben a hömpölygő forgatagban sok zsvány akadt, aki éhkoppjában és reménytelenségében fosztogatásra adta a fejét. A kastélyok és úri házak, a vasúti rak-tárak zsíros falatnak számítottak, de amint olyan nincstelen lett a nép, mint korábban csak a cigányok, sokan mindjárt úgy is kezdtek cselekedni, vagyis a szegényebb tanyák utolsó csirkéjét sem vetették meg, a szegényebbeknél is szegényebbek lévén. Tyúkot, tojást, kukoricát, tököt, dinnyét loptak, s mindent, amihez hozzáfértek. A katonák a négyéves öldöklés után semmi kivetnivalót

sem láttak abban, hogy erőszakkal vegyék el, amire szükségük van, vagyis ételre, italra, ruhára, asszony melegére.

A gyilkosságok is megszorodtak, nem voltak bátorságosak az utak és a házak sem, hiába nevezték azt az időt már békének. Általános szokás lett emegaztetteket ideológiák örve alatt követni el, egyfelől a bolsevik eszmékre, másfelől annak ellenére hivatkozni. És mindkettő nevében nagyszerűen ki lehetett fosztani a zsidókat, az egyik oldalról népnyzó rablótőkésnek, a másíkról nemzetvesztő bolsevikoknak nevezve ki őket. Mészáros Oszkár szatócsboltját csak 1918-ban háromszor rabolták ki, egyszer őt magát is csúnyán helybenhagyva. Egyre-másra alakultak az ilyen-olyan különítmények, milíciák, s színre vagy valóságosan, de mind a rend fenntartására esküdött fel, s nem lehetett tudni, éppen védenek, avagy gyilkolnak, rabolnak. Meglehet, a politika magas szintjén tudták, ki micsoda, s mennyit ér, de Agádőr szántóíöldjei felől nézve nemigen lehetett kiigazodni rajtuk.

Nagyapa és Vilma néni a magunk két puskájával szolgáltak a nemzetőrségben, ami annyit tett, hogy hetente kétszer, amikor rájuk került a sor, vállukra vették a fegyvert, és járőröztek Agádőr nekik kijelölt részén. A falut öt részre osztották, így egyszerre tíz nemzetőr teljesített szolgálatot, többnyire mind azon a környéken, ahol lakott. De nem magyarázom tovább a szolgálati rendet, hiszen nem is emlékszem, az alább következők Nagyapa és Vilma szolgálata idején történtek-e, s valójában mindegy, mivel a mi portánkon esett meg, lehetett így is, úgy is.

András bátyám apánk halálhíre után sokáig nem szólt egy mukkot sem, illetve egyetlenegyszer egy szót bökött ki, azt is suttogva, mindjárt elbeszélem, miképp s miért. Amikor már szólt, akkor is csak egyszer jött ki a temetőbe, ahova én mindig szívesen tartottam Nagyapával. A sírkőre Nagyapa nemcsak Antal fia nevét vésette a születési és halálozási évszámával, de édesapánk nevét is, egyetlen évszámmal. Az állt ott: Cseke Zoltán 1894 – . Amikor ezt Andris meglátta, már ki is tudta böngészni, s néhány napra újra elhallgatott. Amikor megszólalt, azt kérdezte édesanyánktól:

– Lehet, hogy édesapám nem is halt meg, csak nem akar hazajönni?

– Jaj, drága kisfiam! – futotta el anyánk szemét a könny. – Nagyapa azt reményli, hogy életben van, ezért nem véseti rá a számot a köre.

– Én is azt szeretném – felelte Andris, és soha többé nem jött velünk a temetőbe.

De Nagyapa szóval nem említette, hogy bízna, inkább ama reményének adott hangot, miszerint tisztességes emberek révén Zoltán fia is viszonylag tisztességes sírban nyugszik orosz földön, még ha névtelenben is. Amikor a temetőben ücsörögtünk, ő a francia székén, én a kis sámlimon, és az ő felszólítására csendkirályt játszottunk, mindig én veszítettem, s gyakran mondtam neki:

– Ne búsulj, Nagyapa, ha nagy leszek, felkutatom édesapám sírját ott Oroszországban, és hazahozom őt, ide, a helyére!

Egy ízben Andrissal a ház mögötti dombon csatangoltunk. Nem voltak olyan vidámak és felhőtlenek azok a csatangolások, mint még nem sokkal korábban is. Andris borúja rám ragadt, aki pedig még szinte nem is értettem, mit jelent az, hogy édesapánk elesett a fronton. Én ugyan meg nem némultam, de mivel András egy szót sem szólt, a társaságában egy idő után magam is spóroltam a beszéddel. Így róttuk komor útjainkat a portánk környékén, keveset törődve madarakkal, bogarakkal, ürgékkel, ahogy azelőtt. Akkor éppen nem is törődhattünk volna, mert már jócskán benne jártunk a télben. Hó fődte a tájat, mi pedig csöndben baktattunk a domb tetejére, hogy teljesítsük kötelességünket, amit az rótt ránk, hogy Nagyapa készített nekünk egy ródlit. Roppant a bakan-csunk alatt a hó, halkan surrogott hátunk mögött a szánkó. A kopasz szilvafák között baktattunk, amikor a ház felől megcsapta fülünket a baromfik izgatott kárálása, kukorékolása, hápogása, csapkodása. Bár fényes nappal volt, azt gondoltuk, róka lesz. A ródlit magára hagyva hamar visszafordultunk, és már szaladtunk a hátsó kertbe, ahol a baromfiudvar is volt, de megtorpantunk, amikor egy katonát pillantottunk meg odabent. Hosszú, rongyos katonakabátot, elgyötört csizmát, katonasapkát viselt, a hátán lapos hátizsák lógott. Magas volt, vékony, s éppen azzal foglalatосkodott, hogy kitekerje néhány tyúk nyakát. Kettővel már végzett, azok a lába mellett, a havon heverték. A harmadikat is a földre dobta, aztán levette a hátizsákját, s kioldotta a száját. Gyors pillantást vetett körbe, s megpillantva bennünket, mozdulatlaná dermedt. Andris ekkor szaladni kezdett feléje, én pedig semmit nem értve követtem. A katona döbben-ten hátrált néhány lépést, és nekiütközött a tyúkoknak. András elérte, mindjárt átölelte a derekát, én pedig megálltam. A katona a levegőben tartotta a kezét, és kétségbeesetten pillantott le Andrisra, aki elfúló hangon nyögte:

- Édesapám!

Erre nekem is megdobbant a szívem, és megvilágosodva megragadtam édesapánk kezét, mely megdöbbenően sovány, szinte csontvázszerű volt, amiképpen az arca, és mélyen beesett, árnyékos szemei is.

- Nahát, édesapám! - kiáltottam én is boldogan, és Andris példáját követve hozzábújtam.

A katona néhány pillanat után a fejünkre tette a kezét, és gyöngéden meg is simogatta. Ekkor valami erő Andrissal együtt felemelt a földről, elszakított édesapánktól, és méterekkel arrébb, a fegyvert szegező Vilma néni mögött ledobott a hóba. Nagyapa volt az. Maga is megragadta a puskáját, s immár ketten tartották sakkban a katonát, aki először is letörölte a könnyeit, erre tisztán emlékszem, aztán elkeseredetten, de emelt fővel nézett Nagyapára.

- Ki vagy? - dörrent rá Nagyapa.

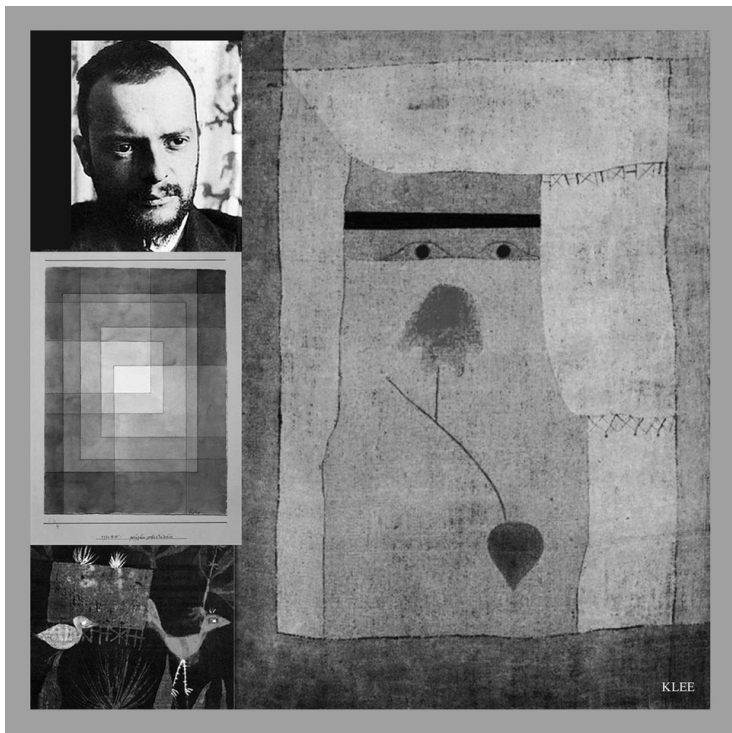
A katona megmondta a nevét, s az nem édesapánké volt. Nagyapa kikérdezte a katonát az egységéről, hogy honnan jön, hová tart, még arról is, mi volt és lesz civilben. Az utolsó kérdésekre már a puskáját sem fogta rá, sőt megkínálta egy maga dohányából készült cigarettával.

- Mit akart a tyúkokkal? - kérdezte legvégül.

- Megettem volna őket.
- Úgy értem, hogyan készítette volna el?
- Megsütöttem volna tűzön.
- Csak így magában?
- Van egy kevés sóm.

Nagyapa lenézett a tyúkokra, lehajolt, a két nagyobbat felemelte, a kisebbet a földön hagyta.

- A jércét vigye, annak gyöngébb a húsa. Ezek itt jobbak levesbe. Ha jót akar, belezze ki, de a tollát hagyja rajta, aztán ha talál a hó alatt, tapassza be agyaggal, úgy tegye a parázsba, és hagyja ott egy bő órát. Így sűtik a cigányok a fácánt. A végén a cseréppel lejön a toll is, a hús meg jó szaftos marad. Ne a falu felé menjen, hanem arra. Minden jót!

Léka Géza

Tragikomédia

Dzsó,
öreg Dzsó, ha tudnád,
mennyire szerettem volna oldottnak maradni, erre
úgy befeszültem, mintha velem ékelték volna ki az
Ördögfing ócska, ingatag boxát, belém dermedt az
önfegyelem, a regulázó részvét éppúgy, ahogyan a
vajszívű tapintat is, azt hittem, valahogy sikerülhet
kimaradnom a kozmikus fagyból, amelyet Jóskád
halála hagyott maga után, ámde kerítő rianás volt
már minden verssorod: *Kimutattad fogad fehérét, /
te csillagközi csaló, / vérét vetted fiamnak, vérét, /
sajogtatja sebem a hó, / kimutattad fogad fehérét, /
te csillagközi csaló!* – torlódtak egymásra a szavak
a Kádár-címeres, biankó Oklevél hátoldalán, amit
Zsóka hordott haza neked kilószámra a tanáriból,
jusson belőle bőven, ha káromlod, ha elátkozod az
Istent: *Hogy gyűlöllek, ó hogy utállak, / megfertőzi
szájam a szó, / szétjáróányul a dal utánad, / ettől
leszel mindenható, / hogy gyűlöllek, ó hogy utállak,
/ te, te csillagközi csaló!* – – és nem éreztem már
se utat, se irányt, se távolságot, csupán a kartonlap
jégtorlaszos fényei zibbasztottak, ám amint átültél
mellém, visszájára fordult minden, hiszen Gomez,
a törzsvendégből lett pincér állt meg a boxnál, rég
látott, diliházi bajtársaiddal, a flepni-huszár Gede-
testvérekkkel, nekem égnek állt a hajam, két korsó
után már falták a versedet, cibálták, össze is kaptak
fölötte, ám a rezet a kicsi vágta ki: rossz a címed,
Józsi, dehogy, istenem, dehogy Csillagközi csaló,
hanem: na mi, na mi, na mi, hát nem hallod benne?
Csallóközi csillag, Uram! és nyomta volna tovább,
ha szét nem fröccsen, ha semmivé nem lesz a világ
a pillanat tört része alatt.

LÉKA GÉZA (1957) Budapesten élő költő, író, a *Hitel* szerkesztője. Utóbbi kötete: *Árva ragyogás* (Hitel Könyvműhely, 2016).

Nagy utazás

Dzsó, öreg Dzsó, ha tudnád,
engem a hegyek, a havas szirtek
sosem érdekeltek, sem a fakír,
személytelen serpák, sem a
titánium lábú, megpatkolt
héroszok a Himalája halálútjain,

én csak a szavak, a mondatok
fennsíkjait vágytam támadni,
fölhágni rájuk egy-egy napra,
hosszú hétvégére s levedleni a
csönd, a hallgatás uralhatatlan,
meddő pauzáit,

miként a perui Inka-ösvényen,
a Titicaca-tónál vagy Taquile
szigetén, négyezer méter fölött
lihegve, zihálva, nem, dehogyan
az anyatermészet emelt az ölébe,
akár egy kushadó palotapincsit,

én apám palóc félszíve voltam
'65 óta a Machu-Picchu fölött,
talpa, térde a Limai Katedrális
összejárákált főoltára előtt, és
harminchét év rázató vastapsa
Arequipától a gömöri kazlakig,

mert egyedül ezért utaztam el a
halálos ágya mellől, ezt akartam
megélni ott, helyben, kettőnkért,
előtted sem akarván kibeszélni,
méltánytalanul a szádba rágni,
eltúrni, ahogy nyíltan lehülyézel.

Néma dialóg

Dzsó,
öreg Dzsó, ha tudnád,
a kérdés, amivel úgy rettegtél
szembenézni, már rám talált,
már itt liheg a sarkamban:

*vajon, asszony nélkül
talpon tudok én maradni?,
mammogva, caplatva róni
az idő homokját, túratni
a hanyatlók, a demensek
örök szaharáját,
mert ez várna még énrám,
nemde? –*

üzente-tudakolta minden
tagod, minden porcikád,
noha esélyed se volt rá,
hogyan akár egy héttel is
túlélhesd Zsókát –
ült ki az arcomra azonnal,

de nézz inkább engem,
akiben csak amolyan
távlattalan, humánus
ballaszt volt a frigy,

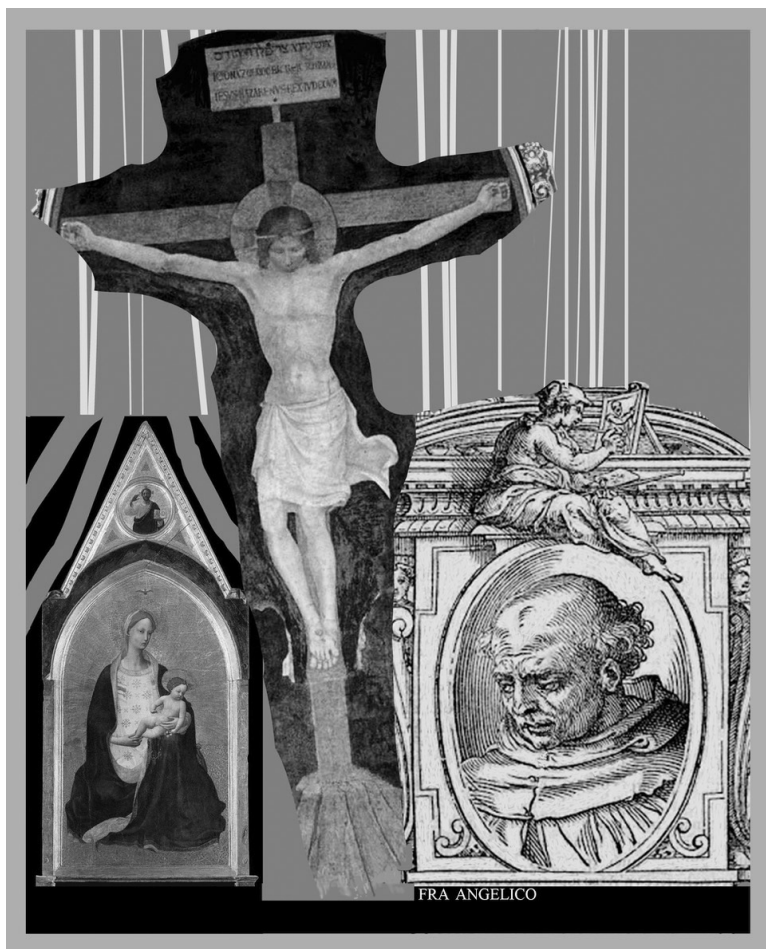
aki túl van már
háromezeröttszáz önkezű
tükrötjőjén, harmincezer
letekert kalórián és
kilométeren három év alatt,

mert nem más, mint maga
Szent Diabétes csapolta le
belőle a rozmárnyi hájat,
mégis az maradt, aki volt,

egy átmenetileg kikúrált,
két lábon járó rizikófaktor,
ki csak azért is borokkal,
versekkel hergeli a halált,

amiért elviseli őt az élet,
a kibrusztolt létminőség,
amíg övé a legjobb
szenior vérkép a házban.

Árkossy István: Fra Angelico (Mozgóképek-sorozat, 2020)

Mohás Livia

Fiatal farkas

(Emlékezések)

6. rész

Virágos nap, március 5.

A nagyobbik szoba délkeleti ablaka ragyog. Szélesített alapján üvegkocka. Haski, az építész tervezte oda. Most éppen három tő orchidea virágzik benne, a fehér hatalmasan lombos. Hasonlóan nagy, de erősen rózsaszín virágok húzzák lefelé a másik orchidea szárát. A harmadik más, alacsonyabb, virágai kicsik, hanem a színeik! Fehér-rózsaszínek. Kis Haski keresztanyjától, Mártikától kaptam. Az orchideák alatt, mellett szobanövények zöldellnek, nagy Haski bármelyiknek nevét latinul, magyarul fújná.

Eddig halogattam említeni, hogy ez a nap kis Haski születésnapja. A fájdalom éjszakája. Mondhatják nekem az álszent fapinák, hogy oh, igen, fájt, de ezt az anyák rögtön elfelejtik. Redves nagy hazugság. Ám lehet, ennyire különfélék vagyunk. Én sose felejttem. Próbáltam feldolgozni a rémes emléket, többször leírtam, talán regényemben is, valamelyikben silóhoz hasonlítottam, ebben az építményben a búza- és egyéb magvakat felhalmozzák, majd felőrlik mindet az utolsó szemig.

Március 10. Kedd, sűrű napok. Szomorú élmények. Fényes élmények. Legfényesebb a bécsi *Die Presse*-ben a napokban megjelent cikk, a Magyar Nemzetben számol be róla Ádám Attila Bocsánatkérés a kormányfőtől, köszönet a magyaroknak címmel. Cristian Ortner írta a *Die Presse*-ben: Orbán Viktornek igaza volt, megérdemli, hogy bocsánatot kérjenek tőle! Az EU görögországi határánál kialakult erőszakos migráns betörések idején született Ortner írása. Felelevenítette, hogy a magyar kormányfő volt 2015-ben az egyetlen, aki következetesen képviselte, hogy a jogellenesen érkező belépőknek nem szabad átjárhatóvá tenni az uniós határokat! Azonnal és kérlelhetetlenül védte hazája és EU határát. Ugyanazt tette, amit ma Görögországban a görög–török határnál tesznek, ragaszkodott a határok megerősítéséhez. Fényes, hogy Ortner felsorol néhány politikust, akik bocsánatkéréssel tartoznak: Angela Merkelt, Werner Faymann osztrák kancellárt, Assenbornt luxemburgi politikust említi. 2015 után a magyar

MOHÁS LÍVIA (1928) József Attila-díjas író, pszichológus, tanár. Legutóbbi kötete: *Arcképvázlat Szabó Magda rejtőzködő személyiségéhez* (2018).

kormányfő kapott elítélő kritikákat, fenyegetést, kirekesztési kísérleteket, az európai vezetők elvakultan fújták a Willkommenskultur és a Wir schaffen das jelszavakat.

Tisztességtelen az EU kettős mércéje, felforr tőle a vér. Hazánk 1,6 milliárd eurót biztosított határvédelemre, az EU nem fizette meg a felét se ennek, pedig ezzel az EU-t is védtük, most Athén hétszázmilliónyi támogatást kap.

Fényesség Faludy György *1956, te csillag* című verse, 1986-ban jelent meg, Alexa Károly említi az *Országút* 3. számában. Felkutatom ezt a verset! Faludyt a recski fogolytáborba zárták a kommunisták, derekasan viselkedett ott, hallatlan erkölcsi tőkét jelentett ez a non-recski, azaz a kinn élő „foglyoknak”.

Szomorúság és emlékezés: nyolcvan éve e napon halt meg Moszkvában Bulgakov betegen, vakon, kisémmizve. Juhász Kristóf írt róla, okosan, tartalmasan: a 20. sz. sötétségéből keservesen előragyogó Bulgakov szelleme! *Mester és Margaritájából* idézi ezt a mondatot. „Kézirat sosem ég el.” Woland, a világirodalom legszimpatikusabb sátánja mondja. Vigasztalás és fenyegetés ez a gondolkodó literátus embernek. A szláv népléleknek (amelynek rögszagú a spiritualitása), csúcsteljesítménye a könyv. A diktatúra örülete mint groteszk karnevál. A félelemben élő, megalázott, csak álmaikban és szívük titkaiban bízó szerelmespár. Elévülhetetlen Bulgakov spirituális fegyverténye, hogy „érzékeny és örök érvényű Krisztus-ábrázolásával az esendőség, irgalom és megváltás drámáinak humorral átítatott láttatásával olyan emberek tudatába is képes beemelni a gologtai misztériumot, akik átmenetileg épp távolodnak Istentől”.

Orvos volt Bulgakov, mint dr. Csókay András, ő operálta szét a bangladesi szíami iker kislányokat más orvosok segítségével. Kozmikus küszöb a metafizika. Vannak, akik átlélik ezt a küszöböt, belépnek egy időre az isteni erőterbe. Bulgakov belépett, mikor írta a *Mester és Margaritát*, dr. Csókay belépett, mikor operálta a szíami ikreket. Nem én képzelem így, ő maga mondta egy tv-interjúban: műtét közben olykor imádkozott és olyan ismeretlen szakmai módszereket, mozdulatokat tudott alkalmazni, amit korábban nem ismert. Mikor ezt hallottam, olyan félelem kerített hatalmába, akár a kutyákat augusztus huszadikán a tűzijáték. A robbanó petárdák, a hanghatások, a harsányan sikoltozó fények. Úgy félttem, akár Bulgakov könyvében az amúgy bátor eb. Mert igaz tehát, hogy név szerint ismer bennünket. Ahogyan tanították. Valamennyi sárkányfogveteményt, közöttük engem is, regisztrál, amikor elmotyogom a *Most segíts meg, Máriát*. A fiatal farkasból bátor sivatagi eb reszket a viharban.

Teilhard de Chardin-szemináriumokon voltam a kádári időkben, a szocializmusban. Tahí, a református egyház üdülője, régi, régi kőház. Szegények voltunk külsőségekben, de a pléh lavórok csodaszépek és a mosakodáshoz pléh kannákban hordtuk a vizet az udvari kútról. Amott testes kis kőépítményben a tiszta klozet. Nem tudom, ki meszelte ki minden falát naponta hajnaltájt, mert személyzet sehol. A fa ülőkéket is naponta lesúrolta valaki, a meszes vizet beleönthette az üregbe, szagtalanná téve az építményt. Sötétbarna százéves, sodronyos ágyak a szobában, elgyengült matracok, lópokróc. Otthonról hoztunk

lepedőt. Biblikusan szerény nyaraló, este elemlámpával közlekedtünk. A nyitott, tágas konyhán a teológián végzett tiszteletes asszony főzött, vadrózsás viaszos vászonnal terítettek, vándlingban tálaltak kitűnő ételt.

Az udvaron diófa. Távolabb sárgára égett rét, azon is diófa, alatta százszor megázott és százszor kiszáradt padok, ezeken üldögéltünk, Teilhard-dal töltkezve. A szél fújt, mely ott fú, ahol akar, és söpörte kifelé belőlünk a szűrítő, csendes félelmet.

Volt ott egy lelkész. Idős, szép arcú férfi, kopott öltönyben. Vasárnap felöltötte a komoly, sötét ruhát, szelíden, emelkedetten beszélt, érezni lehetett, íme, egy valóban boldog lény, egyetlen tényről boldog, hogy úgy hisz Istenben, akár a gyermek. Félni semmitől se fél, a Nagy Úttól, a haláltól se, sem a megfigyelésekkel, telefonlehallgatásokkal terhes jelentől, hacsak nem tart egy kicsit a nyitott konyhában iparkodó tiszteletes asszonytól.

Téltett ez a március. Ma már tudjuk, hogy a születés és fájdalom éjjelét nem csak az anya, a gyerek is megszenvedi. Jönne, tülekedne, iparkodna kifelé, de valami az istennek se engedi kijönni odabentről. Tajtékoztam, átkozódtam, ordítottam. Bizonyára ő is. De még csak a hangját se hallhattuk.

Meglehet, küzdelmében, fájdalmában azt rögzítette a tudattalan mélyén, a derengő homályban, hogy az anyjával vívja az élet-halál harcot. Közelesen hetven éve ennek. És a mai napig harcol, kicsi korától, mindig ellentmond, amikor lehet, és amikor semmi értelme, akkor is. Néha az ordítózásig vitázunk, de mintha valami másik színpadon vívnánk harcainkat. És az a harc kapcsolatok lényegét még csak meg se érinti. Talán ha pár évtizeddel korábban rálátok erre az enyhén kényszeres, önkéntelen vitahalmaz eredetére, talán megtaláltam volna gyógyszerét. Ha ez egyáltalán „gyógyszerre” szoruló ügy. Ha ez az összefüggés – mint szülési trauma – létezik egyáltalán.

Apám helytállt a Piávénál, három helyen lőtték át a testét. Anyám úgy szólított: Drágaságom. Hogy felejtethném el őket?

Vasárnap délután az ebédlőasztal fényes, súlyos terítőjét levették, azon ramsliztak a hölgyek. Az osztás szüneteiben megbeszélték a cselédek viselkedését. Sem a téma, sem a ramslit nem érdekelt. A másik szobában kalábereztek az urak. Az osztások szüneteiben felhős homlokkal, szomorúan és kissé izgatottan Katynról beszéltek. A katyni gáztetről, huszonháromezer lengyel katonatisztet ott kivégeztek, ezzel megtizedelték a lengyel értelmiséget, többnyire tartalékos tisztet pusztítottak el, tanárokat, orvosokat, gyógyszerészeket, mérnököket, újságírókat, banki szakértőket. A szovjet NKVD, a Belügyi Népbiztonság egységei hajtották végre a rémtettet, amire parancsot a KB Politikai Bizottsága adott 1940. március 5-én. Már megint itt ez a különös nap, ez a március ötödike. E napon halt meg Bulgakov, e napon halt meg J. V. Sztálin, e napon adták ki a parancsot a 23 ezer férfi tarkón lövésére, e nap éjjele volt nekem a fájdalom fogcsikorgató éjszakája. Ötven évvel később Wajda filmjében láttam az egyesével végrehajtott tarkólövéseket és a tömegsírba zuhanásokat.

A kaláberező férfiak borús homlokkal és csendes izgalommal azon tanakodtak a leosztás szüneteiben: a németek tették? Vagy a szovjetek? Érveket is soroltak talán, de akkor még eldönthetetlen lehetett a vita. 80 éve történt a vérengzés, 50 évig ment a hazudozás, 30 éve (1990-ben) a Szovjetunió elismerte, ők tették.

Az egész förtelemben a legaktívabb hazug Visszarionovics Sztálin. 1943–46 között tíz koncepciós perben bizonygatta, hogy a németek követték el a katyni rémtettet. Churchill, Roosevelt tudták, mi az igaz, a szövetségi jó viszony kedvéért hallgattak.

A Föld immunrendszere elaludt? Mi történik? Koronavírussal leckétet bennünket a Sors?

A fiatal farkas taszító erdőrészlethez érkezett. Összevegyül a büntudat, a szerelem és az undor. Illatuk és bűzük átjárja egymást.

Úgy kezdődött, hogy nagy Haski testi jegessége, lelki ridegsége nem szűnt. Bizonyára tomboltak bennem a hormonok, de ezt csak most gondolom így, akkor a rémisztő magány volt tudatos. Kapkodtam. Vadul kerestem azt, ami nyugtalanságomat lecsillapítaná. Valami művészeti tanfolyamra jártam, az egyik előadóban mintha megtaláltam volna, amit keresek. A magyar férfiak többségének feje gömb, arcuk lehet jó és rokonszenves vagy nem, de mintha puha főtt krumpliból formázták volna valamennyit. Akit megtaláltam, atlanti típus volt, hosszúkás fejforma, hosszúkás arc. Haja színe drapp. Talán kelták utóda volt, nem a turáni ősöké. Elemezte Lady Macbethet, a hatalom és az örület viszonyát, arra, amit mondott, nemigen figyeltem, őt néztem, kelta-atlanti-óceáni fejformáját, arcát, mozdulatait, néztem úgy, hogy vegyen már észre, ez ment sokáig.

Az ágyi élet sokféle. A Kelta türelmes volt, végtelenül; nem akarok testi kapcsolatot, de összesimulást igen, beszélgetést igen, mondtam, beleegyezett. A Naphegy utcában történt. A ház ugyanaz, ahonnan a Philadelphiába jártunk a háború előtt Mézikevel és nagybátyámmal, ők bridzselték, én matróruhásan üldögéltem, lábammal harangoztam, üveg pohárban a tejszínhabot és az ezüst kiskanalat a pincér úgy tette elém, mintha én is hölgy lennék. Lehetségesek az efféle véletlenek, egybeesések, szinkronítások, mint a Naphegy utca és a lebombázott Philadelphia és Kelta. A tér azonos, csak az időpontok különböznek. Összesimulást és beszélgetést igen, ezt jól eltaláltam, valóban ezekre volt szükségem.

A bőr csodálatos képlet. Egyesíti a többi észlelést. Felfokozza a hallást, az ízlelést és összekeveri a tapintással, ám ehhez idő kell, órák hossza, az éjszaka fele vagy az egész. Létrejöhet akkor az a valami, amit nem tudok megnevezni. Talán akkor tudnám megnevezni, ha indiai vagy más keleti kultúrkörben nevelkedtem volna, és nem a zsidó-keresztényben.

Arcközel, szájközel, suttogások a félsötétben, elmondtuk eredetünket, szüleinke, gyerekkori jó és nem jó élményeinket és így tovább. Kelta a középiskolát tízévesen kezdte, mint akkoriban valamennyien, ő Kőszegen a hadapród iskolában, a híres kőszegi reálban. Ottlik Géza évfolyamtársa, de ezen a meghatározó

naphegyi éjszakán én még nem ismertem Ottlik nevét, Az *Iskola a határont* sem olvastam. Kelta homályosan mondott valamit arról, hogy nem fejezte be a köszegi reált, mintha megvádolták volna valamivel, amit el se követett. Nem tisztázódott az ügye, nem tisztázta magát, mintha ott megnémult volna. A szülei nem vitáztak a katonákkal, egyszerűen átírátták civil gimnáziumba. Kelta később se védekezett. Amikor egzisztenciális csapások érték, nem védte magát, megnémult. Ha a frontra kerül, az első gránát őt találja el.

Elhagytam nagy Haskit. Két kofferrel, bejelentés nélkül megérkeztem Irén nénihez, befogadást kértem. Kaptam. És mellé sűrű fejmosást.

Elvárásoltak a beszélgetős éjszakák, a bőr érzékelések, a testi és szellemi gyönyör. Elhalványult minden. Alig merem leírni, a kis Haski is elhalványult. Akkor kezdte az iskolát. Látogattam olykor; mikor eljöttem tőle, rendszerint zokogott.

Eltelt egy esztendő. Szép volt. De kis Haski zokogásai meggyötörtek. A mardosó önvádon múlhatatlanul át kell menni, ha nem tartod be a törvényt. A törvényt, mely teljes szeretetet követel a saját utódnak. Lassan terebélyesedett bennem az önvád, nőtt, mint a fű, mint a láthatatlanul maró lúg. Önvád, amit eddig nem ismertem. Egy vasárnapi terített asztal úgy ért, akár a lórúgás. Ettől a szenvedő nyafogás és a lelkipurdalás átváltott tettekbe. Megoldásba. Az erők összeszedésébe.

A vasárnapi ebédhez megterített asztal napsütötte teraszon állt. Teta, kis Haski gondozója, húsleveset tálalt. Mintha velős csont és pirítós kenyér is lett volna a Bussa Marcsóka nagy, kerek, porcelán leveses tálja mellett. A két Haski vendége A., kedves kis szőke hölgy. Tudtam, rég szerelmes nagy Haskiba. Akár egy szép család. Mardosó önvádam villámlott feldúsult irigységgel meg féltékenységgel. Nem adom őket, ők az enyéme! Ordította bennem valaki némán. Elhagytam őket, de ettől még az enyéme! Pánik ömlött belém, amikor megpillantottam, hogy a kis Haski meg a bájos szőke hölgy hogyan mosolyog egymásra.

Mint három ideges víziló, tombolni kezdett a büntudat, a Kelta szerelme és az undor, attól undorodtam, hogy csak rohadt féltékenységem és a birtoklási vágyam tud visszataszítani hozzájuk. Az a három víziló meg tovább kergette, püfölte egymást az arénában. Velük párhuzamosan egy csendes teremben a visszatérés tervének eszes és kegyetlen lépései készültek. Első lépés: Kelta szerelmét lezárni. Nem fog harcolni, nem fog védekezni, néma marad, majd lassan elfordul, és soha többé nem látom. Második lépés. Teljes kapituláció. Nagy Haski szabad ember lesz, tarthat szeretőt, magam ezt nem igénylem. A fiamat akarom, a fiúnak apai jelenlét kell, e minőségben őt is akarom. Gondolkozzon. Én várok. Nagy Haski bólintott.

Vártam. A sonoterápia segített. Bár még a sono szót se ismertem, azt se tudtam, egy holland természetgyógyász alkotta e terápiát, Nagy Lajos, magyar származású. Sonarus: mély tónusú, érces zengő hang. A terápia alapja, hogy a hanghullámok és rezgések a test és a lélek öngyógyító képességét fölébresztik.

És képesek megváltoztatni a sejtek struktúráját. Számítógép-vezérléssel egyénre szabottan szabályozható a hanghullámok frekvenciája és intenzitása. Mindezt akkor még nem tudtam. Az én sonoterápiám abból állt, hogy szinte szüntelenül klasszikus, jó muzsikát hallgattam. Mindent, gregoriántól Bartókig, amikor csak tettem. Otthon lemezeiről, élőben a Zeneakadémián. Csak a zene! Más érzést nagyrészt kiszorított szellememből a muzsika.

Csak hogy ez nem teljesen igaz. A muzsika szüneteiben, egy másik szinten megjelent a fiatal és mesüge szakácsnő. Kapkodott, rémült volt, kevert, kavart, kutyult, zagyválta össze-vissza az ételeket, nem tudta, melyik fűszer mire jó, curry, bazsalikom, koriánder, oregánó, római kömény, tárkony, rozmarin, lestyán, örölt bors, kardamon, majoranna, reménytelenül kotorászott a fűszerek között. És ha a sok keverés, kavarás, kutyulás, edénycsörömpölés közben mégis megérintette pár taktusnyi Beethoven-sonáta, akkor... Akkor leroskadt a kis sámlira, minden rendes konyhában található egy kemény fából faragott kis sámlia, és a mesüge bögött.

Máskor, ismét másik szinten, egy palóc, kevés fogú öregasszony mutatkozott, szemembe nézett a maga vizenyős szemével, és azt mondta: „Én lefekszem én ágyamban, / Mind a testem koporsómban, / Halálom történik, / Istenkét említek, / Istenke küld három szép angyalt, / Egyik tanít, másik őriz, / Harmadik viszi az én lelkem áldott mennyországba. Aki ezt az imádságot háromszor fölkeltyibe, / Háromszor lefektyibe elmondja, / Az megüdvözüln...”

Egyre gyakrabban látogattam kis Haskit. Elaltattam, mielőtt eljöttem tőle, bebújtam mellé az ágyba és nem volt több zokogás. Később el se jöttem este, saját régi ágyamban töltöttem az éjszakát.

Végre nagy Haski megbocsájtott.

Egyszerűen bebújt mellém az ágyba. Nem fecsegő fajta, gyakorlatias, a tettek embere.

Mindenkiben ott lapul az Áldozat és a Túlélő. Jó időben érkeztem ahhoz, hogy ami a Keltában nagyon is fejlett volt, az Áldozat, azt kis Haskiban lefokoztam, és főszereplővé tettem a Túlélőt. Már korábban talán leírtam, hogy kisfiam többször sírva érkezett az iskolából, mert kis Kovács bandája minden nap elverte. Cira, régi barátunk, jó ökölvívó megtanította a fiúcskát a box első lépéseire, alapütéseire. A napi fürdés előtt tenyerem közepére mutattam: „Ez itt a bandavezér kis Kovács orra. Jobb egyenes! Bal egyenes! Keményebben! Erősebben! Válladat is beleadni! Gyorsabban!” És! A másik tenyerembe mutattam. „Itt a bandavezér barátjának orra. Be akar avatkozni. Bal egyenes neki! Gyorsan jobb egyenes amoda, a bandavezérnek!” Hamarosan megérkezett az osztályfőnöki intő. „Gyermeke a szünetekben a folyosón verekszik!” Helyes. Tehát a kis Haski sorra leszámol a banda tagjaival. Túlélte az apró szörnyetegek rangsor- és tekintélyharcait.

Drága szép Kelta már nem volt benne valóságos életemben, de metaszinten igen. Módosult időről időre az arca. Néha a rézgombos, fekete waffenrockban láttam a cögerek között, fess lehetett abban a gúnyában. Nem mondtam még,

hogy Kelta szép férfi. Meglepődtem, mikor az egyik naphegyi éjszaka reggelén autóbusszal szálltunk, a nők szeme megakadt rajta. Tekintetük akár az orosz parasztasszonyoké, mikor az ikonra néznek.

„Föl!” – ezt üvöltötte ébresztőkor a vadparaszt tiszthelyettes Bognár. Aki váltotta őt, Schultze tiszthelyettes, ugyancsak ordított: „Föl!” Erre ébredtek a cögerek. Nálunk a zárdában a fiatal Soror szinte halkán azzal ébresztett: „Éljen Jézus.” Egyszer Gizi barátnőmmel túl sokat röhögünk, fecsegtünk és nem tanultuk meg a történelmet. Úgy döntöttünk, hajnalban bemászom Gizi ágyába, és egymást biztatva megtanuljuk, amit kell. A kis Soror megállt az ágy lábánál, elsápadt, göcsörtös hangon, kicsit rémülten azt mondta: „reggeli után jelentkezzenek a Tisztelendő Főnöknőnél”.

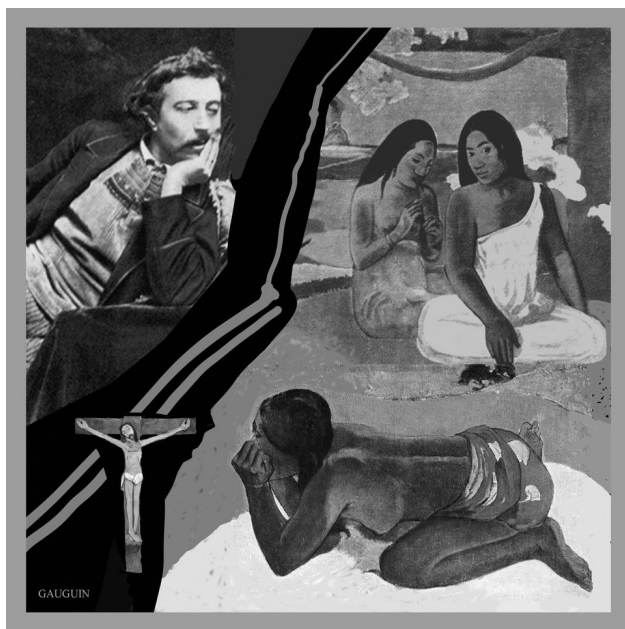
A Főnöknő távoli tekintély, alig láttuk, akkor is messziről. Mater Condé, francia arisztokrata családból került ide keletre. Három kis szalonon kellett áthaladni, szecessziós bútorok, sok kis kellemetlenül csúszós perzsa szőnyeg a ragyogó parkettán, a harmadik szoba végében az íróasztala mögött állva várakozott ránk Mater Condé. „Foglaljanak helyet, és pontosan mondják el, miért küldték hozzám magukat!?” Elmondtuk. „Kaptak-e és miért kaptak többször is büntetést a zárdában?” „Igen, mert örök vihorászók vagyunk”, válaszoltam. „Vihorászók?” Ízlelgette a szót Mater Condé. Gizi lefordította: mindig nevetgélünk, sokszor szilencium alatt is. A Főnöknő némán gondolkozott. „Mondják meg a kis Sorornak, aki sokat nevet, annak rendszerint tiszta a lelke. Távozhataknak”. Nem nagyon értettük, mi az összefüggés hatalmas röhögéseink, idétlen kuncogásaink meg a lélek tisztasága között, mint ahogyan azt sem, miért egyenest a Főnöknőhöz küldtek bennünket, semmit sem tudtunk a lesbikusságról.

Maul halten und weiter dienen. Üvöltötte a cögerekre Schultze, mert néha németül beszélt. Ekkoriban – mikor valóságos életemben már nem volt benne Kelta – találkoztam az *Iskola a határonnal*, Magvető Kiadó, 1959. Lázás gyorsasággal olvastam, kerestem a tíz-tizenkét esztendő Keltát, hátha fölismerem a növendékek között. A 23. oldalon ezt írja Ottlik: „ezerkilencszázhuszonhárom őszen hetedmagammal felvettek a katonai reál iskola második évfolyamába”. Micsoda? Mi az, hogy huszonhárom? Hiszen Kelta huszonhatban született. Huszonháromban még nem is élt. Hazudozott volna az első naphegyi éjszakán? Miszerint a kőszegi reálban tízévesen kezdte volt a középiskoláit? Mi ez itt? A félhomályban suttogott Medve Gáborról meg a szép, lányos képű Tóth Tiborról, Öltvényiről, a szökőkútról, a főbejáratnál, a kőmedencében piros halak úszkáltak, mesélt, amikről most olvasok Kelta kedvenc könyvében. Ez az! Kedvenc könyveinkről is suttogtunk azon a szép éjszakán! És arra az éjjelre nem volt jellemző az éles és pontosan rögzítő intellektus. Ő nagyon azonosult BB-vel, a könyv főszereplőjével, s amit ő BB-ről mesélt, azt én belekevertem Kelta valódi életrajzába. Innen a félreértés.

Húsvét van, ünnepek ünnepe. Reggel elolvastam a Máté írta Újszövetség ide illő részét. Szerepel itt két férfi ideál: cirenei Simon, aki segített vinni a keresztet, és József, a gazdag ember, aki bement Pilátushoz, és elkérte Jézus testét.

Pilátus elrendelte, hogy adják ki neki. József levette a testet, tiszta gyolcsba göngyöltte, s sziklába vájt új sírboltjába helyezte. A sír bejáratához nagy követ hengerített, és elment.

Azt írtam, szakítottam Keltával: lassan elfordult és soha többé nem láttam. Pedig negyven évvel később a véletlen vernisszázson találkoztunk. Azért véletlen, mert az utolsó percben jött a meghívó, épp hogy el tudtam menni. A festő jó barátja, így sejthettem, Kelta is ott lesz. Hosszú fedett folyosó vezetett a festmények terméhez, besütött a nap, két kis alattomos láthatatlan lépcsőn zum, térdre estem, fölugrottam (akkor még), sajtó térdekkel, erőltetett mosollyal haladtam tovább. Jött lassan szembe velem Kelta. Jaj-lila színű ing, halványzöld nyakkendő rajta, olyan zöld, amelyet a kis libák fröccsentenek, az öltöny eszterházi kockás, a haj hullámosra kényszerített ősz, kicsit sárgás. Hanem az atlanti formájú arc festett. Finom alapozás, arccsontoknál enyhe pír, szemöldök kihúzva, akár bohóc is lehetne, megbicsaklott ízléssel, Istenem, de csúf pontot tettél az ügy legvégére! Mit kárálsz, negyven év alatt te is megcsúfultál.

Debreczeny György

gyere be óramutató

(gyere be)

közelíték papírlapomhoz
rám köszön
a túsarkú cipő
csendesen kopog
gyere be mondom
hogy leírhasalak
aztán meg menj ki mondom
gyere vissza lapos sarkúban
le akarom írni azt is
és ha maradt még hely
a papírlapomon
gyere vissza szandálban
aztán meg mezítláb
tele akarom írni a papírt

(óramutató)

a szép kis porcelánkutyát
megugatta a szalmakutya
a kifeszített vitorlába
valaki beleharapott
menj el és gyere vissza óramutató
vagy állj meg és maradj örökre itt
mutasd naponta kétszer
a pontos időt
a kutyák etetésének idejét

DEBRECZENY GYÖRGY (1958) költő. Budapesten él, könyvtárosként dolgozik. Legutóbbi kötetei: *ezen a szép napon* (Thomas Bernhard *breviárium*) (AJ Téka, 2019), *Három menetben, kollázs nélkül* (AJ Téka, 2020).

(lombhullató)

már elvirágzott
már elhullatta leveleit
a lombhullató csoda
a toronyóra megállt
aztán visszafelé kezdett járni
egyre zsugorodott a diófa
nagyapámnak diólevelet
hozott a postás
nem pedig két agyvérzést
ó dehogy

(aneurizma)

erek a kézfejemen
erek a lábfejemen
erek a fejemben
mellkasomban
erek a hasamban
mindenütt
aneurizma
na ne murizz ma
elviszlek vendégségbe
a Városmajor utcába
a főorvos úrhoz
akinek az a szép
ezüst szikéje van

(aznap)

nagyapám aznap a körzeti
orvosnál járt vérnyomásmérése
nén aztán a könyvtárba készült
aznap amikor a második
agyvérzését kapta
aznap amikor elvágódott
az előszobában
aznap amikor a mentőautóban
útban a kórház felé
már nem kellett neki
a kámfor injekciót beadni

(nagyapám)

papírlapomról rám köszön
nagyapám Dóczy Károly
anyai nagyapám akit nem ismertem
öregkorára megszelídült
felkelt hozzám éjszaka ha sírtam
alig múltam egyéves
amikor meghalt
vittünk neki virágot a Farkasrétre
anyám elfelejtette
megújítani a sírhelyét

(toronyóra)

ezt a toronyórát
a nagyapámnak hoztam
és ha nagy leszek
majd láncot is veszünk hozzá

(cukrászsütemény)

ezt a cukrászsüteményt
édesapámnak hoztam
biztosan szereti
és ha mindet megeszi
bocsánatot kér tőle a kobaltágyú
nem fog többé lógni a feje
és nem viszi el 45 évesen
a gégerák

(karácsony)

ezt az aneurizmát
nekem hozta az anyyalka
mert egyszer gyerekkoromban
karácsonykor meglestem
a kulcslukon át
anyámat és nagyanyámat
hogyan szorgoskodnak
a fenyőfa körül

megvan még valahol a csengettyű
amelyik jelezte az angyal érkezését
köszönöm
mindent köszönök
(nevezzük így)

hogya a verőér tágulat
nevezzük így: aneurizma
az aorta hasi szakaszán
közvetlenül a csípőverőér
(fennköltebben: arteria iliaca communis)
elágazása előtt helyezkedik el
akkor a mellkastól az ágyékig
terjed a műtétkor a vágás
a köldök előtt elkanyarodik
majd félkört leírva folytatódik

a műtét során először
félre kell húzni a szerveket
mivel a főverőér mélyen fut
az aneurizmazsák részleges
eltávolítása után
műeret ültetnek be
aztán az ember az intenzív
osztályon ébred
és ezt felemelt kézzel jelzi

másnap a vágás
rettentően húzódik fáj feszül
később a fájdalom lejjebb
egyre lejjebb vándorol
aztán egy szép napon
(mert bizony szép nap az nagyon)
távozik észrevétlenül
úgy egy hét múlva a beteg is
otthonába távozik

két hét múlva a gyerekei
kocsival elviszik megnézni
az óriásplakát kiállítás
pár lépést kell csak megtennie
mégis úgy megy mint aki beszart
pedig akkor szart csak be igazán
amikor a hasi ultrahang után
közölték vele a diagnózist

hat hetet tölt lábadozással
aztán idővel újra emberre
kezd leginkább hasonlítani
s mert elvérezni csúf dolog
köszöni mindenkinek
hogyan életben maradt

(gyere be)

gyere be lombhullató óramutató
legyen rajtad túsarkú cipő
aztán menj el és gyere vissza
a szalmakutya elhullatta szőrét
az aneurizma már elvirágzott
az imádkozó sáska a szentmisére ment
a városmajori templomba
ahol valamikor régen apám orgonált
jöjjön be mindenki aki életben maradt

Oláh András

Távolságok

(részlet)

„Egész életem teli volt szeretettel
– és nem vettem észre...”
(Kierkegaard)

1. A fiú

Nem akartam embereket látni. Kérlemeztem, hogy inkább magánzárkába tegyenek – mint ahogy korábban az előzetesben is. Az ügyvédem végül elintézte. Itt most jó... Vannak, akik megőrülnek a magánytól. Nekem a szabadságot jelenti. Van időm tisztába tenni a dolgokat.

Anyu persze meg-meglátogat... Kértem, hogy ne jöjjön minden héten. Roszszul esett neki... De mit tegyek? Szegénykém folyton az otthoni dolgokról mesél. Nekem pedig ahhoz már nincs közöm... Furcsa ezt kimondani, de mintha elszakadtak volna a szálak. Nem igazán érdekel, mi történt otthon. Semmi sem érdekel. Már az sem igazán foglalkoztat, hogy miért nem jött be hozzám az apám.

Megértem. Biztos neki is rettentően fáj, hogy a fia börtönben van. Nem akar ezzel a tudattal újra és újra szembesülni... Meg a saját kudarcával... Mert ezt ő tutira így éli meg. Néha nekem is eszembe jut, hogy egy idejében elhelyezett pofon talán még segíthetett volna...

Félre ne értsd, ezzel most nem mentségeket keresek. Egyáltalán nem akarom apámra terhelni a felelősséget, amiért nem vágott időben nyakon... A lelkem mélyén tudom, hogy nem sokat ért volna vele. Csak még inkább eltaszított volna magától. Míg nem történik az emberrel valami helyrehozhatatlan, addig nem hiszi el, hogy az apáknak igazuk lehet. Emlékszem, egyszer megvonta a kimenőmet. Egy hónapig nem mehettem sehova. A haverok sem jöhettek föl hozzám. Ez akkor volt, amikor összerúgtam a port a gimiben a matektanárral... Úgy vélte ugyanis, hogy csaltam. Hogy puskáztam. Elvette a dolgozatomat, és ráírta az egyest. Rettentően fölhergeltem magam. Hisztiztem. Követeltem, mutassa meg, hol van a puska, ha annyira tudja, hogy csaltam. Kiforgattam neki a zsebeimet, kirámoltam a padot, a táskámat, aztán meg levetkőztem. Gatyára.

OLÁH ANDRÁS (1959) költő, drámaíró. Mátészalkán él. Legutóbbi kötete: *Fagyponat alatt* (2020).

Nagy balhé lett belőle. A tanár tajtékozott. Az igazgató berendelte apámat. Az öreg persze iszonyúan bedühödött.

Amúgy csendes ember volt. És elfoglalt. Nem igazán érezhettem a törődését. Egyáltalán: keveset volt otthon. Így a vele kapcsolatos emlékeim is szegényesek. Jobbára csak a vasárnapi ebédekre emlékszem. Olyankor beszélgettünk. Vagy mégse... Inkább faggatott, beszámoltatott, számon kért. A hétköznapiokban viszont csak futólag váltottunk néhány szót. Megkérdezte, mi történt a suliban. Bólogatott, hümmögött, felcsattant, ahogy a helyzet kívánta, de semmi több. Azt hiszem, folyton a saját problémái jártak a fejében... Olykor, ha valami folytán fölvetődött a kölyökkorom, akkor elevenedett csak meg... Akkor anyámmal egymásra licitálva emlegették föl az emlékeiket a fürdetésekről, apám ügyetlenkedéseiről a pelenkáimmal, meg hogy mik voltak az első értelmes szavaim, hogy tanultam meg járni egy vasúti menetrenddel a kezemben. A legjobban az a történet tetszett, amikor apám helyettem volt kénytelen megenni valami csirkemelles almapürét, mert anyu mindig szigorúan ellenőrizte, hogy elfogyasztom-e a kimért adagot, hiszen a megfelelő testi fejlődéshez, gyarapodáshoz ezt nélkülözhetetlennek ítélte. Mikor ezekről beszélt, ellágyult a hangja, mosolygott a szeme. Ilyenkor hajlamos voltam azt gondolni, hogy szeret. Vagyis inkább azt, hogy szeretett. Furcsa, nehezen értelmezhető érzés volt ez. Most sem tudom igazán megfogalmazni. Mintha csak a múltunk lett volna része az életének, a jelenünk nem. Persze én is hibás vagyok... Emlékszem, épp a felvételre készültem, s bejött a szobámba. Ritkán fordult elő ilyesmi. Inkább csak akkor nézett be hozzám, ha keresett rajtam valamit. Újságot, csavarhúzó, videokazettát, ilyesmit. Bejött, én az íróasztalnál gubbasztottam. Megállt mögöttem, és a vállamra tette a kezét. Valahogy nevetségesnek éreztem a helyzetet. Talán szégyelltem is a szeretetének ilyen formában történő megnyilatkozását. Leráztam a kezét. „Hagyjál! Nem látod? Tanulok!” „Látom – mondta ő. – Dolgozz csak...” Borzasztó keserűséget éreztem a hangjában. Legszívesebben megragadtam volna a kezét, magamhoz öleltem volna, de valami ostoba gőg, gyerekes büszkeség visszatartott. Azt hiszem, akkor vesztettem el.

Anyám más volt. Ő folyton rajtam csüngött. Néha szinte megölt a szeretetével. Vele mindent megbeszélhettem. A csajokat is. Mindenről tudott. Na, jó: nem mindenről, de a fontosabb dolgokról igen. Szerette, ha hozzábújok. Mégis, amikor odakucorodtam, vagy átöleltem, gyakran az a bizonytalan érzés kerített a hatalmába, mintha elrévedne, valahová a messzibe nézne, a bizonytalan múltba. S mintha karjai, melyekkel szinte abroncsként szorított magához, egyúttal a közelség mértékét is megszabnák. Csak a tizennyolcadik születésnapomon értettem meg az okát.

Azt hiszem, anyámnak az volt a vágya, hogy minél tovább megőrizhessen magának. Túlszeretett. Meg akart védeni a világtól. A rontástól. Legszívesebben hermetikusan elzárt volna minden külső hatástól. Burokba foglalt. Ma már talán ő is látja: ezzel csak azt érte el, hogy nem tudtam felkészülni a kihívásokra. Hogy nem alakultak ki bennem a szükséges reflexek. Hogy naiv

rácsodálkozással csöppentem bele a nagykorúságba. Az pedig elragadott, mint az örvény.

Kamaszként persze egyre terheesebbnek éreztem anyám önző imádatát. Zavart és bosszantott, ahogy rátelepedett az életemre. Gyakran megbántottam emiatt, mert egyszerűen nem akarta megérteni, hogy kinőttem abból a korból, amikor minden lépésemhez az ő segítségét igényeltem. Hogy már nekem is vannak önálló elképzeléseim, döntéseim. Sok sebet ejtettem rajta, mégis mindig megbocsátott, hisz az egyetlen voltam, akire ráönthette szeretetét. Mert apámmal akkor már elhidegült a kapcsolatuk.

Hogy közöttük mi történt, akkor még nem tudtam pontosan. Illetve valamit mégis megéreztem... Valaha azonban nagyon szerették egymást, abban biztos vagyok. Anyám most is őrzi azokat a relikviákat, amelyek erre a valamikori szerelemre emlékeztetik. Gyerekkoromban gyakran mesélt arról, hogyan ismerték meg egymást. De ez egy másik történet.

Apám többre volt hivatott. Bár – ha úgy vesszük – figyelemre méltó, amit elért. A Műegyetemen végzett a hatvanas évek közepén, de alig néhány évet dolgozott a szakmájában, mert – ahogy ő szokott fogalmazni – „kiemelték”. Pártkádereként futott rövid életű karriert. '74-ben azonban kizárták az MSZMP-ből. Ezután üzemmérnök lett. A rendszerváltás környékén azonban a gyárat megvette egy német cég. Előbb átszervezések kezdődtek, majd rövidesen teljesen bezárták. A szerelőcsarnokok egy részét ma raktárként használják, a régi irodaházban turkálótól virágüzletig, kulcsmásolótól használt bútorkereskedésig minden megtalálható. Mini-pláza. Csak így emlegeti a helyi köznyelv.

Apám kényszervállalkozó lett. Egy fürdőszobai berendezéseket forgalmazó cég számára gyűjtött vásárlókat a környező falvakban. A kocsjában hurcolta a mintakollekciót, prospektusokat, és így járta a megyét. Ezzel egyidejűleg a szomszédos településen, Kisberekben nyitott egy kis üzletet, ahol aztán 90 ószén polgármester lett... Furcsa, kacskaringós élet az övé. Ha úgy vesszük, valóban elmondhatja, hogy sikeres ember. De tudom, hogy mindez igazából nem elégítette ki. Mert valójában író akart lenni. Jelentek is meg munkái. Írt szociográfiát. Próbálkozott versekkel, novellákkal. Néha elolvastam egy-egy folyóiratban megjelent versét. Nemigen értettem. De egyszer egy házibulin, pontosabban egy házibuli után, hajnal felé, mikor a többség már szétrebbent, maradtunk hárman-négyen, akiknek nem volt még kedvünk mozdulni, a házigazdánk elővett egy irodalmi antológiát. „*Remek verset írt az öreged*” – mondta, és felolvasta. Akkor ott, félig az alkohol ködében heverve, valami döbbenetes megvilágosodáson estem át. Egyszerre minden új értelmet nyert. Egy pillanatra megértettem apámat. De a köztünk húzódó szakadék addigra már áthághatatlanak bizonyult.

Vivient egyébként az előbb említett versnek köszönhetem... Hogy aztán pocskékul bánjak vele is. Mint mindennel, amit ajándékba kaptam az élettől. Mert – most már tudom –, semmit sem voltam képes igazán megbecsülni. Pedig Vivient szerettem.

Évek múlva – mikor már túl voltunk néhány nagy viharon –, vettem neki egy könyvet. Szász Imre Ménesi út című regényét. Ma is itt ég bennem, ahogy arról a könyvről és a könyvön keresztül a kapcsolatunkról beszélt: „*Ilyen földközeli is lehet szép életet élni. Semmi szirup, semmi szentimentalizmus, mégis gyönyörű... És félelmetes... Különösen, hogy szinte minden fontos gondolatát magunk is megfogalmazzuk már azon a bizonyos lélekápolós estén.*” (A kettőnk kommunikációjában lélekápolós esteként az egyik szakítási kísérletünk időpontja vonult be. Furcsa nap volt. Kölcsönös szemrehányásokkal, veszekedéssel, sírással indult, majd lett belőle egy egész éjszakát kitöltő meghitt beszélgetés. Akkor jöttem rá, hogy mennyire nem figyeltünk egymásra, pontosabban: hogy én mennyire nem figyeltem rá, mennyire csak a saját önző, provinciális érdekeimet tartottam szem előtt, s hogy Vivienben mennyi odaadás, önfeláldozás és szinte már fájó szeretet és szeretetéhség van...)

„*Azt hiszem, amikor nekem adtad a könyvet, nem volt más szándékom, mint egyszerűen csak bemutatni a felismert párhuzamokat. Hiszen ugyanazok a kínok, küszködések fogalmazódtak meg, amiket magunk is átéltünk. Látom, nem te vagy az egyetlen férfi, aki nem érzi meg a körülötte zajló dolgokat, csak ha kinyitják rá a szemét, és akkor is leginkább úgy reagál: tessék engem így elfogadni, ilyennek, amilyen vagyok, mert már nem tudok megváltozni. Én pedig ezt nem tudom mindig jól kezelni, holott valójában nem is akarok gyökeresen megváltoztatni, hisz akkor az már nem is te lennél. Csak szeretnék egy kicsit magamhoz csiszolni... Azt azért köszönöm, hogy soha nem álltál... Igaz, ezzel önnön szabadságod őrizted – ami nem baj –, nem mintha nem esett volna jól egy szép álomban ringatózni, de becsapni egyikünk sem akarta a másikat. Azt hiszem, néha a fájdalom is – amitől folyton meg akarjuk megkímélni egymást –, előre viszi az embert. Te már jóval a könyv előtt megfogalmaztad: ennyit tudsz adni nekem... Belátom, mindketten magunknak való emberek vagyunk, bizonyára rám is ragadtak már olyan rigolyák, amikről nem tudnék, de talán nem is akarnék leszokni. Nagyon találónak gondolom az Anna búcsúlevelében azt, amit a lépcsőfokokról írt, úgy érzem, mi is megmásztuk a mienket a legmagasabb fokig, nincs már hová lépniük – legalábbis azokkal a személyiségjegyekkel és családi állapottal, amivel rendelkezünk. S ha volna is út tovább, az rengeteg megalkuvást, beletörődést, szenvedést okozna, és leginkább lefelé vezet. Mert hiányzik belőlünk az, amit a könyv a meglepetés örömeinek nevez. Én ezt nem tudtam neked ilyen pasztikusán megfogalmazni, csak arról panaszkodtam, hogy nincs semmi váratlan a kapcsolatunkban, ha csak az nem, hogy ma megint közbejött valami, és ismét nem tudunk találkozni... Elmondtad, hogy te nem igazán tudsz udvarolni, én meg egyszerre zúdítottam rád az összes szerelmemet. Ami neked talán sok volt, megfulladtál benne, nem tudtál mit kezdeni vele, én pedig kiadtam mindent... Már nem kezdeményezek örültségeket, és nem nagyon találok az újratöltődés forrását, pedig igényem lenne rá, de nem érzem, hogy neked is...”*

Csak dadogni tudtam, mert éreztem, roppant érzékletesen és pontosan írta le a kapcsolatunkat. Annyira szépen, hogy szinte már fáj. „*Azt hiszem, egy kicsit mindketten félünk. Ezért tépjük, marcangoljuk egymást. De talán épp ez a biztosítéka a szerelmünknek: ez a tépelődő, gyötrődő összetartozni-vágyás. A hiány érzése. Mert*

amíg hiányzol, biztosan tudom, hogy szeretlek." Ilyenféle ostobaságokat hordtam össze. Bután viselkedtem. S főként gyáván... Vivien akkor már házasságban élt. Férje volt, gyermeke. Titkos viszonyunkban a kockázatot kizárólag ő viselte. Nem tudtam, mitévő legyek. Pedig a megoldás kulcsa ott volt a kezemben. Egyszerűen csak át kellett volna ölelnem, és nem engedni el soha többé. De képtelen voltam. Sohasem tudtam eljutni a döntő elhatározásig. Az utolsó pillanatban mindig megtorpantam.

Vivien előtti kapcsolataim jórészt felszínes flörtök voltak. Jobbára néhány hétig tartottak, vagy addig sem. A haverok, akikkel együtt lófráltam, sportot űztek az egyéjszakás kalandokból. Olykor én is velük szédültem... Ma már – azt hiszem – meg tudnám becsülni a szerelmet.

Furcsa, de mindig is volt valami homályos érzésem, hogy én semmit sem tudok megtartani, ami igazán fontos számomra. Ha jól meggondolom, egész eddigi életem arról szólt, hogy a hiányaimat számolgattam. Pedig látszólag mindenem megvolt. Mégis arra kellett rádöbbenem, hogy valójában semmim sincs. Talán mert sokáig mindent készen kaptam. Mert nem kellett megharcolnom semmiért. Most pedig? Magad is láthatod... Arra vagyok kárhozzátva, hogy itt, a rideg falak között húzzak le nyolc hosszú évet.

Most aztán van időm átértékelni az életem. Más dolgom sincs, mint azon töprengni, hogy mit és hol rontottam el. Hol bicsaklottak ki a dolgok. Szükségszerű volt-e mindaz, ami történt velem. Így kellett-e történnie. Csupa kérdőmondat, de én sokáig nem tettem ki a kérdőjelet, s a kérdések helyén inkább állítások zsúfolódtak. Óvatos állítások persze. Mintegy alátámasztandó a determinációt. S ezzel a felelősséget is levéve mindannyiunk válláról. Mert ez volt a könnyebb. Ez volt a biztonságosabb. Elbújni a megváltoztathatatlanág álarca mögé. Elhítni magammal, hogy nem volt mit tenni... Ma már tudom, hogy ez merő önbecsapás. Ostoba önkímélet. A lelkiismeret jegelése. Mert mindaddig, amíg elbújni akartam a felelősség elől, amíg másokra, vagy épp a sorsra próbáltam terhelni a saját saramat, nem éreztem megkönnyebbülést. De mióta szembe merek nézni történetekkel, mintha enyhülnének a görcsök.

Egyre világosabban látom, melyek voltak az életemben azok a pillanatok, amelyek meghatározónak bizonyultak, amelyek irányt szabtak. Azt mondod, nem érdemes a múlton agyalni, hisz úgysem tudjuk megváltoztatni, semmissé tenni a történeteket... De hát nem is ez a cél, hanem hogy értelmet tudjak adni a mindennapjaimnak. Hogy be tudjam bizonyítani magam előtt: van miért tovább élni. És szinte mindennap okozok magamnak valami meglepetést. Szinte mindennap eszembe villan valami rég elfeledett kép a homályos múltból, ami megmosolyogtat, ami szeretettel tölt el, és – bevallom férfiasan – néha meg is ríkat. Ezért jó itt a cellában egyedül. Itt senki nem látja a könnyeimet, senki nem hallja, ha fölnevetek, vagy ha – mostanában gyakran kapom magam rajta –, magamban beszélek.

Apámról, anyámról már meséltem. Talán valamelyest az is kiérezhető volt a szavaimból, hogy a mi viszonyunk – az ő minden törekvésük ellenére – valahogy suta maradt. Hosszú ideig nem értettem, hogy miért. Csak azok a tudat alatti

dolgok motoszkáltak az agyamban, amiknek képtelen voltam magyarázatát adni. Hogy amikor anyám átölel, akkor tulajdonképpen nem engem ölel. Hogy apám szinte megerőszakolja magát, nehogy olyan gesztusokra ragadtassa magát, amelyek lebontanák a köztünk épült falat.

Mindig is úgy éreztem, hogy apám menekül valami elől. Akkor még nem tudtam: hogy leginkább önmaga elől. A múltja elől. S mert nem akart anyámnak fájdalmat okozni. Mert ott lapult köztük valami titok, valami kibeszéletlen, homályos dolog, amiről ugyan mindketten tudtak, de azt hitték, akkor tesznek jót, ha hallgatnak róla, ha nem említik, ha hagyják az idő ködébe veszni. Pedig ez az emlék volt az, ami közénk – közénk – állt, ami ott feszült a mindennapjainkban, és ami lehetetlenné tette, hogy normális életet éljünk.

Ezt a rejtélyes érzést tovább fokozta a véletlen kiszámíthatatlan szeszélye. Egyszer egy verskéziratot kerestem, amit Viviennek akartam adni, ezért turkáltam apám fiókjában. Rég szeretett volna már egy olyan igazi, kézzel írott-javított eredeti példányt. Én meg lopni akartam neki egyet. Úgy gondoltam, apám úgysem veszi észre. Akkortájt nemigen írt már, lekötötték a politikai küzdelmek, a községirányítás gondjai. Egyébként, hidd el, nem szokásom idegen holmik közt kotorászni, most pedig föl sem merült bennem, hogy tilos dolgot művelnék. Apám sosem zárta kulcsra a fiókot, nyilván nem is emlékezett már arra, hogy titkot rejteget. Így találtam meg a levelet, pontosabban levéltöredéket. Gondosan össze volt hajtogatva, és ott lapult a régi kéziratok között. Nem tudom, miért olvastam bele, hisz nyomban láttam, hogy nem apám kézírása. Ott ültem a kihúzott fiók mellett, és föltárult előttem egy mindaddig titkolt, ismeretlen világ.

...nem mentségeket akarok keresni – sőt... Valóban úgy gondolom, kicsit megült a dolog, olyan, mintha csak a megszokás mozgatna bennünket. Ne értsd félre: nekem minden perc, minden veled töltött óra öröm, s hidd el, most sem akaszkodtam volna rád akaratod ellenére, de jól esett volna, ha legalább megemlíted, hogy szeretnéd, ha veled mennék, s nem azzal vezeted be, hogy ne haragudjak, de nem vihetsz magaddal. Az önérzetemnek tett volna jót, ha hagyod, hogy én mondhassak nemet.

Bocs, de megpróbáltam kiírni a sérelmeimet, hogy holnap ne tűnjek túl nyugősnek. Meg kellett tennem, mert már megfojt, felőröl ez a kettősség. És különösen az a tudat, hogy számodra most is az volt a legfontosabb, hogy fájdalmat okoztál Évának. Az meg sem fordult a fejedben, hogy netán nekem is vannak érzéseim, s hogy egy ilyen beszélgetés bennem is nyomokat hagy. Persze velem könnyű, hisz nem követelek részt az életemből, beérem néhány lopott órával. (Tudom: én magam választottam.) Egyébként már rég motoszkál bennem egy kérdés, de most aligha jó az időpont egy igaz válaszhoz..."

Egy többoldalas levél egyetlen lapja volt ez. Az írójára akkor még nem derült fény. Csak az vált világossá számomra, hogy apám életében van (volt?) egy másik nő is. Nem tudom pontosan felidézni, mit éreztem. Csalódást? Riadalmat? Meghökkenést? Megvetést? Gyűlöletet? Sajnálatot? Azt hiszem, mindegyik ott motoszkált bennem. Mindenesetre furcsa és szokatlan volt, hogy a morális szempontból kikezdehetetlennek hitt apám, lám, megcsalta anyámat. Akkor még

nem tudtam, hogy ki ez a nő. Még a nevét sem. Azt meg pláne nem, hogy ő az édesanyám. Csak azt éreztem, hogy valaki betolakodott az életünkbe. Mégis az a legfurcsább, hogy amikor elmeséltem az egészet Viviennek, mert vele meg kellett osztanom a felfedezésemet, ki kellett beszélnem magamból, emlékszem, hogy az első mondata szíven ütött: „*Szegény asszony...*” Ezt mondta. Az ő különleges női ösztöne rögtön megérezte ennek a helyzetnek a fonákságát. Míg én talán titkon anyámat sajnáltam, s apámat kárhoztattam – de még inkább ezt az idegen nőt, aki apám és anyám közé állt –, addig ő ezt az ismeretlent vette a szárnyai alá... „*El tudod te képzelni, milyen lehet egy titkos kapcsolatban élni? Kiszolgáltatottan... Mennyi lemondás, megaláztatás húzódik meg egy ilyen viszony mögött? Örökké másodhegedűs szerepre kárhoztatva, lopott órácskák erejéig?*” De én akkor ezt még nem értettem.

A tizennyolcadik születésnapom előtti napokban már érezni lehetett anyámékban a feszültséget. Mindketten rettenetesen izgatottak voltak. Sugárzott minden mozdulatukból. Egy éjszaka, álmomból felébredve, hallottam, hogy a hálósobában fojtott hangon beszélgetnek. Suttogtak, de az éjszakai csöndben szinte minden szó áthallatszott. Anyám izgatott hangját hallottam: „*Biztos vagy benne, hogy meg kell tudnia? Nem okoz ez törést benne? Én olyan ideges vagyok... Hogy fogunk élni ezután...*” Apám nyugtatni próbálta: „*Kedvesem, emlékszel? Megígértük. Egyébként pedig Zoltánnak joga van megtudnia az igazságot.*” „*De pont most? Én anynyira törekenynek látom... Hogy fogja majd feldolgozni? És mi lesz azután? Hogy néz majd ránk? És mi hogy nézünk a szemébe? Én egyszerűen nem tudom elviselni ezt a feszültséget. Beleőrülök. Már napok óta csak ez jár a fejemben, semmire sem tudok koncentrálni. Az iskolában azt veszem észre, hogy nem figyelek a gyerekek feleletére, nem tudom, hogy mit mondtak, mert az agyam egyre csak azon jár, hogy mi lesz Zoltánnal...*” „*Látod – hallottam apám hangját –, épp ezért kell végre tisztába tenni mindent. Hidd el, téged is megnyugtat majd, megkönnyebbül a lelked, ha túl leszünk rajta.*” Nem értettem, mi az a titok, ami ilyen nyomasztóan hat anyámra. De ettől kezdve már én is rettegetem a születésnapomtól.

Aztán eljött a nagy pillanat. Kezdetben minden a szokott forgatókönyv szerint zajlott. Délben megjöttek nagyanyámék, hozták a kedvenc almatortámat, befutott apai nagyapám is. A nagyit akkor már pár éve eltemettük. Az ebéd valóban fejedelmi volt. Anyu a kedvenceimet készítette. Keresztanyám szokás szerint telefonon köszöntött. Ahogy máskor, most se tudott jönni, de biztosított róla, hogy erősen gondol rám, és nagyon szeret, és megkéri anyámat, hogy az ajándékát majd ő adja át. Tudni kell, hogy keresztanyám rendkívül elfoglalt üzletasszony. Ezúttal Spanyolországból hívott, ahol az üzleti élet fáradalmait pihente. Nagyapám megjegyezte, hogy ennek a Marinak milyen óriási mázlija van. Megfogta az Isten lábát ezzel a házassággal. Feleségül ment egy milliomoshoz, majd gyorsan eltemette. Azóta pedig éli világát. Nekem ezúttal egy videó-mozi-rendszert küldött, amit Ausztriában vett. Mivel akkortájt idehaza még nem volt mindennapos dolog az efféle, bizony a haverok hetekig a csodájára jártak. Elfújtam a születésnapi torta gyertyáit, jöttek a nagyszülők ajándékai.

Szegénykéim váltig mentegetőztek, hogy Marival ők nem tudják fölvenni a versenyt, csak szerény ajándékkal tudnak kedveskedni. Nagyanyáméktól egy karórát kaptam, ezt, ami most is itt van a karomon. Apai nagyapámtól pedig Weöres Sándor összes műveit. „Törekedj a teljesség felé!” – mondta, miközben jóságosan megsimogatta a fejemet. Anyáméktól nem kaptam semmit. A nagyszülők nyilván be voltak avatva, mert ők sem forszírozták a dolgot, nem kíváncsiskodtak, mint máskor, hanem egyszer csak, szinte vezényszóra, mindegyikük kezdte úgy érezni, hogy nekik most már haza kell menniük, mi csak ünnepeljünk tovább. Az egész valahogy furcsa volt. Máskor mindig itt ültek estig. Anekdotáztak. Nézegették a régi fényképeimet, a gyerekkori felvételeket. Most meg ez a megmagyarázhatatlan sietség. És amikor elmentek, velük a derű, a jókedv is elszállt. Anyám szinte magába roskadt. Apám a szakállát vakargatta. Töltött magának egy pohár bort. „Ne igyál!” – kérlelte anyám. – „Még vezetni fogsz...” Apám azonban megrázta a fejét. „Ennyi nem árt” – mondta, és töltött nekem is, anyámnak is. „Azt kívánom – mondta kissé patetikusan – hogy egész életedben legyél nagyon boldog, és ne feledd, bármit hozzon is a sors, mi veled, melletted vagyunk.” „És nagyon szeretünk” – sóhajtotta könnyek között anyám, és a nyakamba borult. Koccintottunk. Továbbra sem tudtam mire vélni a dolgot. Hanem ekkor apám azt mondta, hogy vegyem a kabátomat – április volt, de kissé hűvös tavaszi szél fúj -, és menjek vele. Anyám is öltözött. Nem kérdeztem semmit. Innentől kezdve valahogy belém fagyott a szó, mert éreztem, hogy most olyasmi történik velem, ami meghatározó lesz egész további életemre nézve. Beültünk a kocsiba. „Kösd be magad!” – mondta apám, és elindult. Ha van tökéletes csönd, akkor az, amit a kocsiban éreztem, az volt. Mintha minden zaj, a járművéké is, megszűnt volna. Az iskolarádió süketszobájában sem éreztem ehhez foghatót. Néztem az utat, néha, lopva apám arcát, és anyámét a tükörből. Anyám pityergett, remegett a szájszéle. Apám mereven nézett maga elé. A kocsi falta a kilométereket. Egy kisközségbe mentünk, Namény közelében. Elhaladtunk a templom mellett. Emlékeztem, korábban egyszer apám elhozott már ide, megmutatta ezt a koraközépkori templomot. Most azonban lekanyarodtunk egy mellékútra. Elfogytak a házak. A temető kapujában álltunk meg. „Gyertek” – mormogta szinte csak maga elé apám, és kiszállt. „Miért jöttünk ide?” – kérdeztem, mert most már magam is megijedtem. „Gyere csak, Zoltán, ne félj!” – ölelte át a vállamat apám, és éreztem, hogy ő is fél. Szinte remeg. Hosszan haladtunk befelé a szűk ösvényen, mígnem egyszer csak egy szépen gondozott sír előtt megálltunk. Észrevettem, hogy anyám pár méterrel lemaradt. Nem jött a sír mellé. A márványtömböt néztem, amelyen három név szerepelt. Balla Zoltán, született 1928-ban, felesége: Csepregi Erzsébet, született 1931-ben, és lányuk, Balla Anikó, született 1951-ben. Feltűnt, hogy valamennyien 1975-ben haltak meg. A márványból faragott sírkövön fénykép is volt: egy fiatal, kedves arcú, mosolygós nőt ábrázolt. Apám kezembe nyomott egy szál rózsát. „Tedd a sírra, fiam... Ő az édesanyád.” Kiszaladt a lábamból minden erő. Arra emlékszem, hogy apám a sír melletti padhoz támogat, anyám a másik oldalról karol belém.

Összezavarodott bennem minden, hisz most tudtam meg, hogy mindaz, ami eddig körülvett, amiben éltem, csak egy kitalált világ volt. Idő kellett, míg fel tudtam dolgozni a történeteket. „Nagyon szerettem őt” – mondta apám, amikor este bejött a szobámba. Aztán egyre több részlet tárult fel. „Akkor már pár éve házasságban voltunk édesanyáddal... Mit is mondok. Évával...” Segíteni próbáltam: „Bármi is történt, engem ő nevelt fel. Nekem ő marad az édesanyám. Még akkor is, ha tényleg szeretném megismerni az igazit” – motyogtam. Éreztem, hogy apám rettentően hálás ezért a mondatért. „Tudod, Évát még az egyetemen ismertem meg. Nagy, mindent elsöprő szerelemnek indult a miénk... Aztán valahogy kialudt a tűz... Akkor jött Anikó...” Elmerengett egy kicsit. „Nem zavar, ha rágyújtok? – kérdezte később. Mondtam, hogy nem. Pedig otthon sohasem szokott dohányozni. Csak a hivatalban vagy az értekezleteken.

„Tudod, az egyetem után alig dolgoztam a szakmámban. Mindössze egy évig. Akkor indult az új gazdasági mechanizmus. A pártvezetésben – a helyi szervezetekben is – váltás készülődött. Így történt, hogy '68 őszén behívtak a Járási Pártbizottságra. Párttag voltam. Mindenki az volt, aki vinni akarta valamire. Lekádereztek. A származásom megfelelő volt. A végzettségem is. Igaz, a foxi-maxit azért még el kellett végeznem. Így hívtuk a marxista-leninista egyetemet... De beleiltem az elképzelésekbe. Kineveztek a Járási Pártbizottság agitpropjának. Rendszeresen jártam ki vidékre. Tartottam a kapcsolatot a helyi pártalapszervezetekkel, vittem a propagandaanyagot, értekezleteket szerveztem, ilyesmi. Sajat kocsit kaptam, ami nagy szó volt akkoriban. Nem Volgát, mint a vezetők, csak egy Moszkvicot. Ezzel jártam a környéket. Aztán '71-ben nyugdíjazták a keremendi községi párttitkárt. Engem javasoltak a helyére. Igazából ma sem tudom, hogy előrelépés volt-e vagy bukás. Sokan bukásnak értékelték akkoriban, hisz mindenki befelé törekedett, a városba. Én azonban sikerként éltem meg. Közel a harminchoz biztosnak tűnő egzisztenciám volt...

Hát ott, Keremenden ismertem meg Anikót. Addigra a házasságunk Évával már eléggé elszürkült. A sok vita, veszekedés egyre jobban eltávolított minket egymástól. Nehezen tudta feldolgozni, hogy az elfoglaltságaim miatt alig-alig látott otthon. Ráadásul iszonyúan féltékeny volt. A többnapos megyei vagy országos értekezletek, továbbképzések kétségkívül sok lehetőséget teremtettek alkalmi ismeretségekre. De ezek nem voltak komoly kapcsolatok. Csak ez az egy volt az, Anikóval... Ez viszont alaposan feldúlta az életünket... – Lehajtotta a fejét. Percekig hallgatott. Nem sűrgettem. Láttam, hogy teljesen a múltba réved, s hogy a feltoluló emlékek egészen fogságukba ejtik. Végül elnyomta a körmére égő cigarettát, és folytatta: – A viszonyt persze titkoltuk. Mert akkor az volt a világ rendje, hogy csálni, hazudni szabad, csak senki észre ne vegye. A látszat mindennél fontosabb volt. És az elotársak nem túrték, ha valaki foltot ejt a látszaton... De ezt hagyjuk... Nem ez volt a fő ok. Úgy érzem, minden másként alakult volna, ha Évának és nekem gyermekünk születik. De nem született. Az első években mi nem akartuk. Lakás kellett, bútorok. Meg az előmenetel is fontos volt. Egyikünk sem eshetett ki a munkából... Aztán pedig – mikor már fölkészültünk a gyerekre –, jött Éva vetélése. Iszonyú volt. Épp a gyerekszobát tapétáztuk. Éva fölmászott a létrára... Pedig kértem, hogy ne... Egyedül is meg tudtam volna csinálni. De segíteni akart...

Persze akkor azt egyikünk sem gondolta, hogy ennek örökre szóló következményei lesznek. Pedig így történt. A legjobb orvosokat kerestük föl, hogy segítsenek, de bárkihez fordultunk, azt a választ kaptuk, hogy semmi remény. Többé nem lehet gyerekünk. Azt hiszem, igazából itt romlott el minden. Attól kezdve kiszikkadt, elsilányult az életünk. Éván olykor a depresszió tünetei jelentkeztek, máskor meg hisztérikusan viselkedett. Rengeteget veszekedtünk. De valahogy mégis együtt maradtunk. Magam sem tudom, miért. Mert így volt kényelmesebb? Mert megszoktuk egymást? Mert nem mertem magára hagyni ebben az állapotában, nehogy valami örültséget kövessen el? Nem tudom. Mostanában gyakran szoktunk erről beszélni. De ő sem tudja a választ. Illetve azt mondja, hogy nyilván a Gondviselés akarta, hogy így legyen. Mert így mégiscsak lehetett egy fia. Amit az élet elvett, egy kis csavarral visszaszolgáltatta. Még ha ehhez meg is kellett halnia Anikónak...”

Apám újabb cigarettát vett elő. Mivel hamutartó nem volt a szobámban, abba a kis korondi cseréptányérba szórta a hamut, és nyomta el a csikkeket, amit Vivientől kaptam. Néztem a kezét, láttam az alig észrevehető, finom remegést. „Nagyon messziről indultam” – csóválta a fejét, és szemét lehunyva fújta ki a füstöt. – „De azt hiszem, el kellett mondanom mindezt, hogy megérthess...”

Éreztem, hogy azt szeretné, ha azonosulni tudnék vele. Ha elfogadnám, amit tett. Megértést várt. Megerősítést. Mert számára most mindennél fontosabb, hogy ne veszítse el a fiát. Holott belül, a lelke legmélyén bizonytalán ő is tudta, hogy már rég elveszítettük egymást. De most talán esély kínálkozott a visszaútra. És ezt semmiképp sem akarta elrontani. Mert akkor minden végérvényesen tönkremegy. Ilyesmit éreztem, de nem tudtam neki segíteni.

„Amikor Keremendre kerültem, a volt főnököm, a járási első titkár, azt mondta nekem útravaló tanácsként: »Miklós, jegyezd meg, hogy egy ilyen pozícióban egy megbízható titkárnőnél nincs semmi fontosabb. A jó titkárnő remek pszichológus és kiváló emberismerő. A jó titkárnő mindenbe belelát. A legbensőbb ügyeidbe is. Mert csak így tudja, hogy mikor kell bevezetni hozzád a vendéget, vagy mikor kell letagadnia, hogy egyáltalán ott vagy. Mikor kell falaznia, ha a feleséged keres, és mit kell tennie, ha a főhatóságtól jön le valaki. De ami a legfontosabb: a titkárnő sohase legyen a szeretőd!« Mosolyogtam rajta, ő pedig bizalmasan hátra veregetett: »Aztán csak ügyesen!«

A keremendi viszonyokat jól ismertem, korábban gyakran megfordultam a faluban. Jó tapasztalataim voltak – ha nem így lett volna, el sem vállalom a feladatot. Hanem ami a titkárnőre vonatkozó tanácsot illeti, arról bizony hamar megfélemlkeztem. Már kinevezésemtől megkeresett Patai Jóska – ő a megyénél dolgozott –, hogy van neki egy keresztlány, idevalósi a faluba, most kezdi a harmadévet a főiskolán, orosz-gyorsgép szakos, ügyes, talpraesett lány, örülne, ha találnék neki valami munkát. Zsófi, az előző titkárnő igen régi bútoradarab volt, tán egyidős a párttal, ráadásul bármit mondtam vagy tettem, sose mulasztotta el megjegyezni, hogy Kapocsi elotárs ezt így meg így csinálta. Hamar ráuntam Zsófikára. Behívtam hát Patai keresztlányát egy ismerkedő diskurzusra. Mit mondjak: meg sem kellett szólalnia, már tudtam, hogy övé az állás. A megkezdett félévet még befejezte a főiskolán, majd elintéztük, hogy levelezőn folytathassa a tanulmányait. Kedves, tünteményes kislány volt. Mégis hónapok teltek el, míg egymásra

találtunk... Egy kiküldetésen jöttünk össze. Azok az idők életem legboldogabb szakaszát jelentik. A bujkálás, a titkolózás ellenére. Aztán beütött a krach. Engem kizártak a pártból, el kellett mennem Keremendről, ő meg terhes lett. Nem tudtuk, mi tévők legyünk. Leányanya? Az akkori erkölcsi normákba – különösen falun – ez nemigen fért bele. Én viszont elgyávultam. Nem mertem felvállalni a kapcsolatunkat. Kérleltem, hogy vetesse el a gyereket. Ő azonban félt a terhességmegszakítástól. Évára hivatkozott, akinek már sohasem lehet gyereke... És persze félt az egész hercehurcától, amivel akkoriban terhesség-megszakítás járt... Hirtelen elromlott minden. Veszekedtünk, martuk egymást. A gyávaságom erősebbnek bizonyult a szerelemnél. Talán a lelkiismeretnél is. Végül mégis kieroszakoltam, hogy elmenjen egy orvoshoz. Én vittem be Nyíregyházára. Akkor derült ki, hogy bizony elszámoltuk magunkat. Már késő... Összeomlottam. Nem bírtam tovább cipelni a titkot. Elmondtam mindent Évának, aki meglepően megértőnek bizonyult. Nem háborgott, nem hisztériázott. Csak megkérdezte, mi a szándékom. Ráztam a fejemet, hogy nem tudom. »Az nagy baj« – mondta sajnálkozva... Talán ezen múltott, hogy mellette maradtam... Hogy megbocsátott-e, hogy megbocsát-e valaha is, nem tudom. De mindenképpen hálával tartozom neki. Mert kitartott mellettem. És mert felnevelt téged... Anikó pedig – miután szakítottunk –, úgy döntött: végigcsinálja egyedül... Elköltözött Keremendről. Nem akarta, hogy a falu a szájára vegye... Hetekig nem hallottam róla. Csak amikor a baleset történt...”

Elfordult, hogy ne lássam a könnyeit. De nem is kellett látnom. Azok a könnyek bennem is végigfolytak.

„Egy este Patai Jóska telefonált. Azt mondta: baleset történt Anikóval. S hogy menjek gyorsan a megyei kórházba, ha még életben akarom látni... Éva azt mondta, ő is velem jön. Azonnal kocsiba ültünk... Anikó a halálos ágyán csak téged emlegetett. Közben az Éva kezét szorongatta, és sírva kérlelte: »Ígérd meg, hogy felneveled... Ígérd meg, hogy úgy neveled fel, mint a sajátodat!«”

Kedves Barátunk!

**Kérjük támogassa folyóiratunk megjelenését
személyi jövedelemadója 1 százalékaival!**

**Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány
18223086-2-42**

André András

Metamorfózis

Apám érdeklődő ember volt (s dogmatikus is persze, élte utolsó pillanatáig nem tett le arról, hogy a vágyott és az érzékelt világot egy kalap alá terelgesse – de hát nem így vagyunk-e ezzel mindannyian?), szeretett és *értett* is olvasni, rendkívül karakterérzékenyen rajzolt, verset, zenét *szerezett*. (S végül egy hegedűt, melynek nyoma veszett...)

Értette hát kamaszkori metamorfózisom is.
(Bár *pár dolgot*, azt hiszem, ő sem látott kristálytisztán.)

Ama *Kezdetleges*, kora nyári késő reggel...
Mintha a *lélekző anyag* már akkor is bizalmatlan lett volna egymás iránt; az édenkerti hullók rejtőzve csusszantak a nyirkos, sűrű aljnövényzetben. Tökvirágok kiscsibe-sárgája világított nagy tollú kotlósaik alól, s a közeli nyárfa-ligetesből olykor egy angyal fújta tuba hangja szállt föl, legyezősen szétnyílván a makett-égbolt alatt; olvadt vaj illatától ihletett kakukk humanizálta a nyugtalan étert.
Katonás rendben z(s)endülő, gyöngéd rohamra készen a házias fajok: már ugyancsak kukorikolt a kukorica is – gyakran voltam a kert önkéntes foglya, árnyas-villódzó, szelíden szökdöső folyót lestem, elolthatatlan zölddel áradó természetet, mellyel érdekes dialógust folytattam – azt játszottuk, hogy ha én sem szólok meg, akkor biztosan *Ő* is ért engem. (Ennyiben nyilván maga az Isteni Természet *része* lehetett, mert hát milyen Isten az, ki *hangszórós* szóba ereszkedik?)

Akkor éppen egy elszáradt töklevél torzóját hasonlítottam acsargó kutya szájához... (De hogy miként lesz e dolog egy vers szerves része, arról nem sok elképzelésem volt.)

ANDRÉ ANDRÁS (1955) Martonvásáron él. Kötetei: *Mélyhűtött dallam* (2000), *Köztes anyag* (2017).

Most majdnem azt *mondtam*: későn vettem észre,
csodát látó bambaságom már nem tudtam semmissé tenni,
de apám megjelenésekor nem éreztem azt, hogy nyakon csíptek volna.
Ugyanakkor mosolyában megcsillant egy csepp, ürmös fény is.
Ha tudhat egy mosoly festeni, e mosoly körülbelül így festett:
„ehen, a fiatalúr már bekapta a horgot. Tudtam, hogy ez lesz a vége. Hogy
elkezd... Már akkor gyanús volt, mikor azzal szekírozta az édesanyját,
hogya ő nem lesz ott a mennyországban, hiányozni fog-e neki?
(A sírás nem válasz! Igaz, ideges fejrázásom se.) Most még csak nézdegél,
mintha más nem tudna nézdegélni... Sej-haj, tökvirág vagy miegyéb –
nem lesz az örökké érdekes. Majd ha fa szeretne lenni, némi öntudattal
persze, egy cseppnyivel legalább, s annak *szerényen* csillanó ablakán, rejtőzve
leskődni; mint csudálják...

Már akkor gyanús volt, mikor oly sápadt arccal imbolygott körülöttünk
(s nem *közöttünk*, nem ám) mintha Ady halotti maszkiájával lámpázna.
Tessék csak nyugodtan csodálkozni a világon, mint a kiscsibe, ki *olyat*
még nem látott, de ne ilyen feltűnő-mamlaszul. (Nocsak, nocsak,
lobbogat az szent láng?)

„Fiam, fiam, mi lesz teveled?

Fiam, fiam, mi lesz tebelüled? Cipész, házas s *rendes* ember aligha.

Fiam, fiam: mibe keveredtünk?”

Sokáig nem tartott a mosoly, s múltával hamar egymás szavába
botlottunk, mintha mi-sem történt volna.

Igaz is, ugyan történt-e?

Valami mégis: valami olyasmi, ami nem való nagydobra,
annyit nem ér, de egy íráskában tán eléldegélhet.

Hogy miről beszélgettünk, persze nem emlékszem már,
de hogy semmi köze nem volt a történéshez, az szent igaz –
mindketten tudtuk hát, *miről* van szó.

Tudták a szilvafák, tudták az almafák is, átváltozott lények
mosolyával mosolygó egresbokrok.

Silbak

A szélütött kályha méhében rég holt parázs szelleme rídogál... „Fázom, úgy fázom, lázas hőmérőkről álmodom.”
A kifutópályán elakadt higanyszál hetente csendülő lámpafényben melegszik.

Mintha már az *idők kezdete óta* várnák a föloldozást; a buborékos habarcsban dallam-fossziliák. Mennyi elcsurgó hajnali rigódal, reggeli víg csörömpölés, csillogó bársonyból kibomlott s fölrebbent hangszösz, kertből beszűrődő serény motozás zaj, mennyi napsütötte dúdolás a fagyos csempékben!
Mennyi külön szájból buggyanó vidám nevetés – tarka szöttesként lebbent a végtelen partjai felé, hol érett angyalok várták, mindhiába, rejtett derűvel, szüntelen: csiklandó habja csapja lábukat...

A gáztűzhely álmában kedvére összeégett.
Tigriskarmait meresztve mar a légbé, ropogva ég majd mind négy rózsájának lángja! – egy újabb álom is csak színvaló lehet...

Hová egér sem kíván piszkítani,
honnan alávetette minden pók a kötelét
és nincsen száműzött eb, ki tévelyegve, itt, e ház előtt torpanna meg.

A mosogatóban megöregedett víz ráncosodik, piszkos habja alatt megfúlt szappan.
Hurutos törölközők, gunnyasztó, sunyi kabátok, ágrólszakadt, eszmélet nélküli szvetterek burkolóznak számkivetett magányukba. S ha van is emlékező, jegesen csillan gombszeme, itt békesség nem lesz, ólmeleg megbocsáttatás...
(Ugyan valaki szól és valaki válaszol is, s mintha, *úgy van*, bólogatna. Ki bánja, tipegjenek elő, marionett-szálon pipiskedők...)

A konyhaszekrény tetején csattogva ver a géplény szíve, konokul kattog a másodpercmutató.

Kik járnak ide vendégségbe a fogcsikorgató, lakatlan sötétben?? Vigasztalan, borzongató ábrákat *rónak* a falakra; bizonyíthatatlan, esdeklő jelek, hajnalonta fölszívódnak – csak egy, az örökkévalóság illó zárványában pislogó őrszem láthatná és érthetné őket.

Árkossy István

Mozgóképek,

avagy

SZEKVENCIÁK,

amelyeknek fele igaz, fele nem¹

A nagy terem már kiürült. Csak a lépcsőház felől volt még hallható néhány elejtett tompa szófoszlány és túsarkú cipők kronométert mímelő kopogása a márványfolyosó akusztikájának üzeneteként egy átlagos múzeumi nap zárásának perceiben. Az éjjeliőr bicegő léptekkel csoszogott végig szokásos esti útvonalán. Az egykor pezsgő napokat megélt szalonok szélesre tárt átjáróinál elidőzött – aznap ő utolsóként –, aztán a kijáratnál még egy pillantást vetett pompás birodalmára, s miután mindent rendben talált, rutinos mozdulatokkal oltogatta a fényeket. Teremről teremre kúszott végig a sötét. Szárnyas ajtó koccanása jelezte, hogy az éjjeliőr a küszöbön is túljutott már, magára hagyva a remekművekben gazdag gyűjtemény stukkódíszítéssel ékesített galériáját. Mindent átölelt a nyugalom. Csend érintette meg a képeket, majd végignyújtózott a kördíszítésű, intarziás padlózatán. Homályba borult a művészet fényes otthona.

És akkor megállt az idő.

Talán percek múltak el, vagy órák, s mire már unatkozni látszott a háborítatlan béke, a padló megreccsent, noha ebben semmi szokatlan nincs, hisz a régi fa is tovább akar élni, olykor nyújtózkodik, lélegzik, hallatja hangját: létezik. Ám mintha a homály is valamiféle tónust váltott volna, hűvös derengés éledezett benne, gyér fénynyalábok villantak itt-ott, másutt viszont, a sarkok fertályának irányában inkább csak súlyosbodott a hangulat azzal, ahogy testesebbre fordult a sötét. Az egyik méretes festményen, úgy a főfal közepe tájékán, amelyen romantikus háttér előtt pompás vörösbrokát omlott barokkos kőbáb korlátok fölé, enyhén remegni kezdett a rajz és a kompozíció finoman áttünedezett egy más kontúrrend irányába. Akárha ecsettel könnyeden körbefuttatott vázlat lett volna, úgy vált el egy homályos alak sziluettje a festett háttértől, testének síkformája plasztikussá telt, térült-fordult, míg innen nem került a bábkorlátan,

ÁRKOSSY ISTVÁN (1943) festőművész, grafikus. 1967-től két évtizeden át a kolozsvári *Utunk* című irodalmi hetilap szerkesztője volt. Budapesten él. Legutóbbi kötete: *Világsíkok – Ábrázolás és tükrözés* (Magyar Napló Kiadó, 2020, Budapest).

1 Az írás a megidézettek gondolatainak felhasználásával készült.

majd magán a képkereten is, hogy máris ott állhasson a nagy terem derengésében a kördíszítésű, intarziás padlózat. Hosszú, földig érő kárminvörös köpenyét derékban fogta össze finom selyemszálakból sodort övvel, tenyérszíni vászonsapkát viselt, színe akár a köpenyé, ritkás haja alig bukkant elő, szakálla rőt. Mellkasán páros hullással vastag aranylánc ívei csillantak meg. Állt a kör közepén, elmerengve. Aztán távolabbi keretben is kezdtek egy test körvonalai elválni a korábbi rajztól, ott saját kópiája mozdult meg, s a tünemény finoman távolodott a vászon felületétől, majd puhán alászállva immár ő is ott volt a kárminvörös köpenyes alaktól alig karnyújtásnyira. A képekkel zsúfolt tér erőteljes aurájában érzékelhetően vibrálni kezdett valami a sűrített Idő transzcendens jelenlétéből, merthogy ilyesféle helyeken képesek akár valódi évszázadokat magukba rejteni és meg is őrizni az egykor aranyfüsttel befuttatott mesterképkeretek.

Valami megváltozott. Elhajlott az idő síkja.

Finom neszek, egy születő volt világ hangjai éledeztek itt-ott, majd egyre több helyen moccant a képek örökös mozdulatlansága: alakok árnyai népesítették be az egymásba nyíló helyiségeket. Életnyomokkal telt meg az élettelennek vélt múzeumi valóság. Akárha valamiféle karneváli hangulat járta volna át a derengést, netán egy maszkabál társasága verődött volna véletlenszerűen össze az Idő hídján, legalábbis ezt sugallták a képekből elősuhanó alakok különféle századokat megidéző öltözetei. Egy firenzei vörös zekés ifjú az egyik éjsötét hangulatú festményből lobogó fáklyát emelt ki, ettől meleg fény áradt szerteszét és árnyképek kuszasága vetült a falakra. Mások a megszólalásig élethű holland csendéletek kínálatából kezdtek kedvükre válogatni (a töltött kupák és boros serlegek igen hamar gazdára leltek), majd egy méretes barokk csendéletből az egész asztalt úgy, ahogy volt, földi javakkal roskadásig megpakoltan, kiemelték festett önteréből, és a terem padlózatára helyezték. Eljött az óra, amikor a képsíkok foglyai életre keltek, az ábrázolt helyzetek mozzanatai valóságos szekvenciók álltak össze.

– Nem én követlek titeket, ti kövessetek engem! – csattant fel mindenkit túlharsogva Caravaggio, kiadósat húzva testes ónkupájából. Ott állt a teremben, ahol a fény és árnyék egymásra találva összeölelkezett. Éjfekete szemöldöke alatt éjfekete szempár villant, ábrázata láthatóan elgyötört, teste ingatag egyensúlyával küszködött. – Hisz láthatjátok tulajdon szemetekkel – folytatta nyomatékkal, nem kissé kapatosan –, színek nem léteznek, csak fény létezik, és árnyék létezik, csak nappal van, és éjszaka van, mindkettő szemtől szemben, örökös küzdelemben egymással. Ám ebben a küzdelemben én, Michelangelo Merisi da Caravaggio ott vagyok, mert ott akarok lenni nappal is és éjszaka is. Jól tudja meg ezt a világ! – Frans Hals, a zabolázatlan flamand portréfestő, noha fehér csipkegallérja csaknem világított a homályban, alig volt rendezettebb viharvert kinézetű társánál. Ő harlemi lévén, a másik meg római, a valóságban soha nem találkoztak, most mégis ott állt borgőzősen a művészettörténet talán legexcentrikusabb figurája mellett, akinek szertelen életmódjától a magáé sem

igen különbözött; tán ezért is volt részéről erős szimpátia, s ennek jeleként sietve töltött társa ónkupájába. És jót húzott maga is a butykosból, jelezve, hogy vagy egyetért az elhangzottakkal, vagy csak kedvére van a nedű.

– Még hogy nincsenek színek... – motyogta inkább önmagának az asztal sarkánál félrehúzódó Claude Monet, az impresszionizmus felkent atyja, értetlenül tárva szét karjait. – Málta mediterrán színpompájában eltöltött száműzetése idején annyi idő alatt sem tűnt fel Caravaggiónak, hogy de mennyire is vannak? Ó, a szín... a szín... a szín az én napi rögeszmém, örömöm és gyötrelmem...

Eközben a ritkás hajú, rőt szakállú idős férfi, akinek kárminvörös köpenyét finom selyemszálból sodort öv fogta körbe és tenyérszíjén vászonsapkát viselt, mellkasán páros hullású aranylánccal a fény felé lépett:

– Kár, hogy te még csak ötéves voltál Caravaggio, amikor én eltávoztam az élők sorából, különben rendbe hoztam volna romlott látásod, amit csak az ördögtől örökölhettél éjfekete pupilláiddal. Te nem észleled, hogy a világ színekből áll, még ha a fény alkonyatra el is pihen? Hisz ezt bizonyítja minden napkelte, ami újra és újra felragyogtatja őket, mi pedig a színek sugárzásával adunk szabad utat érzelmeinknek. Aki a színeket tagadja, az a világ szépsége ellen kiált. Szóltam. – Tiziano, merthogy ő volt, megfordult, s kilépett a fáklya fényköréből. Tudta, bárhol is áll, ő akkor is a középpontban marad. Az éledő susmogás pedig arra utalt, hogy vélemények törtek fel még ha megoszlon is, kinél éppen hogyan.

Egy magányosan félrehúzódó fekete köpenyes férfi, akinek kiléte rangos polgár benyomását keltette, karosszékéből felállt – s miközben minden tekintet rá irányult –, vádlón hozzáfűzte:

– Caravaggio csak azért jött a világra, hogy tönkregye a festészetet...

– Poussinnek igaza van – replikáltak lelkesen többen is a Carracciak asztalköréből, akik a Bolognai Akadémia elveinek fényében a nagymesteri tradíciókat tartották szem előtt, a harmónia, a szépség hagyományainak példaképeiként Tiziano és Correggio festőiségét magasztalván. Caravaggio póri-paraszti szemléletmódját alantásnak ítélték a magas rendű művészet, a „maniera perfetta” léleknesesítő eszméinek viszonylatában. Nicolas Poussin, a klasszicizmusba hajló francia barokk festészet csodált mestere, aki korának festő fejedelme is volt, iménti szavaihoz még hozzáfűzte magyarázat gyanánt:

– A természet nagysága kényszerített rá, hogy a dolgok rendezettségét keressem, s meneküljek minden zűrzavar elől, ami annyira ellentétes személyiséggel, mint a fény a mélységek sötétségével.

Pár pillanat csend állt be. Aztán valaki – az előbbi vitát meghaladottnak érezvén, és mivel jól tudta mit beszél – kimért, nyugodt hangon, nyomatékkal ejtve ki minden szót, megjegyezte:

– Én a *Fekete négyzet* és a *Fehér alapon fehér négyzet* című képemben mindent belefoglaltam 1913-ban és 1918-ban. Ez a két mű eszenciája az idők művészi törekvéseinek és mindannak, ami a teremtett világban együtt van. – A szuprematizmus atyja, Kazimir Malevics hallatta gondolatát, noha tisztában volt azzal,

hogy a jelenlevők közül senki nem értené meg a konstruktív képteremtés öntörvényűségének modernkori filozófiáját.

Ám amíg ilyen s ehhez hasonló vallomások, teóriák keringve szálltak a légtérben, a tulsó teremben Bruegel képéből gurítva ki, csapra ütöttek egy testesebb hordót, ettől jól megemelkedett a hangulat, rápörgetve véleményt az ellenvéleményre. Sőt az is kiderült, hogy a delírium nemcsak az érzelmeket szabadította fel, de egyik madaras csendeletről néhány színpompás papagájt is, amelyek szálldostak, csapkodtak, vastagabb képkeretek szélein megtelepedve több helyen rápiszkítottak a fényesre sikált padlózatra. Ám a kavargás közepette történt valami váratlan, amikor egy rövidnadrágos, bőrszandált és kék keresztcsíkos pólót viselő, kopaszodó alak sziluettje valósággal kirobant képének síkjából. Egész megjelenése különbözött a teremben tarkálló történelmi ruhatártól, és akinek tüzes nézésétől a közelállók valósággal megszeppentek, mivel hogy addig nem láttak hasonló tekintetet.

- Ti itt, mindahányan meg vagytok vezetve - jelentette ki Picasso és rágyújtott egy szivarra.

- Hát ez meg kicsoda? - kérdezte egy ütődött hangú inasféle társához hajolva, amíg az andalúziai mester dohánya tüzet fogott.

- Soha nem láttam. Egyáltalán, miként lehet köztünk ez a legatyásodott... - biggyesztette hozzá borittasan a toszkán, szemöldökére csúszott skarlátvörös sipkáját feljebb tolva, hogy jobban szemügyre vehesse az idegent.

- Én jól ismerlek mindnyájatokat, ti viszont engem aligha - mondta a szentekről és rokanairól teljes nevén elnevezett: Pablo Diego José Francisco de Paula Juan Nepomuceno María de los Remedios Cipriano de la Santísima Trinidad Martyr Patricio Clito Ruiz y Picasso átható tekintetét körbehordozva mefisztoi mosolya kíséretében. - Jómagam még nem születtem meg, majd csak századok múltán következem utánatok a sorban, de épp ezért jobban okulhattam tapasztalataitokból, mint ahogyan ti az egymáséiból. Krucifix! Miként vagytok képesek a fényt, az árnyékot és a színeket elválasztani egymástól? Hisz minden, mi csak látható, e pillérekből áll össze. Mindannyian az önmagatok kiagyalta kánonjaitoknak vagytok a száználmas rabjai, nem ismeritek mi a valódi művészi szabadság. Keresni az eszközöket a festészetben - az semmi. Találni - az valami! Tanuljátok meg a szabályokat úgy, mint egy profi, hogy aztán úgy szeghessétek meg azokat, mint egy művész. Noha minden gyermek művésznek születik, az a gond, hogy miként maradjon művész felnőtt korában is. - Szippantott a dohányból, padlóra rázta a hamut, folytatta: - Dürer mester igen sok időt pazarolt arra, hogy kiszámolja az emberi test eszményi arányait. De ezt már a görögök megtették. Így csak az ő fejében áll össze az ideális rendszer, ami a valóságban viszont nem is létezik. Azért nem létezik, mivel nincs két egyforma alak, nincs két egyforma emberi test, mindahány változatos konstrukció és éppen ez ábrázolásukban az érdekfeszítő. Hieronymus Bosch mester Hertogenboschból, ő igen, ő jól ismeri a világot és lényei szerkezetét - s mint aki intelmet fogalmaz meg, hozzátette: - Viszont ne higgyétek, hogy a képek csak oltárra valók,

jó szolgálatot tesznek azok a szellem csatatarein is, mert minden alkotás rombolással kezdődik; ámde tudom, mire ezek a szavak kellőképpen megvilágosodnának előttem, azt sajnos ti már nem éritek meg.

A helyiségre döbönt csend szállt; érződött, hogy még igencsak elszabadulhatnak az indulatok. Viszont ahogy feszült a húr, máris újabb fordulat állt elő. Az egyik kép mellett állók kissé félre húzódtak, amikor szálfa egyenes, szikár alak fényaura ragyogásában lépett ki egy gazdagon aranyozott keretből csillogó sétatálcával kezében; tekintetét lenézően hordozta végig a jelenlevőkön, s miután kis szünettel még feljebb srófolta a várakozást, kijelentette:

- Uraim, akik itt vannak a teremben, most mindannyian térdepeljenek le előttem. Én Salvador Dalí vagyok. Salvador. A megmentő. Aki azért jött e világra, hogy Caravaggióval ellentétben megmentse a művészetet. Mert egy művészt két lehetőség tehet igazán nagygyá, az egyik: ha a 20. században születik, a másik: ha Slavador Dalínak hívják - és jókorát pödört csaknem vállig érő bajszán.

- Lucifer maximus, látom én ám itt a falakon miféle zagyvaságokat mázol ez az alak drága vászondarabokra - vágott vissza Dalínak dühösen Caravaggio -, széthullt világ mindahány, mint például most ez - és a közeli festményből kikapott egy háncsfonatú durva faszéket, hogy a szétesést bizonyítandó, jól irányzott lendülettel máris falhoz vágja.

- Jaj, ne! Csak azt ne tegye uram - kiáltott rimánkodva Gauguin, erővel visszafogva a feldúlt itáliai csuklóját. - Azt van Gogh csaknem háromszáz évvel ön után festette, 1888-ban, amikor még Arles-ban együtt voltunk. - Majd miután sikerült végre kimentenie az indulatok fogságából a krómsárgákban-türkízzöldekben vibráló tárgyat, a keretéhez lépett, és kellő áhítat kíséretében a széket finoman visszacsúsztatta saját előzetes képsíkjába.

Az eklektikus társaságból kitűnni vágyó Dalí viszont ismét magához ragadta a szót, minden figyelem rá irányult.

- Számomra mindig is a többi festő féltékenysége volt sikereim fokmérője; ellenségeim nélkül nem lehetnék az, aki vagyok. Befolyásomnak pedig az a titka, hogy titokban marad! Mert nem az a festő, akinek ihlete van, hanem az, aki más festőket inspirálni képes. S ha pedig valaki nem tud rajzolni, az még nem garancia arra, hogy jó festő is válik belőle. Én például, határtalan képzelőerőmet onnan merítem, hogy olyasmiket olvasok, amiket nem értek, ezért annak igen sokféle értelmezését el tudom képzelni - jegyezte meg a katalán szűrős tekintettel fixírozva Caravaggiót, majd miután meggyőződött, hogy mondatainak kellő hatása van, így folytatta: - Mi most nem egy időben élünk, ezért nyilván nem is érthetjük egymás gondolatát. Például mond önnek valamit az, hogy: a Mennybemenetel egy lift, amiben a halott Krisztus súlyánál fogva megy föl-felé? Nos? Ám egy valamiben azért Caravaggio mesterral egyetérthetünk: az a fontos, hogy folyamatosan növeljük magunk körül a zűrzavart, nem pedig, hogy kiküszöböljük. - Majd választ sem várva, testének luminozításával úgy, ahogy megjelent, mint egy Krisztus, fennkölt testtartásban visszaemelkedett ugyanabba a képbe.

Caravaggio sebtében odafordult egy barna csuhás szerzeteshez, festéktől, szénportól maszatos ujjával feléje is bökdösött néhányat a levegőben, zaklatottan mondván:

- Ehhez mit tesz hozzá Fra Angelico testvérem angyali jóságával, mert ha most valaki igazat szólhat, akkor az csak atyám lehet. - A válasz az áhítatot sugárzó arc irányából azonban váratott magára, mondandóját, úgy tűnt, a megszólitott nem siette el, de végtére csak kibökte:

- A teremtő oly távolságokra szórta szét gyarló pórhüvelyünket az időben, hogy miután én már 1455-ben Rómában eltávoztam földi világomból, és addig is mindvégig csak szentek festésének áldoztam boldog perceimet, ebben a félezer év múltán zajló ördög sugallta traktátusban képtelen vagyok hitem szerint megvilágosodni - és tekintetét földre szegezve szerényen hátralépett.

- Na, látják, uraim, minél iszonyúbb lesz a világ, annál elvontabb lesz a művészet is. Ezért érezzük igaznak az állítást, hogy a festőnek sem a láthatót kell visszaadnia, hanem valami addig nem létezőt, valami addig ismeretlent...

- Paul Klee svájci festőnek, a vonal 20. századi teoretikusának hangja volt, ám néhány hangoskodó toszkán figura kotyogása belé fojtotta a szót. Feléledt a hangzavar. Velencei kristály kelyhek és horpadt ónkupák verődtek össze; korsó, flaskó, butykos járta körbe-körbe szokott táncát, sőt, Bruegel *Parasztlakodalom* című képét is megfosztották néhány olajjal festett sült lepénytől. A termekben korok, stílusok, jellemek vívtak csatát, hitek, meggyőződések kavargtak látomásos, zsongó hangzavarban. Eközben az idő egyre szaladt, már az éjfél közelítette. A hangulat kezdte saját tetőpontját megérinteni. Egy-egy festményen a gyertyák gyérebbe pislákoltak, és a krómsárgákkal, tüzes cinóberekkel festett fáklyák fellobbanása is spórolósabbra váltott.

A terem sarkában színes majolikával díszített kandalló állt, mellette festőállvány, épp annyira magas, hogy a mögötte ülő alak arcát a tölgyfa keretre feszített durva lenvászon eltakarta. A falra vetülő árnyék néha előre lendült, ha a festő közelebről kívánta szemlélni a születő formát. Egyik vállán kis majom kuksolt; az állatka hosszú farka legyezőként billegett erre-arra. Hangzavar közben - merthogy hangzavar volt - a francia csendélet és zsánerkép nagymestere, Jean-Baptiste Siméon Chardin pillantott ki a vászon takarásából. Fején a homokszínű sapka kék szalaggal volt átkötve, arcának pírjáról kör alakú okuláré biggyedt alá, vállait lila színű, mintás kendő takarta.

- Kis nyugalmat kérnék, uraim, hisz láthatják, én itt is, most is dolgozom - szólt csaknem rimánkodón. Ezt meghallván, egy idős alak feléje fordult, talán még túl hirtelen is, amitől a kis majom megijedhetett, mert farkával levért egy festékestégelyt, amiből hígított ultramarinkék folyt a padlóra. A festő megpróbálta sietve feltörölni, de a fa sem engedett a magából, így a kék folt - bár némileg haloványabban, azért ott maradt. Aki akkor és ott megfordult Marc Chagall volt.

- Jé, ezt *A majomfestő* című több száz éves képet már megcsodáltam a Louvre termében - szólt Chagall - és figyelmesen szemlélte a készülő művet. A vásznon,

festőállvány előtt ülő tollas-kalapos majom volt látható, ahogy gipsz modell után másol. – Imádom, mindig is imádtam ezt a kompozíciót; tán azért, mert magam is gyakran festek álomszerű állatképeket. És azt is tudom, hogy allegorikusan fogalmazva ez a Művészeti Akadémia szellemiségének kritikája, a művészet értelmének, a művészi érvényesülés kálváriájának frappáns paródiája. De hiszen jól tudja ezt, monsieur Chardin, miután Ön is Akadémiai tag, és éppen azért festi. Persze, mindenkor voltak – ma is vannak – festő majmok, az ilyen majom pedig más majmot majmolva, magát a majmoló majmot hozza divatba. – S nehogy mégis ő legyen az, aki munka közben zavarná a mestert, Chagall totyogva továbblépett, bár egy mondat erejéig még visszafordult. Lelkének színeit osztotta meg Chardinnel:

– Én is festő vagyok, mint Ön, csak későbbi időkből, uram. Ha festek, rajzok, beszélek vagy alszom, én akkor is, mindig festő vagyok. Nem vagyok kereskedő, sem gondolkodó, sem filozófus, én csak élem az életet, és benne élek a festészetben. Csak élek...

Ekkor – jöllehet nem Chardin fohásza lehetett a kiváltó ok – alábbhagyott a hangoskodás, mivel a terem közepén egy méltóságot sugárzó alak körvonalai váltak érzékelhetővé. A feszültség úgy fokozódott, ahogy a látvány egyre felismerhetőbb lett. Meleg fényben derengő sziluettje glóriaként lebegett a térben, lényének síkraizolata formával lett teli, a szellemkép pedig valódi étellel.

– Leonardo mester! – suttozták több irányból a tisztelet és meglepődés kiszűrődő hangjai, amikor a példa nélküli szépségek atyja és prófétája ott állt a körben. Ősz hajhullámai lágyan omlottak bársonypelerinnel takart vállára – tán a torinói Királyi Könyvtárban őrzött *Őnarcképe* kelt életre –; arcának időérlelt, nemesen futó barázdáit ezüstgrafit színű tincsek kontúrozták. Értelemről fénylő tekintete bejárta a körülállókát, bölcsesség sugarával érintve őket.

– A festő mindenható – jelentette ki Leonardo da Vinci határozottsággal, és rövid kivárással nyomatékosította szavai jelentőségét. – Ha a festő szép dolgokat akar látni, amelyek elbűvölik őt és közönségét, módjában van megteremteni azokat. Ha pedig torz dolgokat akar látni, hogy rémületet, nevetséget vagy szálnalmat keltsen, azt is megteheti, mivel saját akaratának kizárólag ő az ura és istene. Minden festő úgy tesz, ahogy elméje sugalmazza. A költők, a festők mindenkor bármit megtehettek, mert megvolt hozzá a joguk – erről már Horatius is így vélekedett. A festők színekkel hatnak, a költők szavakkal. A festészet néma költészet, a költészet vak festészet. Ez maga a művészi teremtés: amikor a munka eredményeként olyan szépség születik, ami azelőtt nem létezett, viszont attól fogva már a világ részévé lesz. – Majd mintha szavaival békíteni szándékozott volna a szemben állókat, így folytatta: – Hogy meggyőződhesse-tek arról, miszerint nektek mint festőknek gondolataitok, törekvéseitek együttesen teremti meg a végső igazságot, kijelenthetem: A festészet fényből és árnyból álló szerkesztmény, amely valamennyi egyszerű és összetett színnek különféle fajtáival elegyedik. – A festészet felsőbbrendűségét pedig néhány gondolattal így ecsetelte: – Az a tudomány hasznosabb – mert a festészet tudomány is –,

amelynek a gyümölcse jobban átadható a köznek, s éppúgy, ellenkező esetben, kevésbé hasznos az, amelyik kevésbé adható át. A festészet gyümölcse a világmindenség valamennyi generációjának átadható, miután a látás érzékszervétől függ. A látásnak nincs szüksége különféle nyelvek magyarázatára, mint az irodalmi műveknek, hanem azonnali kielégülést nyújt az emberi nemnek csakúgy, mint a természet által létrehozott dolgok. Az igazi ismeret az, amelyet a tapasztalat az érzékszervek által szerzett meg, csöndet parancsolva a vitatkozók nyelvének. Ez nem ábrándokkal táplálja kutatóját, hanem mindig az első az igaz, ismert alapelvekből kiindulva fokról fokra halad előre, mindvégig helyes következtetésekkel. Munka közben pedig eredményes, ha a festő folytonosan kételkedik önmagában, mert aki nem kételkedik, az csak lassan fejlődik.

Dialogusba tán nem szándékozott bocsátkozni a toszkán mester, ezért ölelhetette körbe testét újító festészetének sejtelmes szfumatója, amiben lényének fokozatosan halványuló képe eltűnt a megbabonázott tekintetek elől.

Időbe telt, mire valaki megszólalt:

- Való igaz - hozta be az impresszionizmus hangját társalgásukba Monet után immár Renoir is -, a festészet nem nehéz művelet olyannak, aki tehetségtelen, de ha valaki tehetséges... hát, annak bizony pokolian nehéz - s tán gördült volna még tovább gondolataival, ám Courbet, a modern realizmus barbizoni iskolájának idős mestere közelített a hallottakhoz:

- Tanítványom voltál, Renoir, emlékezhetsz szavaimra, amikor a műtermek sötét világából kitekintve felhívtam a figyelmet arra, amit személyesen is megtapasztaltam: ha a természet előttünk van, abból mindig csak valami jó születhet. Persze ez akkor némi megütközéssel járt, tán azt is felidézheted, amikor III. Napóleon császár lovaglóostorával jókorát suhintott az 1853-as Párizsi Szalonon kiállított *Fürdőző nők* című természeti háttérrel készült festményemre.

- Tudjuk, hogy a természet a legnagyobb mester és a legméltóbb tanácsadó - jegyezte meg Cézanne -, éppen ezért ne azt fessük, amit látni *vélünk*, hanem azt, amit *látunk*.

- Már bocsássanak meg uraim, de mindenki másként lát - aggályoskodott Gauguin -, én például ha látni akarok, behunyom a szemem.

- Dőreség, csak fényben él igazán a világ arca - vétózta meg Monet, s belekóstolt boroskupájába.

- De, ahol fény van, ott árnyéknak is lennie kell, mivel az árnyék a fény gyermeke - akadékoskodott ismétlenül Caravaggio.

Aztán Picasso, mintha színpadon volna, szemben a jelenlevőkkel két kép közé beállt terpeszállásban, karjait mellén összefonta, jellegzetes „picassói” pózt vett fel, szivarja világított, tekintete parázslott a homályban:

- Én nem a természet *előtt* dolgozom, mint ti, hanem mindig *vele*, mindig magával a természettel. És munka közben sem a kezemmel festek, mint ti, hanem az agyammal. Természet és művészet alapjaiban két különböző világ,

így hát nem lehet mindkettő ugyanaz. A művészetben épphogy arról fejezzük ki felfogásunkat, ami nem a természet. Sőt, a művészet az, ami távol tartja a lelket és szellemet mindennapjaink valóság-porától.

A pillanatnyi csendben ismerősen kattant be a hang:

– Én a *Fekete négyzet* és a *Fehér alapon fehér négyzet* című képemben mindent belefoglaltam 1913-ban és 1918-ban – ismételte gondolatait továbbra is gépiesen Malevics.

Fény és árnyék, szín és forma, rend és káosz perlekedett egymással – pörgött a szó, fordult a világ.

Aztán egy reneszánsz képből kilépő férfi alakja vonta magára a jelenlevők figyelmét, Giorgio Vasari, manierista firenzei festő és építész, egykori művész-géniuszok életrajzírója:

– Mennyi csodálatos elme! Mennyi csodálatos gondolat! – fakadt fel elragadtatással, majd némi sopánkodással folytatta: – És mekkora kár, hogy minket évszázadok választanak el egymástól, hogy nem élhettek az én koromban, mert akkor az önök ragyogását is ugyanúgy megörökítettem volna életműveikkel együtt, mint ahogy *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete* című, 1550-as kiadású, firenzei művemben a kor sok káprázatos lángelméjével megtettem. Mi tagadás, az én soraimban élnek tovább ma mindazok, akik Giottótól Michelangelóig lelkük odaadásával és Istentől kiérdemelt tehetségük kivirágoztatásával emelték magasba Toszkána és Lombardia, Perugia és Romagna, Veneto vagy egyéb tájak művészetét. Masaccio, Filippo Lippi, Mantegna, Botticelli, Raffaello, Tintoretto és több bámulatos szellem mind az én soraimban és értő terminusaimban ragyognak, amikor életük traktátusában a reneszánsz művészet történetének alaplívét írtam meg.

Ám a folytatás öt is meglepte:

– Ha én olyan vértelen festő lettem volna, mint ez a Vasari, most nem mernék az asztal mellé ideállni – kommentálta az elhangzottakat egy hajlott hátú alak festékes köpenyben. – Vasari félreértékelte önmagát, amikor mások nevére állva akarta saját dicsőségét fénybe emelni. S ha már nem lehetett igazán isteni a színkezelésben, kifundálta, érvényesül majd írásban, és így is cselekedett. Fájdalmas, miként tudta furfanggal kieszközölni, hogy Brunelleschi mester végakarata ellenére mégis freskókkal – sőt, saját bágyadt freskóival! – tömje tele a firenzei dóm lélegzetelállító kupoláját; hogy Leonardo mester Anghiari csatáját és Michelangelo mester Cascinai csatáját feledtetve, a Palazzo della Signoria Ötszázak tanácsának a termében a maga zsúfolt tömegjeleneteivel terhelje az oldalfalakat. Persze a Medicieknek szánt, arcára fagyott mosolyával sok minden magyarázatot nyerhet. Szekértáborok mindig is voltak... – teregette ki tán épp saját egykori sérelmeit a névtelenség mögé rejtőzködő, majd, mint aki ezzel máris könnyebbített lelkén, továtűnt.

A társalgás hevülete lassan alábbhagyott. Ritkult a szó, volt, ahol már nem töltötték újra a kupákat. A képek előtt elsuhanó alakok fakuló árnyait itt-ott beszipantotta a művek körül vibráló gravitációs erő.

Az egyik saroknál középtermetű, vörösés szakállú és bajszerű férfi álldogált csendesen egymagában. Feszülten szorongatta kalapját, zakója viseltesnek tűnt, vászonnadrágja szintúgy, látszott, régóta hordja már. Erős homlokát, hangsúlyos arccsontjait, ha valaki látta, többé nem felejtette el.

– Barátom, Vincent, hát te itt? – Gauguin szisszent fel, s ugrott máris a székről, ám érezvén, hogy társának tán szóhoz volna jobban kedve, önmagába rekesztette további gondolatait.

Vincent van Gogh sápadt arcán a színek lassan életre keltek, ahogy szavai kigyúltak, ahogy szólt a még jelenlevőkhöz:

– Van, akinek tűz lobog a lelkében, de mégsem jön senki, hogy annál megmelegedjen. Az emberek csak a kéményekből felszálló fekete füstöket veszik észre és dideregve-sietve továbbállnak. Érzem, engem üldöz a magány. S ha magányomban egy belső hangot hallok, ami azt súgja, hogy nem tudok festeni, nem hallgatok rá, festek tovább, mert tudom, hogy a hang egyszer úgyis elhallgat. – Tekintetét felemelte, kék szeméből szomorúság és szenvedély furcsa elegye sugárzott. – Látjuk, hogy a világ, ami körülvesz, csöppet sem tökéletes, pedig Isten teremtette, ámde mentségére legyen mondva, részéről ez még csak egy vázlat. Ezért ebben a világban én sohasem a látszatot kerestem, hanem mindig azt, ami a jelenségek lényege mögött rejlik, ami az élet valódi titka. Képeim úgy tárulnak elém, mintha színes álmot látnék. Vagyis festményeimet megálmodom, aztán az álmaimat megfestem. Ez a munkarendem. Azon sajnós nem változtathatok, hogy képeimet nem veszik. Ámde eljön még a nap, amikor meglátják, hogy értékesebbek, mint az a csekély összeg, amelyet festékre és száználmas életemre költöttem el, amit feláldoztam értük. Az élet elmúlik, és az idő nem tér vissza. De én belevetem magam a munkába éppen azért, mert tudom, hogy a munkára való alkalmak sem jönnek vissza többé. – Hangja reménytelenségében mégis szikra villant, ahogy folytatta: – Szomorú, ha azt kell mondanom és be kell ismernem, hogy festményeimnek talán soha semmi értéke nem lesz. Lankadni azonban nem szabad, és meg kell kísérelni jobbat teremteni. Meggyőződésem, hogy nem könnyebb jó képet festeni, mint gyémántot vagy igazgyöngyöt találni. De ha értékes leszek a jövőben, akkor ma is értékes vagyok, mert a búza akkor is búza, amikor sarjad, és csupán fűnek nézik. Még nem érezzük magunkat közel a halálhoz, de érezzük a valóságot: keveset jelentünk és súlyos árat fizetünk azért, hogy egyetlen szem vagyunk a művészet láncában. Fizetünk érte az egészségünkkel, fizetünk a fiatalságunkkal, fizetünk a szabadságunkkal, amelyből semmivel sincs több részünk, mint annak a konflislónak, amelyik húzza a kocsit, hogy a benne ülők élvezhessék a virágzó tavaszt. – E szavak után a homály átölelte az ő testét is, tán ezért nem hallotta, amikor egy hang még utána szólt: – Te mára a világ leg-többre tartott festője lettél.

Amikor a maradék gyertyák fénye ellobbant a teremben, az árnyékok is semmivé lettek, és a szerteszórt tárgyakkal mind egy szálíg nyoma veszett. Hajnali derengés csíkjai szűrődtek át a zárt ablakok spalettáinál úgy, ahogy az

este alászálltakor igyekezett beférkőzni a sötét. Mintha álom ébresztette volna fel mély álmából önmagát.

Nemsokára, az egykor pezsgő napokat megélt szalonok egyik terme végében kattant a zár. A szélesre tárult átjáróban az éjjeliőr alakja tűnt fel – aznap elsőként –, és rutinos mozdulatokkal gyújtogatta a fényeket a remekművekben gazdag gyűjtemény stukkódíszítéssel ékesített galériájában. Kivilágosodott a művészet ébredő otthona. A lépcsőház felől már behallatszott néhány elejtett tompa szófoszlány és túsarkú cipők kronométert mímelő kopogása a márványfolyosó akusztikájának üzeneteként egy átlagos múzeumi nap nyitásának perceiben.

Az éjjeliőr bicegő léptekkel csoszogott végig szokásos reggeli útvonalán. Mindent rendben talált. Néhány apró szürke madárpiszok a festmények alatt nem tűnt fel neki, és egy kékes folt sem, a sarokkandallónál. Ő napi útvonalát járta, a képeket észre sem vette. Talán ezért került el figyelmét, hogy a festett kupákból, kelyhekből, serlegekből és kancsókból eltűnt az évszázadok óta ott érő, rubinvörös nedű.

Hazatérés

Valamikor a háború előtt láttam ezt a filmet. Nyolc- vagy kilencéves lehettem, amikor egy téli vasárnap délután szüleim elvittek a Hollán utcai Lloyd moziba, ahol ha reménytelenül is, de halálosan beleszerettem Gréta Garbóba. Az imádkozó színésznőm Garbó Maria Walewskát, a bűbájos fiatal lengyel grófnőt játszotta. Akaratom ellenére voltam tanúja, miként csábítja el ezt a szóke angyalt az erőszakos, lóháton érkező Napóleon. Igaz, a kis kövérkés, kopaszodó korzikai lovag helyett a nagyvilági Charles Boyert bízta meg a rendező a hódítás feladatával. A francia császár sikerrel susogott az ártatlan teremtés fülébe.

– Szeretnéd megismerni életem első szerelmét? – kérdeztem feleségemtől.

Meglepve nézett rám:

– Hát nem én vagyok az?

– Mit kerteljek? Régi história, de bevallom, Gréta Garbót imádkoztam előtted.

Ez megnyugtatta. Élt New Yorkban, ismerte a pletykákat.

– Garbó a nagymamád lehetett volna, és ő egyébként a nőket kedvelte. Miért hozod elő?

– Ma este tizenegykor adják a televízióban Maria Walewskát. Ötven évvel ezelőtt láttam a moziban Pesten. Szívesen megnézném megint...

– Én is. Nem vagyok rá féltékeny.

1989. november 9-e estéjén, öt perccel tizenegy óra előtt, kényelmesen elhelyezkedtünk a televízió-készülék előtt. Nem emlékszem már, hogy Walewska grófnő valamilyen terítőt horgolt-e, vagy inkább a virágokat locsolgatta budoárjában. Izgulva vártuk Napóleon feltűnését, aki Moszkvából Párizsba lovagolva arra készül, hogy eltöltsön egy éjszakát a szépséges grófnő intim társaságában.

A film hirtelen eltűnt a képernyőről. Charles Boyer helyett egy izgatott külpolitikai újságíró jelent meg előttünk:

„Hölgyeim és uraim – mondta elfúló hangon –, kivételesen megszakítjuk a műsorban szereplő adásunkat. Az utóbbi néhány órában ugyanis egy elképzel-

FARKAS ANDRÉ (1931, Debrecen) Párizsban élő író, újságíró, borász. 1956 októberében Dudás Józseffel megalapította a *Függetlenség* című lapot. Dudást halálra ítélték, ő Lengyelországon keresztül Párizsba menekült. Két könyvben írta meg emlékeit: *Budapest, 1956* (2006), *J'ai vécu sur la Planète Marx... mais j'en suis revenu* (2013). Jelenleg magyar nyelvű emlékiratain dolgozik.

hetetlen, előre nem látott, nagy fontosságú világpolitikai eseménynek lehetünk szemtanúi. A rendelkezésünkre álló jelek szerint ami történik, az a nemzetközi politikai status quo teljes felborulásához vezethet. Néhány perc türelmet kérek, amíg kapcsolom berlini kiküldött munkatársunkat, aki kamerával a kezében, élő adásban tudósít a helyszínről...”

A lengyel nemesi kúria helyett hirtelen a berlini fal tövében találtuk magunkat. Pontosabban a Bornholmer Strasse sarkán emelt átjárónál. A vastag acéllemezekből összeácsolt kapu két szárnya tárva-nyitva állt, és tanúi voltunk annak a hihetetlen jelenetnek, amint a kelet-berliniek százával, ezrével tódulnak át a szigorúan tiltott nyugati zónába, a meglepetten bámuló, de mozdulatlan tányérsapkás, állig felfegyverzett Volkspolizei előtt. A francia televízió berlini tudósítója szemmel láthatólag kitűnően ismerte Németország újkori történelmét, mert így folytatta: „November 9. gyakran volt fordulópont a német politikában. II Vilmos császár 1918. november 9-én mondott le a trónjáról. Hitler 1923. november 9-ére tervezte hatalomátvételi puccsát. A rettenetes, antiszemita pogromjairól ismert Kristallnacht ugyancsak 1938. november 9-én zajlott le. A mai események, ezzel ellentétben, pozitív szerepet játszanak nemcsak Németország, de az emberiség történelmében is” – mondta a riporter, mialatt a boldogságtól részeg berliniek fejszével, csákánnyal, kalapáccsal, meg ami szerszám még a kezükbe akadt, verték le, lyukasztották ki ott, ahol tudták az 1961-ben emelt, közel négy méter magasságú vastag választófalat.

„A berlini fal történelmi, politikai szimbólum – folytatta a tudósító, mialatt kamerájával pásztázta a zsibongó, felhevült tömeget. – A világ két elleneséges zónára szakadásának a jelképe. Reméljük, hogy a berlini fal lehullása a hetvenkét éve tartó kommunista rendszer s egyben a hidegháború végét is jelenti.”

– Hallottad? – kérdezte Marie-Hélène.

– Hallottam. Láttam.

– Konklúzió?

– Amit Lenin elkezdett 1917-ben Szentpéterváron, az talán ebben a pillanatban ér véget ott, Berlinben. Változik a világ.

– Változik. Neked is? Úgy értem: személyesen?

– Nekem is. Harminchárom évvel ezelőtt a száműzetést választottam. Azt hittem, az oroszok örökre ott maradnak... Úgy látszik, tévedtem.

– Hát, ha tévedtél... akkor úgy-e, odamegyünk?

Oda...

Közel harminc éve éltünk együtt és ez a téma a mai napig tabu volt közöttünk. Marie-Hélène tudta, megértette, hogy becsuktam az ajtót a hátam mögött, és eldobtam a kulcsot. Három évtizede nem beszéltem, nem olvastam anyanyelvemen. A gyerekeinket sem tanítottam meg rá. Családomból nem maradt senki, barátaim jórésze szétrebbent a nagyvilágban. A sántikáló ersatz-kommunista Kádár-rendszer nem csábított vissza. Huszonhat évesen pontot tettem magán-történetem végére. Máshol kezdtem egy új életet.

A berlini kapunyitás váratlanul ért.

1990 szeptemberében kocsiba ültünk és meg sem álltunk Hegyeshalomig. Három hosszú évtized után, sokat számít az első benyomás. Egy húsz év körüli kiskatona szemügyre vette a francia rendszámablát, és mogorván kiáltotta: „Passzport!”

– Tessék parancsolni, itt van mindkettő... – mondtam kedvesen, hadd lássa, hogy egy nyelvet beszélünk és a legördített ablakon keresztül átnyújtottam az útleveleket. Szótlanul kapta ki őket a kezemből, és eltűnt velük a sorompó melletti kis házikóban.

Múltak a percek. Tíz, tizenöt... „Ha tovább vacakol... (csúnyábban mondtam, de nem idézem) utána megyek a bódéba és... (nem idézem, hogy mit teszek vele, mert az még csúnyább, noha franciául finomabban hangzik).”

– Ne légy agresszív – mondta a feleségem –, csak bajod lehet belőle.

Újabb negyedóra telt el, és színe se volt még a mogorva bakának.

– Forduljunk vissza? – kérdezte Marie-Hélène. – Csak hatvan kilométer ide Bécs! Csak az olvasmányaimból ismerem, de ott meg Salzburgban eltölthetjük a Magyarországra szánt két hetet.

Ebben a pillanatban tűnt fel a barátságtalan határőr. Szó nélkül nyomta a kezembe a két útlevelet, miközben a sorompó hirtelen felemelkedett előttünk. „Bazmeg!” – vettem oda neki, és rátapostam a gázpedálra. Az autó megugrott, ő meg ijedten lépett félre. Végre otthon voltam.

Esztergomban álltunk meg éjszakára a fárasztó, ezernégyszáz kilométeres kocsikázás után. Koromfekete volt az égbolt, leparkoltunk az első szálloda előtt, szerencsére volt szabad szoba. A rokonszenves, pocakos portás egy hosszú kérdőívet tett elém és elkérte az útleveleket. Jobbkezemmel visszaadtam a kitöltött nyomtatványt, a balt pedig nyújtottam a két útlevéért. Baráti vigyorral közölte, hogy szó sem lehet róla. Kérdő pillantást vettem rá. Csak rázta a fejét. „Itt nálunk biztonságban vannak az okmányai” – mondta. – „Gondolja, hogy valaki elrabolja tőlem?” „Sose lehet tudni” – jött a kitérő válasz. Mit lehet erre mondani?

Kiléptünk a vaksötét esztergomi utcára, ahol a hideg késő szeptemberi éjszakában néhány kóbor kutyán kívül egy árva lélekkel sem találkoztunk. Elbotorkáltunk a Bazilika koromfekete sziluettje előtt, és egy kis mellékutcában kötöttünk ki. Halvány fénysugár és hangos zene áramlott a járdára egy pincehelyiségből. Valaki harmonikázott. Borízű férfihangok kísérték énekelve. Régióta nem hallottam már tangóharmonikát. Az odacsábított.

Közelebb mentünk a lejárathoz: egy alagsori étkezőhöz vezetett. Hirtelen öntött el bennünket az éhség és vele a fáradtság. Valahol München körül az autópályán ettünk utoljára egy pár virslit. Leszaladtunk a falépcsőkön, és egy vidám, lakmározókkal teli helyiségben találtuk magunkat.

Egy zöldkötényes, kontyos fiatalasszony szorított helyet nekünk egy hosszú faasztalnál. Kértem tőle az étlapot. Csak a fejét rázta: „Körömpörkölt. Sör, vagy bor?”

Mon Dieu! Körömpörkölt! Már negyven éve nem láttam, nem kóstoltam, mit is mondjak? Ki nem állhatom a körömpörköltet. És hogyan fordítsam franciára

valakinek, aki el sem tudja képzelni, milyen isteni íze van az ilyen egyszerű eledelnek, amelynek a nyersanyaga fillérekbe kerül. Köröm a franciáknak a manikúrt vagy a pedikúrt juttatja az eszébe. Na, megvan! Hogyan is hívjuk mi a disznó lábát? Pata... Náluk „patte”.

- Pattes de cochon en ragout - mondtam meglepett útitársamnak.

- Két pörkölt és egy fél liter soproni kékfrankos - adtam fel a rendelést.

Öt perc múlva ott volt előttünk a pereméig töltött két mélytányér, teli füstölt sertéslábbal. A disznó patái úszkáltak az ízes, vörösboros mártásban. Aggodalمام szükségtelen volt. Az elegáns és könnyű francia konyhához szokott hölgy az első falat után bejelentette, hogy ilyen jót még sohasem evett. Ez megnyugtatót a további lakomákat illetően. Az volt ugyanis a tervem, hogy élő leszár-mazottak híján megismertessem vele családom bölcsőjét. Miskolcot, ahol anyám született, Gyulát, apám szülővárosát és természetesen az enyémet, Debrecent. Utána pedig Budapesten, ifjúságom városában végezzük a zarándoklást.

A pocakos hotelportás másnap reggel visszaadta az útleveleket. Talán azért tartotta meg őket éjszakára, mert félt, hogy nem fizetjük ki a számlát. Ki tudja, a franciáknak van-e rossz hírük Esztergomban, vagy a visszatérő magyaroknak? Az Árpád-hídon keltünk át a Dunán és az országúton Eger felé vettük az irányt.

Mi lepett meg bennünket az 1990-es magyar országúton? Leginkább a számos lovasszekér jelenléte. Lófogató járműveket már csak régi filmekben látunk. A Gödöllőt Egerrel összekötő országúton több volt belőlük, mint a Far Westen játszódó cowboy-storykban. Lassan vezettem, mert a lovak reakciója a gépkocsival szemben kiszámíthatatlan. Ami pedig a kocsist illeti, ő gyakran elszundikál a bakon. A gebe úgyis tudja, hová kell tartania.

Nemcsak a paripa volt megáldva ilyen tájékozódóképességgel. Néhány nappal később, egy kora este, Békés megyében kocsikáztunk valahol, nem messze Gyulától. Egy rettenetesen hosszú faluba érve, amely csak egyetlen egy véget nem érő utcából állott, valahogyan egy komótosan ballagó tehéncsordába keveredtünk. Azért nem ismerték a közlekedési szabályokat, mert marhák voltak? A pulikutyás tehénpásztor talán ismerte, de nem tett különösebb erőfeszítést, hogy betartsa őket. Nem volt sietős a dolga. Az autónkkal hasonló nagyságú behemót jószágok lassan, kolompolva kullogtak előttünk. Szó sem lehetett arról, hogy előzni hagyjanak a keskeny országúton. Csak bandukoltak, és mindegyikük tudta, anélkül, hogy a csordás a legcsekélyebb utasítást adná nekik, melyik kapun kellett beballagnia gazdája kertjébe.

De térjünk vissza utazásunk második napjára. Eger és Miskolc között megeheztünk. Déli egy óra felé járt már, ideje volt ebédelni. Egy kis útszéli csárdán akadt meg a tekintetünk. Lefékeztem, bementünk. Ha valaha jártam is csárdában, az már nagyon régen volt. Szó sem lehetett arról, hogy kihagyjuk az alkalmat. Faragott székek, piros terítő.

Egy fiatal pár sürgött-forgott a vendéglőben. A férj fehér szakács-sapkában a tűzhely előtt, felesége piros fejkötővel az étteremben. Úgy, ahogy meg vagyon írva a szakirodalomban. Vagy a regényekben. Egyszerűek voltak, kedvesek,

mosolygósok. Hol lehetett volna jobb alkalmat találni egy bájos csevegéssel felszolgált ízes ebédre?

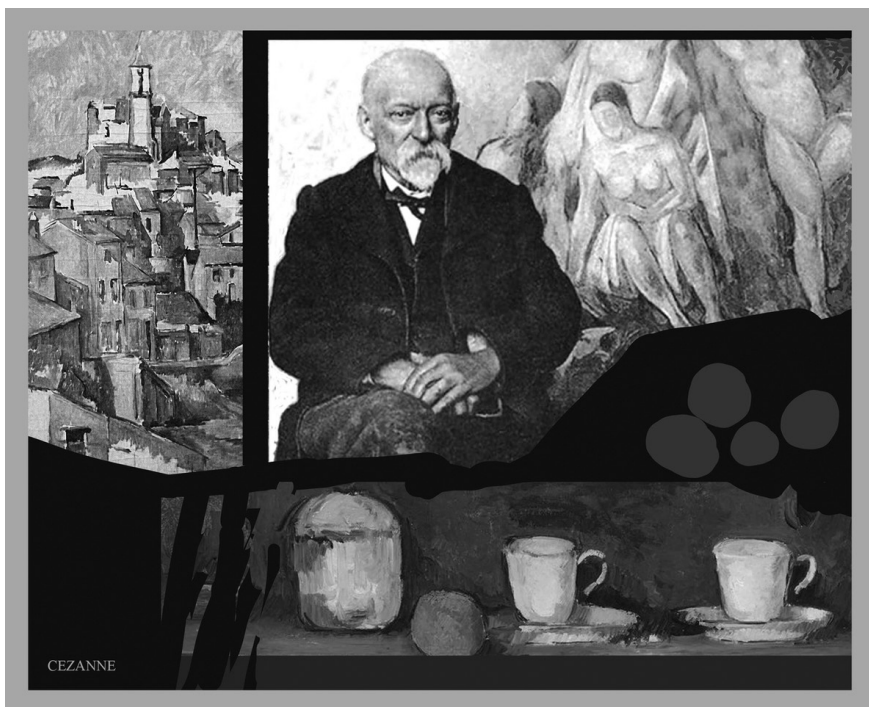
Mégis e csárdában ért engem életem legfájdalmasabb meglepetése...

Az asszonyka elmesélte, hogy néhány héttel ezelőtt vették meg hosszú részletre az útszéli kocsmát, és hogy van egy hat hónapos csecsemőjük. Meg hogy a férje egy neves egri vendéglőben tanulta a szakmáját, és hogy éppen ma főzött először halászlét pontyból. Minthogy világlátott emberek vagyunk, a kis házaspár szeretné velünk megkóstoltatni a hallevest, mert tisztelettel véleményt kérnek róla.

Már régen nem csacsogtam ilyen jót. Ez az igazi – mondtam magamban –, részletesen megbeszélni a dolgot az egyszerű, derék, dolgos fiatalokkal. Végtelesen sajnáltam, hogy Marie-Hélène nem tudja követni a beszélgetést, csak szimpatikus mosolyával bátorít bennünket az eszmecserére.

A kitűnő ebéd után kifizettük a számlát, vég nélkül búcsúzkodtunk, megígértük, hogy visszajövünk. Többször kezet ráztunk a fiatal férfival, pusztit nyomtunk kis felesége arcára. Már éppen kiléptünk volna az ajtón, amikor a menyecske kicsit elpirulva fordult hozzám:

– Gratulálok önnek uram, amiért olyan jól beszéli a mi nyelvünket. Megkérdezhetem, hol tanulta?

Urbán Gyula

Egy keresztes vitéz imája II. Endre korából

Zalatnay István
lovagnak
napjainkban

Jaj, Uram,
én már félek
minden szelíd
kanyarulattól az úton,
hol az Irgalom Háza állnak.

Kérlek, ne vess meg,
sebei sebeim fölötti
rettegéseimért.

Még ha durván suhogó függönyeid mögött álló
ispotályosaid
szeretet-lepedőkben forgatgatnak,
hogy pogány szablyáktól szaggatva is elérjem Fényes Városodat.

Meghallgattál,
élek.
ám San Juan de Akréban
rám tört a Sátán.

Műve szerént láttam Hazámat;
önmagát kaszabolva
a keserű jövőben.

Veséi forrásait palackozták a szomszédok.
Tüdeje feltűndöklő havasai fölött,
ugyanazok,
büszke madarainkat, más nyelven, röptették.

URBÁN GYULA (1938) magyar író, költő, színházi rendező.

Szívére himzett barikáimnak ízén,
más a másén,
sértődötten csámcsogtak.

Míg a háttérben Trianon
húgyszagú
befalazott folyosói búzlóttek.

Az előtérben
Marechal Foch
bronzszobra állt; egy tompa rajzolóceruzával Európában folyót
fakasztott, s hegyeket magasított.

Uram, köszönöm, hogy innen is kimentettél.

Jeruzsálembé így már négykézláb is elveckelődtem.

Letérdeltem a márványtömb előtt,
mely a Szent Test alakját illatos olajok, sivatagi vörös párlatok őrzik
– hiszen oda volt kiterítve.
A márvány mélyedéseiben mirha.

De az én testem méltatlannak bizonyult e drága kőre.

Az utolsó órában, egy beszélő dombra vágytam,
melynek minden boldog-virága egy-egy mondatot őrizett.
Az Úr szavait.
Élő beszédet.

Uram!
Én nem műanyag csövek, felismerhetetlen, jóindulatú, magas frekvenciájú,
éteri zengésével óhajtottam elmenni,
hanem testemet emelő madár-csicsergésben,
dongók dongásában.

És akkor kinyílt az első virágkehely:
BOLDOGOK A LELKI SZEGÉNYEK: MERT ÖVÉK A MENNYEKNEK ORSZÁGA.

Egy virág nyílt ki megint:
BOLDOGOK, AKIK SÍRNAK: MERT ŐK
MEGVÍGASZTALTATNAK.

- Hangzott, a sósan összecsukódó szirmokból.

Egy méhecske szőrös lábcskáján jött a harmadik:
BOLDOGOK A SZELÍDEK: MERT ŐK ÖRÖKSÉGÜL BIRJÁK A FÖLDET.

Az következő üzenetnek leander szaga volt:
BOLDOGOK, AKIK ÉHEZIK ÉS SZOMJÚHOZZÁK AZ IGAZSÁGOT:
MERT ŐK MEGELÉGÍTETTNEK.

Egy harmatcseppben forogtak az Úr szelíd hangjai:
BOLDOGOK AZ IRGALMASOK: MERT ŐK IRGALMASSÁGOT NYERNEK.

Mesebeli kisgyermek dióban hozta a következő üzenetet:
BOLDOGOK, AKIKNEK SZÍVÖK TISZTA:
MERT ŐK AZ ISTEN FIAINAK MONDATNAK.

A hatodik tekercset egy palesztin s egy zsidó-kibucnyik hozta,
s kitekerve a következő állt rajta:
BOLDOGOK A BÉKESSÉGRE IGYEKEZŐK: MERT ŐK
ISTEN FIAINAK MONDATNAK.

Egy láncra-vert, csupaseb ember vérző karjáról kellett letekerni
az utolsót:
BOLDOGOK, AKIK HÁBORÚSÁGOT SZENVEDNEK AZ IGAZSÁGÉRT:
MERT ÖVÉK A MENNYEKNEK ORSZÁGA.

Lefeküdtem a dombra.
Nem tértem többet vissza a házamba.
Csak feküdtem.
Egyik markomban magamat s drága hazám
megcsonkított földjét szorongatva...

Szép volt,
és hiábavaló...

Drámák István királyról

Legendák, népi énekek szép számmal őrizték és dicsőítették Szent István király tetteit, később költők versei fontak feje köré glóriát; majd drámák, regények hőseként kelt életre. Ezúttal csak a dramaturgikus alkotásokra pillantunk, különös tekintettel a bennük megjelenő István-képre, mellőzve a történelmi hitelesség aspektusát, mely apróbb pontatlanságoktól eltekintve, lényegében nem sérül. Kérdés tehát, mi az Istvánról szóló drámák „szervező centruma”: heroikus történelmi szerepének ábrázolása vagy jellemszerkezetének belső konfliktust rejtő dichotómiája? Az előbbi kétségtelenül akciódúsabb drámai atmoszférát involvál, a néző-olvasó azonosul a pogányság felett győzedelmes hőssel, aki azonban nélkülözi a tragikus vonásokat, így a katarzis nem a lélek mélyén keletkező megrendülés, részvét, hanem csak elégtételérzés. (Nem véletlen, hogy egyes szerzők több drámai vonást érzékeltek Koppány vagy Vászoly sorshelyzetében, alakjában.) A második verzió lélektani megközelítésre, bensőségesebb emberábrázolására ad alkalmat, viszont tragikus kollúzió híján lelassul vagy eltűnik a cselekvés, a bensőben zajló konfliktus a monodráma verbalizmusához vezet. Schöpflin Aladár az István-drámákat Sík Sándoréval bezárólag retorikus drámakísérleteknek nevezte, melyekben a szerkezet és a cselekmény drámaisága helyett a pátoz a mozgató erő.¹ Érdemük, hogy hozzájárultak történelmi múltunk megismeréséhez, az István-kultusz elmélyítéséhez. Az újabb alkotások, tovább lépve a történelmi események szerkesztett reprodukálásán, áttételes, mögöttes tartalmakat is rejtnek, több értelmezésre kínálnak alkalmat. Az áttekintésből talán kiviláglik, hogy az ismert drámák közül, eredeti formájukban, csak Sík Sándor és Szabó Magda alkotása színpadképes, a többiek vagy elavultak, vagy eleve nem színpadra valók.

BAKÓ ENDRE (1938) dolgozott tanárként, népművelőként, újságíróként. 1990–1999 között a Hajdú-Bihar megyei *Napló* főszerkesztője, korábban az *Alföld* című folyóirat rovatvezetője volt. Utóbbi kötete: *Vendégjárás Árkádiában – A 20. századi magyar irodalom és Debrecen* (2008).

1 Schöpflin Aladár: Színházi bemutatók. *Nyugat*, 1933, II, 616–617.

1.

Kuriózum, hogy az első színpadi művet német író írta államalapító királyunkról (Franz Xavér Girzik: *Stephan, der erste König der Ungarn*, 1792). A pesti német városi színházat is Istvánról szóló művel avatták 1812-ben (*Ungars erster Wohltater*), amelynek szövegét a kor divatos színházi szerzője, August Kotzebue írta, zenéjét pedig Beethoven komponálta. A 7-8 perces nyitányt világhírű zenekarok világhírű dirigensek vezényletével gyakran iktatják repertoárjukba manapság is.

Az első magyar István-drámát Katona József (1791–1830) szerezte *István, a magyarok első királya* címmel,² vagyis – mint azt Heinrich Gusztáv szövegösszehasonlítással bizonyította – magyar nyelvre fordította, illetve szabadon átdolgozta Girzik hatfelvonásos darabját.³ Az összehasonlítást Heinrich nyomán, de önálló kutatómunkával Waldapfel József is elvégezte, s a következő megállapításokra jutott: „Legjelentékenyebb a dráma első felének átformálása. Csaknem három teljes felvonást vont Katona egygő össze.” Láttá ugyanis Girzik drámájának szerkezeti főhibáját, epikus terjengősségét. (Az expozíció fele volt a drámának.) De Katona kezén koncepcionálisan is átalakult a német szöveg, például a szereplők, főleg a főalakok ábrázolásában. Girzik dicsőíti a német lovagokat, és sok helyen bántóan rajzolja a magyar szereplőket: a német lovagok hűek Istvánhoz, a mögötte álló magyarok súlytalanok, ellenfelei pedig barbárok. A német drámában István keménykezű uralkodó, Vencellin mégis szinte fölébe nő. Katonánál István öntudatos, de irgalmas keresztény vezér. Kupa negatív hős, ám nem született gonosztevő, a haza boldogsága is foglalkoztatja, ami azonban összefonódik a keresztény- és idegengyűlölettel. Mániákus nagyravágását a szerelem is tüzezi. A szereplőgarnitúrában jelen van Judit (István testvére) és vőlegénye Boleszláv lengyel herceg, trónörökös, továbbá Adelheid, lengyel hercegnő, Géza özvegye (István mostohaanyja). Az utóbbi sorsfordító szerepet játszik a drámában. Kupa ugyanis „szerelmes históriában van vele”, s azzal próbálja zsarolni, hogy ha feleségül megy hozzá, megfékezi az Istvánt fenyegető pártosokat, holott már titokban felkelésre készül. A drámai gépezet mozgásba lendül, ármánykodás, árulás kanalizálja az eseményeket az összecsapás felé. De előtte István egyezsége próbál jutni Kupával, aki ígéri, ha megkapja az ország déli részét, elnyeri Adelheid kezét, megtarthatja pogány hitét, visszafogja a pártütőket, és István hasznára lesz. E követeléseikhez tántoríthatatlanul ragaszkodik. István, némi ingadozás után, Theodát püspök bátorításával, Istennek ajánlva az övéit, felveszi a kesztyűt, azaz harci sisakját. A negyedik felvonás második jelenetében Vencellin lándzsája átdöfi Kupát. E látvány megrendíti Istvánt:

2 Alcíme: Eredeti vitézi nézőjáték négy felvonásban (1813). In *Katona József összes művei*. Budapest, 1959, Szépirodalmi Könyvkiadó, 882–935.

3 Heinrich Gusztáv: Gyulai Pál: Katona József és Bánk bánja. 1883, Franklin Társulat Kiadása. In *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1883, 937.

„Kupa! Kupa! Én nem gyűlöltelek tégedet...” Sajnálkozik Kupa hívein is, „mert hiszen mindnyájan az enyimek voltak, [...] kik általa képzelt szabadságok mellett ontották véreket”. István és Vencellin után Theodát is nagy jövőt jósol az országnak: „Mint egy új főnixsz fog ugyan az elhullott testekből Pannónia feléledni...” Végül Aba Sámuel hozza a megszabadított foglyokat (István családját) és a hírt, hogy Asztrik apát koronával várja Istvánt Esztergomban...

Katona történelemszemlélete már itt kiforróban van. István a nemzeti lét távlatában gondolkodik, de vallási meggyőződésből és külpolitikai megfontolásból leveri az óhitű ellenzéket, amihez a német lovagok segítségére van szüksége.⁴ Katona alakmozgató, jellemábrázoló képességei nem lebecsülendők. Néhány alak, motívum, helyzet majd feltűnik a *Bánk bán* szövegében.⁵ Ami a színszerűséget illeti, a négy felvonás hét helyszínen, 26 „jelenés” keretében játszódik, ez bizony próbára tenné a színházakat.⁶ Mint érdekességet jegyezzük meg: István szerepét Katona játszotta. A dráma nyelve jó lélektani tükre a jellemeknek, ha kell, drámai sodrású, de néhány régies alakkal van terhelve (úgy vagyon, léssen, léssesz) és nyelvhelyességi hibával szeplősítve (aztat, nékie stb.).

Berzsenyi Dániel (1776–1836) 1814–16 között dolgozott *Kupa* című drámatervéen, de már a második felvonást sem fejezte be. Mégis osztjuk Bécsi Ágnes véleményét („a szakirodalom hagyományosan túl könnyedén bánik el vele, pályájának korántsem jelentéktelen állomása”).⁷ A töredékből is kitetszik az író eszmei koncepciója. Eszerint Kupa (Koppány) pogány lázadó, öli-pusztítja a keresztényeket. István, noha sokáig rendkívül toleráns volt, ezt nem tűrheti: „Én kénytelen vagyok népemnek egy részét feláldozni, hogy az egészet megtarthassam.”⁸ Később célját így határozza meg: „Hazánknak megtartása, s népemnek csinosítása.” A pogány fogollyal, egykori megmentőjével (Orda) folytatott vitájában (akit ez időre szabaddá tesz) így érvel: „Az a rend, mely a mi kóborló eleinket hatalmasokká tette, nekünk rendtelenség és veszedelem volna.” A segítségére hívott németység szerepét azzal indokolja: „szükség, hogy nemzetemnek vallását, erkölcsét a körülte lévő népekével megegyezőbbé formáljam, mert enélkül azokkal szövetséget gondolni nem lehet”. De a német szereplők, főleg Vencel, ellenszenvesek, lenézik a magyarokat. István tehát, Berzsenyi értelmezésében, felismeri a történelmi kényszert. Azt találgatni sem érdemes, hova fejlődött volna jelleme, de az első felvonást záró hatalmas monológja bizonyítja, hogy a racionális uralkodó, ha enged a spontán feltörő érzelmeknek, egy pillanattal habozóvá válik, hogy aztán elszántan legyőzze a kételyt: „Áradjon a szent

4 Ablonczy László: Segítsd a királyt! István-dramák és Ratkó József műve. In *Tiszatáj*, 1985/4, 102–104. Ablonczy úgy vélte, hogy itt István Kupában csupán az ellenkedőt látja, akivel akár ki is lehet egyezni.

5 Orosz László: *Katona József*. Budapest, 1974, Gondolat Kiadó, 39–43.

6 I. m. 44.

7 Bécsi Ágnes: *Berzsenyi Dániel*. Budapest, 2001, Korona Kiadó, 163–164.

8 *Berzsenyi Dániel összes művei*. Budapest, 1968, Szépirodalmi Kiadó, 168.

rokonvér...” Erőért Istenhez fohászkodik: „...hogy lelkemben az istent és férget tusakodni ne érezzem”.

Szigligeti Ede (1814–1878) *Vazul* című négyfelvonásos történelmi drámája (1838) a szerző első korszakában keletkezett, alig játszották néhányszor.⁹ Talán azért, mert István ábrázolása nem felelt meg az 1840-es években kibontakozó reformkorszak magyarságvíziójának: Szigligeti Istvánja ugyan nemes gondolkodású történelmi hős, de már beteg, lábfájós, letérdelni sem tud, passzív, s inkább elszenvedője, semmint alakítója az utolsó hónapok történéseinek.¹⁰ A szöveg könyvalakban mindössze egyszer, 1839-ben jelent meg,¹¹ s még a nagyobb Szigligeti-tanulmányok is éppen csak megemlítik, holott nem rosszabb, mint elődjei, sőt drámai alkatánál fogva hatásosabb: nem a történelmi sémát követi (Gizella itt István húga, az ő fia Orseolo Péter stb.), hanem afféle történelmi krimi, ezért izgalmasabb, fordulatossabb, a főbb jellemek komplexebbek, nyelve élénkebb (bár helyenként szóvirágos), pátosza visszafogottabb. Eszmei pillére a közvetlen Árpád-házi vérvonal jogának képvisellete. Amint a cím jelzi, a dráma főhőse Vazul, akinek jelleme csak a drámai csúcspont után válik etikailag kifogástalanná: tragédiájának részben maga is okozója. Hányaveti, nagyraagyó személyként ismerjük meg, bujdosásából kerül elő, két nappal Péter megkoronázása előtt. A király egy rossz tréfáját megbocsátja neki, sőt megvitatja vele a trónutódlást, melynek során bebizonyosodik, hogy Vazul nem tudja, ha király lenne, hogyan boldogítaná a magyarságot. István ezért nyitva hagyja a kérdést. Közben Gizella, Péter, Buda és Szabusz megkezdte az ármánykodást Vazul ellen, még meggyilkolása is felmerül a tervükben, de Gizella ellenzi. Vazul egy velencés lányba, Luciába szerelemes, akinek nagybátyja, a testőr Antonio újra ébreszti benne a királyság iránti vágyat, miközben Vazul meggondolatlanul pénzért akarja megvenni tőle Luciát. A konfliktus feloldódik („Dévaj, pajkos, eszelős vagyok, de szívem jó”), de már késő: Antonio révén martalócok jelennek meg, elrabolják Vazult, akit Nyitra várába zárnak, s a királynak azt jelentik, hogy megszökött. Eközben Péter ráveszi a királyt, hogy javára döntsön. Ám Antonio, hogy Vazullal szemben tettét jóvá tegye, sikertelen merényletet kísérel meg a király ellen, a király azonban megbocsát. Ekkor derül fény az összeesküvőkre, a király Vazulért küldi Antoniót (közben megérkezett Lucia is), közel a boldog vég, de Péter emberei hamarabb érkeznek két bakóval, akik megvakítják Vazult, és fülébe forró ólmot öntenek. A magyarpárti főurak Viske vezetésével már csak bosszút esküdnek a gaztettért.

Szász Károly (1829–1905) verses formában szerkesztett ötfelvonásos drámáját¹² elsősorban a cselekmény epizódjainak zsúfoltsága, véletlenszerű kapcsoló-

9 A szöveg végén: „Először adatott a pesti magyar színházban, január 29-én - 1838.”

10 A Magyar Irodalmi Lexikon szerint németellenessége miatt betiltották.

11 Vazul. Dráma 4 felvonásban. In: Szigligeti Ede eredeti színművei: *Pókaiak. - Vazul. - Aba.* Nyomtatta Landerer Lajos Pesten, 1839, 103–20.

12 *István vezér.* Budapest, 1890.

dása, a vitadiológusok hosszadalmassága, a sok dikció teszi színpadidegenné. A szerző ismerte Katona József István-drámáját, erre mutat több motívum. (Tata és Adelhaid szerepeltetése stb.). Színpadi alkalmatlanságát a Kóczán-pályázat bírálóbizottsága is megállapította.¹³ A 10–11 szótagos vagy szabálytalan és rímtelen sorokban áradó szöveg tartalma a Géza fejedelem (itt Gyeics) halálát követő konfliktus, István és Koppány harcának előzménye és magának a harcnak az ábrázolása. Szó esik ugyan Koppány utódlási jogáról, de ez a motívum előbb-utóbb elhalványul, s a pogány–keresztény szembenállás dominál. Mindez át van szöve Koppány és Adelhaid (István nevelőanyja) szerelmével, amit az aszszony Koppány megtérése esetén viszonzna. Drámai hatást a szerző csak Koppány gyilkosságaival tud elérni: megöli Zombát, Gyula kádár¹⁴ nevelt lányát, mert ráunt, s a Veszprém alatt történő végső ütközetben leszúrja a maszkos Adelhaidot. Szász Károly történelemszemlélete nem gyűlölködő, István kegyes, igaza mellett érvelő (a hunok sorsával is példálózó), de ennek tudatában harcra kész. Ebben nemcsak az idegenek támogatják, hanem magyar főurak, köztük unokaöccse, Vazul (Vászoly). Koppányt szerelme egy-két alkalommal hajlíthatóvá teszi, de szilárd pogányságából nem enged, inkább elbukik. A bírálóbizottság szerint tulajdonképpen nem István, hanem ő a dráma hőse.

Dobsa Lajosnak (1824–1902), a „kosgyáni remetének” koncepciójában – bizonyára Kálti Márk hatására – hamar feltűnik a konfliktus lényege: a magyarok és idegenek érdekellentéte. Az ötfelvonásos verses (olykor rimes) dráma István és a „magyarok” (Endre, Béla, Levente, Salamon) vitájával indul, a miközben Orseolo Péter, „a pokol apostola” Szebusz segítségével – még Imre herceg életében vagyunk – megkezdí aknamunkáját, és céltudatosan tör a hatalom csúcsára. Imre feleségének szert ajánl – voltaképpen mérget –, „amely legyőzi [Imre]lelke szűz szemérmét”. (Ez a jelenet a dráma leggyengébb, leghihetlenebb mozzanata.) Legintenzívebb drámai feszültséget Péter és Crescimíra jelenete hordoz. Imre halála után István Vazult gondolja utódjának, miként Gizellának mondja: „szentül megőrzöm a vérszerződést”. De Vazult Péter megbízásából Gizella királynő tudtával megvakítják. Vazul öngyilkos lesz. Istvánt leleplezett merénylője rádöbentí az árulásra, felismerní véli tragédiájának okát: „Egy nemzetet eldobtál büszke szívvel, / Szegény király...” Lázadó véreiért küld, s kimenekítí Vazul fiait, a három kis herceget, de már „az iratot” Pétertől nem tudja visszavenni. Az események és az önvád súlya alatt álomba merül, s vízió-nál. Képzletében megjelení a jövő: „Ni, Endre, Béla! (Felkel) Hú derék öcsém! / Nyomukban egy egész Árpád-sereg! / [...] / Hát élní fog az Árpádok faja?! / Hát élní fog az én jó nemzetem! Az érkező magyarok Sámuel, Vata és Viske nevében hűségesküt tesznek a királynak, aki a végzet akaratában megnyugodva távozik az élők sorából.

13 A Kóczán-pályázat. *Akadémiai Értesítő*, 1890, I, 47–55.

14 kádár = méltóságnév

Dobsa drámájában tükröződik korának védekező (osztrákellenes) nacionalista szemlélete: „Te magyar vagy! A néped is magyar, legyen tehát kormányod is magyar!” – idéz fiának *Intelmeinek* VIII. szakaszából, de ez a mondat a szerző találmánya, nem István szövege. Helyenként vannak emelkedett, szép részletei is a műnek (akad egy-két Shakespeare-t utánzó axiómafutam), de a jellemek a szerep gyámkodása alatt állnak, a korábrázolás szegényes, sablonos, illetve hiányos. A sok „félre” és „súgva” instrukció gyengíti a művi valóság hitelét.¹⁵

2.

Sík Sándor (1889–1963) 1930-ban írott háromfelvonásos drámája (*István király*) egyetlen nap alatt játszódik, 1038. augusztus 14-én, a székesfehérvári királyi palotában.¹⁶ István végnapjait éli, beteg, elszédült a misén. „Mióta Imre úr meghalt, négyszer annyit imádkozik, mint azelőtt.” Imre herceg halála óta hét év telt el, az utód kijelölése most már nem tűr halasztást, a király érzi, hogy késésben van, ezért elszánta magát a döntésre. Egyetlen barátját, Gellért püspököt várna tanácsával, de ő meghátrál a feladat előtt, mert rosszat sejt, véres víziókkal küzd, exercíciomot tart a marosi rengetegben, csak imádsággal áll István mellett. (Ez ugyanolyan titokzatos, transzcendens mozzanat, vészjövendülés a fikcióban, mint az *Öreg regös* ráolvasása Vazulra). A szerző koncepciója szerint István Vazult szeretné utódjának, annak ellenére, hogy unokaöccse büntetését tölti Nyitrán, mert pogány szokásokat követ. Ágyasát, Gyöngyöt sem hajlandó keresztény módra feleségül venni, iszik, dorbézol, keresztényeket gyilkol. A király titokban mégis érte küld, mert lelkében együtt él a *magyar* és a *keresztény*. (Itt a magyar szónak halvány *pogány* jelentésszínezete is van!) „Nincsen senkim rajtad kívül. Senkije ennek az országnak. Neked kell megváltanod. Vagy megváltója leszel, vagy árulója” – szinte könyörögve, térdelve kínálja a koronát Vazulnak. De sem ő, sem Gizella nem tudja más belátásra bírni a herceget és megátalkodott ágyasát. István végül nem tehet mást, mint az Árpád-házi vérvonalat megszakítva, a püspökök hívét, felesége unokaöccsét, Orseolo Pétert jelöli utódjának, bár tudja, hogy az nem népszerű a magyar urak körében. Ezzel Péter is tisztában van, ezért titokban jó előre német összeköttetéseket ápol, és hajlandó a német császár hűbéresévé lenni.

A szerző a drámai feszültség érdekében eleve intrikusnak ábrázolja őt, majd teljes nyíltsággal felfedi jellemét; magyargyűlölete pogányra és keresztényre egyaránt nyilaz: „Hát tudd meg, te barbár vaddisznó, hogy ebben az országban csak az ér valamit, ami idegen. Jámborság, tudomány, mívenség, kalmárság:

15 A drámát Várady Antal dolgozta át operaszöveggé, amelyet Erkel Ferenc zenésített meg.

16 *István király – Tragedia három felvonásban*. Bp., 1934, A Szent István Társulat kiadása, 80.

mind olasz vagy német. Tőlünk kaptok mindent, ami jó, amitől emberré lesztek. Mik volnátok nélkülünk? Lótejívó barbárok, pokolra való pogányok.” István megesketi rá, hogy utódja Vazul fia, Endre lesz, s Vazulnak szabadságot ad. De rádöbben, bármilyen döntést hoz, az testvérharcot generál: „Minden összeomlott. Biztosítva láttam a jövőt. A nagy művet, amire föltettem életemet. (Sóhajt). Az Isten másképp akarta.” „Vérrel verejtékező Krisztus, ne engedj a jövőbe látni.”

Szalók, Gyöngy felbujtására – talán Vazul egyetértésével is – az ősi pogány fejedelemáldozat szokásának szellemében meg akarja ölni a királyt, aki krisztusi erényekkel van megáldva, megkegyelmez a merénylőnek, és sajnálja az orvul megvakított Vazult. Péternek ez a gáztette Aba Sámuel is cselekvésre készíti, így teljes a káosz. Az öreg István királyt lelkiismeretfurdalás gyötri, de szájalmasan tehetetlen a kialakult helyzetben. Tudatába befészkelődik az önvád: „Itt állok, Uram, életem romjain.” S ezzel nyilván nem öregségére, hanem életműve sebezhetőségére céloz. Ez lélektani tragédiát sejtet, de valójában nem az, csak belső krízis, a tragikum végül transzcendens dimenzióban oldódik fel. Egyetlen menedéke Istenbe vetett keresztény hite, az egyház, mert benne látja a magyarság megtartó erejét. Teljes díszbe öltözve a koronát az oltárra, a Mária-szobor lábához teszi, s az országot felajánlja Szűz Máriának. Hankiss János szerint ez – Schöpflin Aladárral ellentétben – „Nagyhatású és mélységesen megnyugtató megoldás.”¹⁷

Minden más alak, a keresztény és pogány főurak, püspökök csak jellem-sziluettek. Nem szorul bizonyításra, hogy Sík Sándor történelemszemlélete és alakteremtő szándéka voltaképpen mítoszvédő, -növelő apológia, engedmény a korszellemnek: István nem okozója a halálát követő trónviszálynak, mindent megtett, amit emberileg megtehetett annak érdekében, hogy az Árpád-ház férfiágon folytatódjék. Ez történelmileg nincs kizárva, de eléggé bizonyítva sem. A mű nyelvhasználatában zavaróak a népies vagy inkább magyartalan szavak: tudhassa, tük, mink, tüle stb.

Újabbán Máté Zsuzsanna elemezte Sík Sándor művét, *maradandó* minősítéssel.¹⁸ Értékelését a korabeli kedvező fogadtatással is igyekezett alátámasztani.¹⁹ Végkonklúziója szerint a Sík Sándor képviselte mitológéma „a magyar-keresztény

17 Hankiss János: Regény és szomorújáték Szent Istvánról. *Debreceni Szemle*, 1937. október-december, 253.

18 Máté Zsuzsanna: *Sík Sándor a szépiró, az irodalomtudós és az esztéta*. Szeged, 2005, Lazi Könyvkiadó.

19 I. h. 143. „A bemutatót egybehangzóan pozitívan értékelte a korabeli színházkritika, a szerző részéről egyrészt a történelmi téma felújítását, valamint a történelmi tragédia dikciójának patetikus szépségét méltatta.” Ezt Schöpflin Aladár és Vajthó László véleményével támasztja alá. Schöpflin valóban megdicsérte a zárójelenet szépségét, „de nem dramaturgiaiilag, hanem retorikailag. Drámailag nem megoldás, hanem expediens (kibúvó). Nincs megnyugtató ereje. Visszatekintve belőle annál tisztábban látjuk, hogy a költő a darab minden fordulatan kénytelen volt a retorika segítségét kérni.”

azonosság-tudat tragikus folytathatatlanságán alapul”, bár hozzáteszi: többre-
tegy értelmezés is lehetséges, s ezek közül néhányat felsorol.²⁰

Koós Károly (1883–1977) István királyról szóló regényét (*Országépítő*, 1934) dramatizálták, s a Nemzeti Színházban is játszották. „A darab felépítése tehát mereven és érthetetlenül szembefordul a dráma alapvető törvényeivel” – vélekedett Féja Géza. „Baj van a darab főalakjával, Szent István királlyal is, minden kép egy-egy részletet mutat meg belőle; soha sincsen teljesen jelen. A szemlélőnek mozaikdarabokból kell összeraknia a főalak egészét. Ezért olyan bágyadt a darab: sűrűn összefut a függöny, a nézőben pedig egyre erősödik a belső hiányérzet.”²¹

3.

Padányi Viktor (1906–1963) 1955-ben, Ausztráliában adta ki négyfelvonásos *Vászoly* című drámáját. A szerző bevezetesként rövid esszében fejti ki álláspontját arról, hogy mind a katolikus befolyás alatt álló, mind a szocialista történelem-tudomány rosszul ítéli meg István és a húsz Árpád-házi király ősapjának, Vászolynak, az egymáshoz való viszonyát. Hóman Bálint és hívei szerint Vászolynak azért kellett szembe világával fizetnie, mert merényletet kísérelt meg a király ellen. A marxisták pedig a valóságosnál kegyetlenebbnek ábrázolják a királyt. Padányi nem új forrásokra támaszkodva, hanem lélektani és logikai alapon, mindkét beállítást elutasítja.²² A drámai szöveg ennek a hipotézisnek szép-irodalmi alakmása. A pogány Vászoly Nyitra várában sínylődik, azonban Imre herceg halála miatt a király mégis őbenne látja utódját, lévén Géza testvérének, Mihálynak a fia, tehát Árpád-házi sarj. Ez azonban ellenére van a velencéseknek, a püspököknek, sőt Rómának is, mert visszahozná a pogány hitvilágot. Úgy tűnik fel, Vászoly igazolja félelmüket, mert hajthatatlan, István sem tudja jobb belátásra bírni. Ezért a velencés, Giuseppe nobile, Orseolo Péter fegyvernöke kieszeli, hogy el kell tenni láb alól a királyt. A véletlen kezükre játszik, mert egy öreg pogány, Zobor táltos, az ősi szokás és hit szerint a rituális fejedelemgyilkosságra készül. Csellel utat nyitnak neki, de a merénylet nem sikerül, s a király megbocsát neki. A velencések azonban a felbujtással Vászolyt gyanúsítják, törvényt ülnek felette, s halálra ítélik gyermekeivel együtt. István a gyermekeket felmenti, Vászolynak pedig a megvakítását kívánja. Így elhárul az akadály Orseolo Péter királysága elől. Néhány évvel később ez meg is történik annak ellenére, hogy a koronázás előtti napon megjelenik az immár felnőtt Vatha. Vele van az énekmondó vak Vászoly, aki időközben rájött, hogy István jó irányba viszi az országot. Vatha esküvel bizonyítja, hogy Péter megmenthette volna

20 I. m. 164.

21 *Országépítő* – Bemutató a Nemzetiben. *Híd*, 1942. október 1., 18.

22 Nincs mód koncepciója ismertetésére, de érvélése elég megfontoltnak látszik.

Emeriket, de hagyta elveszni. A királyt ez megrendíti, lelkileg összetöri, de az előkészületeket nem akadályozza meg, ellenben a Nagyasszony gondjaira bízta az országot. („Nagy félelem vagyok szívemben, erős félelem attól, mit tennem köll, de az én időm immár közel nagyon, másat tenni nem tudok.”)

Ebben a színpadi kísérletben István nem drámai hős, hanem egy sodródó, siránkozó, jóságos öregember, a szerző tanulmánya szerint az „expialó attitűd” jellemzi. De más szereplő esetében sem tudta a valóságos, létező ember illúzióját kelteni, mindenki tézisalak. Padányi történelmi víziójában Aba Sámuel és Orseolo Péter szövetségeseek. Zavaró az erőltetett archaizálás, népieskedés, tájnyelvi imitáció, ebből valami hibrid nyelvhasználat keletkezik. (Están, magyeri, kerál, kicsuda stb.) A pogány hitűek Ukkó urat tisztelik. Ez is zavaró: Ukko a finnek főistene, a keresztények számára pedig Nagyboldogasszony. A pogány magyarok még őrzik a közös idők emlékét? Naturalista és szentimentális mozzanatok sem hiányoznak a mű világából: Vászoly megvakítása a függöny mögött történik ugyan, de a jajveszékelés a színpadon is hallatszik. Vászoly utolsó kívánsága felesége és gyermeke látása: egyik fia alig akarja apját elhagyni, majd távozás előtt még egyszer visszaint.

Ratkó József (1936–1989), a korán elhunyt költő és drámaíró három színpadi művet írt, közülük, úgy tűnik fel, a *Segítsd a királyt!* maradandónak ígérkezik, jóllehet szerkezete, elgondolása szerint nem klasszikus dráma, hanem drámai költemény, ezért a színházak nem nagyon kapkodnak érte. E fiktív történelmi párlatban a konfliktus, az egymásnak feszülő démonikus erők összezapása elsősorban nem akciókban jelentkezik, hanem érzelmekkel, indulatokkal átítatott dialógusokban, amelyek a törvényszerűen felmerült kollíziót magukba foglalják. Ez a képzelt művi világ, mely hat történelmi esztendőt sűrít drámai hőfokú epizódokba, időben a magyarság európai történetének hajnala, a kérdés az, mire virrad a nép, lesz-e belőle nemzet vagy széthullik, „mint oldott kéve”? Ratkó ebben a rejtett kérdésfeltevésben – nem szövegszerűen, de spirituálisan – a drámaíró Katona Józseffel és Illyés Gyulával tart eszmei rokonságot.

A nyílt konfliktusokban kibomló sorskérdést Imre herceg halálatemetése exponálja: a tét nem kevesebb, mint István életművének szakítópróbája: a maradandóság vagy az összeomlás. Két veszélyforrás buzog: kívül a német fenyegetés, belül a testvéri visszavonás. A királynő és hívei a múlttal és gyökereivel való radikális szakításra szeretnék rávenni a királyt, az óhitűek pedig az idegenek kiűzésére. István felismeri, hogy a múlt, az „atyácskához” fűződő gyermekkori személyes érzelmi kapocs ellenére, nem lehet követendő jövőkép. Ám nemcsak pragmatikusan cselekszik, államférfiúi bölcsesség és keresztény hit együttes erővel munkál benne: a hite is azt diktálta, pusztuljon a pogány! A fájdalom azonban mintha „megnyitotta volna orcáját”, most inkább ember, mint király, türelmesebben tekint a régi felé.

Ratkó drámai egyensúlyra törekszik, mondhatnánk polifonikus ábrázolásra, azaz nincs egyetlen szócsöve, mely az első pillanattól kezdve maradéktalanul őt képviselné, noha István és műve mellett tör lándzsát. István történelmi

szerepének megítélését a szerző drámai költeménye egy másik főalakjára, az Öregre bízta: „Ha meg nem fojtod, – nincs ország, nem áll, / magyar nem él; ha mégis: szolgasorban! / Jól tetted! Holló kiáltson utánuk! / Tisztának azért magadat ne véd! / Nagy bűnöd van: eltiltottál magunktól!” Az államférfi tragikus alak tehát, mert rombolva épített, a nemzet életlehetőségét az ősi hitvilág eltörlésével, sokak megcsonkításával, sőt halálával váltotta meg. Tragédiáját fokozza magányossága, majd betetőzi az a tévhite, hogy a nagy mű befejezés előtt áll, a folytatás majd az utódra hárul. Ám Imre herceg váratlan halála felújítja a lefojtott, lappangó ellentéteket, Vazulnak a király tudta nélkül történt megvakítása pedig végleg összezavarja a helyzetet, az építmény akár össze is dőlhet. István még nem tudja, mi már igen, hogy rövidesen feleségének is menekülnie kell az országból, s viszonylagos nyugalmat egy pár évtizedre majd éppen a megvakított Vászoly utódai hoznak. Mégis hős, mert szembe mert nézni önmagával, s a gyász sújtotta erőtlenségből végül is újra határozott, cselekvő uralkodó lesz, meghozza a történelmi döntést, ami újabb véráldozattal jár.

Ratkó eredetileg a hatalom és az ember viszonyáról akart elmondani valamit, de végül „Semmi sem maradt az írói preconcepcióból...” Más üzenetet hallottak ki a műből 1985-ben, mint napjainkban. Színpadravitele akkor nem véletlenül okozott politikai bonyodalmat: a drámai költemény a maga puszta létével, nemesveretű nyelvi anyagával hazafias tettnek számított. De korunk számára is van üzenete: „Dicsérni népet – mértéke felett – latorkodás.” A mű kitüntetett értéke a mértékkel archaizáló költői nyelvhasználat is. Ennek nem mond ellent – minthogy a színpad a cselekvés tere és nem a szavaké –, hogy a szöveg itt-ott retorikusnak hat.

Szabó Magda (1917–2007) *Az a szép fényes nap* című „történelmi játékával” tanúságot tesz arról, hogy a történelmi szükségszerűség ábrázolása csak konkrét sorsok bemutatása által válik drámaivá: minden új történelmi szituáció megannyi emberi konfliktushelyzet is, s mindenki másképp birkózik meg vele.²³ A tézist a magyar história egyik legfontosabb eseményével, a kereszténységre való áttéréssel és főszereplőinek ellentmondásos mentalitásával kívánja bizonyítani. Az író az ismert történelmi forduló profán értelmezésére vállalkozik, kiiktatva a téma hagyományos kötelező attribútumát, az esztétikai fenség légkörét azáltal, hogy Géza sűrű gyilkosságai nem keltenek megrendítő hatást, mint rutinesemények zajlanak le. A „játék” amúgy nagyon áthallásosra sikeredett, mert a magyarságnak ezt a történelmi sorsfordulóját félreérthetetlen allegóriával minden „reálpolitikai kihívás” példázatává tágítja.²⁴ Ezt szolgálja a dráma aktualizált (másfelől lefelé stilizáló) fogalom- és szókészlete, az anakronizmusig

23 „...a drámában ábrázolt történelmi hatalom vagy történelmi szükségszerűség mindig elvont marad, ha nem testesül meg adekvát, nyilvánvaló módon konkrét emberekben és konkrét sorsokban”. Lukács György: *A történelmi regény*. Bp., 1977, Magvető Kiadó, 148.

24 Schein Gábor: Történelmi, politikai helyzetek parabolái. In Gintli Tibor szerk.: *Magyar irodalom*. Bp., 2010, Akadémiai Kiadó, 1027.

terjedő politológiai terminológiája. A darab előadásairól több tucat kritika jelent meg, ezek többsége a játék üzenetét az 1948/49-es politikai fordulatra is érvényesnek tekinti,²⁵ mondván, az erőszak elfogadható, ha az a haladás érdeklében történik. Meglehet Géza kérlelhetetlen kegyetlensége („Lesznek, akiket egy magasabb cél érdekében meg kell fosztanunk az élettől.”) emberileg nem rokonszenves, céltudatos politikája azonban őt igazolja. Johannes Chrisostomusszal igazolja magát: „Nem mártírokat ölsz, csak az idő kerékkötőit.” A játéknak kétségtelenül erénye az a komor sugallat, hogy politika és erkölcs egymást kizáró tudatformák, az előbbi nélkülözhetetlen komponense a hatalom akarásából fakadó cinizmus. A játék négy különböző karaktert, még inkább modellt (Géza, Vajk, Gyula, Bönge) nagyít ki. Géza és Vajk a jövő érdekében temeti a múltat, de Géza a taktika embere, míg Vajk belső meggyőződésből veszi fel a kereszténységet, Gyula saját csapdájába esik. Egyedül Bönge az, akit nem nyomaszt belső ellentmondás. Szabó Magda (a Gyula–Géza elnyújtott jelenet kivételével) képes feszültség alatt tartani az egy napon lezajló játékot annak ellenére, hogy a második részben a cselekvést főleg Géza és Vajk meghasonlásig fokozódó dialógusa helyettesíti. Az író szavaival: „eszmeileg különváltak”, ki-ki a maga módján boldogtalan.

Méltatlanság lenne Bay Gyula (1926–1994) *A teremtés démona* című (1975–1992) drámájáról megfeledkezni, jóllehet színpadra nem jutott, s valószínűleg nem is fog. Ennek oka az, hogy a szerző – bár színész volt – epikus szerkezetben vagy filmdimenzióban gondolkodott, drámája 41 évet fog át, István az első jelentben 27 éves, az utolsóban 68. Ez a nagy időintervallum gyakori helyváltoztatásokat, sok apró jelenetet követel, később a szereplők cseréjéről vagy előre haladt életkoruk hitelesítéséről maszkirozással kell gondoskodni. Az újabb és újabb szereplők bekapcsolása a játék menetébe megterheli a nézők figyelemközpontosító képességét. Az emberöltőt meghaladó korszak történelmi eseményeinek tisztelete kizárja, hogy a fő konfliktus egyetlen drámai jelenetben csúcspodjék, ezért epizodikus konfliktusok sorozatán át jutunk el a végkifejletig, ráadásul idősíkváltásokkal. Ez a szerkesztésmód szükségszerűen a drámai feszültség hullámválását vonja maga után. Az első konfliktus Koppány és Géza, illetve István között tör ki, amit Bay dinasztiaharcnak és nem pogánylázadásnak ábrázol. Ez azonban nem a végső harc: ott van Vászoly, Ajtony, a besenyő Tonazuba, Kondrád császár megszegi az egyezményt stb. Szerzőnk Istvánt ellentmondásos egyéniségnek ábrázolja, de rokonszenve az ő oldalán áll. Nincs tragikus vétsége, tragédiáját Imre halálának tulajdonítja, ebből következik az is, hogy rossz döntést hoz utódját illetően. A sok szereplő közül rajta kívül Csanád alakja válik ki a sokaságból, ő a „fontolva haladó”, kétségei mindvégig megmaradnak. Bay olvasatában Vászoly merénylő, Gizella királynő – különösen idős korában – gonosz, magyarelles perszóna.

25 Nagy Péter szerint a háttérben hallható gregorián dallamok helyett akár az Internacionálé is szólhatna. In *Kritika*, 1976/4, 27–28.

A szó klasszikus értelmében nem dráma Boldizsár Miklós (1945–2003) *Ezredforduló* című kétrészes operaszövege sem, amelyből az *István, a király* című európai sikernek örvendő rockopera sarjadt. Az eredeti műalkotás szemléleti és szövegmodosításával, a műfaji, rendezői, dramaturgi adaptációkkal nem foglalkozunk, elemzésünk tárgya az eredeti szöveg.²⁶ Mező Ferenc történelmi groteszknak nevezi a darabot Boldizsár többi kísérletével együtt. „A groteszk lényege a morális sarkok: jó és rossz merev szembeállításának fellazítása az etika oldalán, kicsi és nagy, jelentős és jelentéktelen, fenséges és komikus összemosása a dramaturgia oldalán” – írja. Ez találó minősítés, e darab fölött is a groteszk szelleme lebeg.

A dramaturgus történet időhorizontja Géza halálától István megkoronázásáig (1000. december 25.) terjed. Az első részt (XI. kép) és a második részt (XIII. kép) „Közjáték” köti össze. Az idézőjel a szerző eredeti írásmódja, mert a szöveget a Kisebbik Legendából veszi, melyből megtudjuk, hogy István legyőzte Koppányt. „A győzelem, melyet Veszprém közelében, mások szerint inkább már a pilisi erdőkben aratott Koppány fölött, döntő jelentőségű István és a magyarság számára.” A nemzeti lét és a történelmi szükségszerűség dialektikájával vívódó darab politikai-gondolati vonalát Boldizsár megpróbálja összeolvasztani személyes motívumokkal, melyek a drámai feszültséget volnának hivatva generálni. De István és Koppány ellentéte végül nem egyetlen szikrázó összeadásban csúcspontot ér el, és zárul tragikusan, amint azt a műfaj hagyománya és belső logikája megkövetelné, hanem megújuló vitákban. István ragaszkodik a fejedelmi státushoz abban a meggyőződésben, hogy a magyarságot a keresztény hit által lehet megtartani és boldogítani. Államtervében még a jogát követelő Koppány is megfér, akinek érvelése – ezt István is elismeri – sok igazságot tartalmaz. Ám a herceg támad, felkelést szít, de István az idegenek segítségével legyőzi. A fejedelmet azonban lelkiismeretfurdalás gyötri, irgalmas tehát a legyőzöthöz, sőt újra együttműködést kínál neki. De a két Árpád-ivadék ellentétét az „ideológusok”: a Pap és a Táltos tovább élezi. Végül Koppány ellenállása is megtörne, ám az elvtelen, ide-oda csapódó tömeg a Pap biztatására megöli. A lázadó ezzel visszanyeri identitását.

A darab különös újratemtése az ismert történelmi eseményeknek, mondhatnánk, a leülepedett évezredek szemlélet ironikus–parodisztikus fellazítása, demitizálása. A par excellence groteszk azonban főleg a kultúrtörténeti és nyelvi anakronizmusokban bukkan fel, továbbá egyes mellékszereplők, főleg Sarolt és Gizella megjelenítésében. Sarolt, miközben elutasítja Koppányt, aki a szenioritás és a levirátus értelmében feleségül kéri, tesz egy bizarr kijelentést: miért nem fiatalon közeledett... Koppány pedig odaveti Istvánnak: „Különb asszonyal is volt dolgom.” Gizella egy buta, nyafka, Istvánhoz méltatlan önző, éretlen nőszemély. De a fellazítás fogalomkörébe tartozik István viszonya Istenhez

26 Megjelent a *Színház* című folyóirat 1981/9. dráma mellékletének 1–24. oldalán, illetve önálló kötetben is.

és a keresztény hithez is. Alapproblémája: „mit ér a hit, ha arra kényszerít, hogy öljek?” A Pap válasza: „A mi eszközeink Istennek kedvesek.” Ez logikai nonszensz, természetesen Istvánt sem győzi meg. „Az erőszak legyen trónom legfőbb támasza?” Imái, kétségbeesett töprengései, Istennel folytatott egyoldalú párbeszédei, meghasonlásai belső, lélekben zajló drámát sejtetnek. Hit és etika konfliktusa feszíti lelkét, egészen a kétely kapujáig: „tudom, nem létezel”. Végül István felveszi a koronát. „Veled, uram, de nélküled.” Boldizsár darabjában a hosszú monológok és dialógusok sok helyütt kioltják vagy mérsékelik a feszültséget, ezért ebben a formában színházi bemutatása nem lenne sikeres.

Módos Péter (1939–2021) a Gyulai Várszínház pályázatára írta *...és itt a földön is* című drámáját, melyet 1984-ben mutattak be. A darab az Imre herceg halálától terjedő másfél évtizedet veszi retrospektív vizsgálat alá I. András trónra lépéséig. Nem osztjuk azt a véleményt, hogy ez a korszak „évezrednyi távlatból kevésbé tűnhet érdekesnek”,²⁷ de az kétségtelen, hogy István utódai „drámai értelemben. a művészet jelképes szintjén nem emelkedhetnek István szintjére”.²⁸ A csúcspontot itt valóban nehéz megragadni, ha csak nem a fikció révén. De Módos ragaszkodott a történelmi tényekhez. Az író koncepciója szerint Vászoly István életére tör, ezért a király megvakíttatta. Ám nem véletlenül játssza ugyanaz a színész Istvánt és Vászolyt, mert Módos csatlakozik ahhoz a felfogáshoz, hogy István voltaképpen kétarcú személyiség: a kereszténység kegyetlen képviselője, miközben a régi törvényeket is magában érzi. Dráma azonban ebből nem sarjad, mert István napja leszállóban van, drámai ütközésre képtelen. Ennek híján folyik tovább a számtalan figurát felvonultató krónikaszerű cselekmény András megjelenéséig. Az író nyilván nem történelemórát akart prezentálni, az áttételes értelmezés azonban – amelyet Novák Mária így fogalmazott meg: „Ellentétekkel viaskodunk egyéni, nemzeti, történelmi létünkben” – inkább sejtetés, mint katartikus rádöbbenés.

27 Novák Mária: Áltörténelmi dráma. *Színház*, 1984/10, 38.

28 Z. L. = Zappe László: Módos Péter: „...és itt a földön is”. *Kritika*, 1984/11, 35.

Biernaczky Szilárd

Liszt: Funérais

Temetés, fáradt ősz... vak harang kong;
rettenet, rémület jár a tompa zaj nyomán...
hosszú lárma, eső hull; s árnyból font
lidércek rezegnek rossznyelvű idegenek
zsandárszuronyain, népek jaján
száradt-vér csokrot köt a sima pengeél,
vonul a menet...

Szétszagotott vörös szirmok tipródnak
a puffadt barna sárba... lázas ér
és ezer fájó ideg kattog, nyaklónak
készül az igaz szó, s zokogó búcsút integet
a sok vérző fa a hegyek nedves ormain,
megy a menet...

Elöl a rend őre: köpcös, feketeruhás
gyászhuszár: Batthyányt temetik,
a reformok harcosát, a miniszterelnököt.
Sötétruhás-fátyolos, reszkető halál zúg,
vonul a menet...

Nemzeti fájdalom trappol dübögve,
megy a menet...

...puskalövések... már eloszlott a füst.
Az arisztokrata gróf meghalt,
de íme, új értelem született
egy vascsontozatú magyar koponya mélyén,
megy a menet...

BIERNACZKY SZILÁRD (1944) zeneszerző, italianista, afrikanista, költő, műfordító, irodalmár, 1984-től az ELTE Afrikai Kutatási Program szervezője-vezetője, 2010 óta a Mundus Novus Könyvek Kft. irodalmi vezetője, a Magyar Afrika Tudástár elektronikus könyvtár (<http://afrikatudastar.hu>) alapítója, folyamatos továbbépítése idején (2012–2018) felelős szerkesztője.

Halotti magányt, csatás-sóhajos dombokat
köp ránk a csalóka hajnali fény,
nevetve, száz színt szórva szemünkbe, kegyetlenül,
és esik. Lucskos lázban ég a fekete seb
mellünkön, s eső gyalult könnyünk szétterül
erőtlenül a néma tájban,

megy a menet...

A halál maga integet, egy egész kort temet
itt a rém... és szerelmet, mámort, csodákat,
zenét, a lélek szárnyalásait, ezer szín emlékeket...
Fekete lovak – s a koporsófedél alatt fákat,
réteket: új értelmet sejtető halál settenkedik
ezüst tincsek fedte csontok domborulatán,

vonul a menet...

A kor mint száz időből egybeszakadt óriás tömeg
habzsolva magába gyúrt fényt, eszméket,
gondolatot, munkát, millió árva szívet,
hontalanok törtettek vert arany útján:
valami szikrát fogott,
s költők lángra lobbant mécsként üvöltötték
dalukat, hirdetve, hogy magukra leltek.
Századok ostoba melldöngetése, jajongása
izzott új értelemre feldübörgő énekeikben.
...és könnyeznek a fák, a táj mint dermedt halott,

megy a menet...

Durva csend üget zsandárcsizmák csattogása nyomán,

vonul a menet...

Alig-alig hallani az útszéli fák könnyes búcsúját,

megy a menet...

Az értelem újjászületett, de ez a vérszárnyú
lángmadár most egy régi nemzetet temet,

vonul a menet...

Nemzethalál – kiált Vörösmarty,
Petőfi halott, Döblingben az örület árnyéka
kísért, Rákóczi zászlói, jakobinusok
őszirózsái árván röpködnek a szélben
egy nép káprázatos temetésén,

vonul a menet...

Vajon ki zokog? – Az ifjakat
csak a család vagy egy-egy jóbarát
siratja... honvédbaka, testvér, síró anyák,
az útszélen zsandárszurony, s elől
frakkosan a rend őre (áruló!) köpcösen és simán,

vonul a menet...

Fáradt ősz, rémület... fájdalom csikorog,
s egy-egy ellenkezőre lesújt a pengeél,

vonul a menet...

Óh, de hiába századok szennyes félelemmé
szagató jóslata, átkokkal telt szürke harag
települ ránk. Bennünk a vérszárnyú lángmadár
(az újjászületett értelem), ő üvölt szavunkban:
Ezerszer jaj a Batthyány Lajosok gyilkosainak!

(Újpest, 1961. október 14-15.,

1. javítás: 1962. május 17., 2. javítás: 1962. szeptember 22.,
igazítások: Érd, 2007. augusztus 22.)

Megjegyzés 2007-ből: ennek a Liszt zenéje jegyében, mondhatni kényszerűen 19. századi reminiscenciákat magába foglaló költői stílusgyakorlatnak az áthallásaiban egy zeneszerző növendék 1961 táján (17 évesen) fogant 1956-os mementója lapul meg.

A Bethlen Gábor Alapítvány 2020. évi díjazottjai

„Mi minden erőt, ami a haza javára akar és tud lenni,
nem eltiporni, hanem együvé fogni kívánunk.”

Nehéz, embert próbáló évet zárt világunk, hazánk és alapítványunk is. A koronavírus-járvány és az azzal járó korlátozások miatt a századik trianoni évfordulóra, június 4-ére, Lakitelekre tervezett Trianon-émlékünnepségünk, valamint a november 13-ára, szokás szerint a Pesti Vármegyeházára meghirdetett díjátadó ünnepségünk is elmaradt. Nem emlékezhattünk közösen a köztünk levő alapítókezdeményezőkkel megalakulásunk negyvenéves évfordulójára sem. A legnagyobb veszteséget azonban a földi világból eltávozott küzdőtársaink halála jelenti: búcsúznunk kellett Németh Ágnes és Szalai Attila kuratórainktól, de több, általunk kitüntetett honfitársunk is az elmúlt évben távozott az élők sorából.

A Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriuma az év elején még döntött a díjazottak személyéről, akik a pandémia remélhetőleg mihamarabbi enyhülése után, a lehetőség szerint mindenki számára nyilvános eseményen át is vehetik kitüntetésüket.

Idei Bethlen Gábor-díjasunk Andrásfalvy Bertalan néprajzkutató, politikus. Az ELTE BTK-n végzett román-magyar és muzeológia-néprajt szakon. Az MTA Néprajzi Kutatócsoportja főmunkatársaként, osztályvezetőjeként, valamint az MTA Néprajzi Bizottsága tagjaként is tevékenykedett. 1988-ban lépett be a Magyar Demokrata Fórumba, amelynek 1990 és 1994 között országgyűlési képviselője volt. 1990 és 1993 között művelődési és közoktatási miniszterként dolgozott. Számos népművészettel, néptáncsal, a magyar földdel és a paraszti kultúrával kapcsolatos publikáció szerzője. Írása jelent meg a legendás *Bibó-émlékkönyv*ben. Alapítványunkkal való kapcsolata a nyilvános működés kezdetére datálható: 1986-ban ő laudálta a csángókat kutató Domokos Pál Pétert, alapítványunk első hivatalos kitüntetettjét.

A Márton Áron Emlékéremet Szövényi Zsoltnak ítélte a kuratórium. Eötvös-kollégistaként, az ELTE biológia és pedagógia szakán szerzett diplomát. 1971-től dolgozott a Művelődési és Közoktatási Minisztériumban, a kollégiumok, a tudományos diákkörök és a hallgatói közművelődési tevékenység, majd a pedagógusképzés és a felsőoktatás-irányítás területén. Munkáját a különböző ideológiát képviselő oktatási kormányzatok egyaránt elismerték.

Teleki Pál Érdeméremmel ezúttal öt személyt/közösséget díjaztunk.

Greza István orvosként tevékenykedve kapcsolódott a rendszerváltás folyamatába: hódmezővásárhelyiként vett részt a második lakiteleki találkozón, ahol belépett az MDF-be, később a párt országos elnökségében is tevékenykedett. 2014-től a határon átnyúló beruházások ellenőrzéséért felelős miniszteri biztосként, majd Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja együttműködésének és összehangolt fejlesztési feladatainak kormányzati koordinációjáért felelős kormánybiztосként, illetve miniszteri biztосként dolgozott. Az utóbbi években személyében is jelképévé vált annak a politikának, amelyet az anyaország a kritikus helyzetben levő Kárpátalja érdekében folytat.

Gyurác Ferenc irodalomtörténészként, szerkesztőként vált ismertté. 1985 és 1989 között a *JAK-füzeteket* szerkesztette. 1987 és 1999 között a szombathelyi *Életünk* szerkesztője, 1994 és 2019 között pedig a *Vasi Szemle* főszerkesztője volt. 2004 óta a Magyar Nyugat Könyvkiadó alapítóigazgatója Vasszilvágyon. A Nyugat-Dunántúl szellemi, kulturális életének kiemelkedő képviselője, a rendszerváltás idején a helyi MDF meghatározó alakja. Alapítványunkat kezdettől támogatta, a fiatal írók patrónusaként ismeretes. Több kötete jelent meg a közbeszédben egyre intenzívebben jelenlevő populizmus kifejezés valódi értelméről, gyökereiről.

Az Ismerős Arcok zenekar bár 1999. október 23-án alakult, a széles közönség számára csak az elmúlt években vált ismertté. Az értékelvű, nemzeti elkötelezettséget kiemelő és vállaló dalszövegeik és minőségi zenéjük népszerűvé tette őket a Kárpát-medence magyar közösségeiben, a *Nélküled* című 2007-ben született dal népszerűsége pedig áttörte a közszolgálati és kereskedelmi rádiók felől egyaránt tapasztalható közöny falait is. Az együttes tagjai Nyerges Attila, Galambos Nándor, Práder Vilmos, Tánczos István, Kovacsik Tamás és Leczó Szilveszter.

Kassai Lajos lovasíjász a 80-as évektől kezdett hivatásszerűen foglalkozni az íjkészítéssel – szintén ebben az időszakban dolgozta ki a lovasíjászat szabályrendszerét. Az új sportágot Európában és a világ minden részén terjeszti. A lovasíjászat immár a Testnevelési Egyetemen is tanulható, a Kassairól szóló, *A lovasíjász* című filmet pedig nagy közönségsikerral vetítették a magyarországi mozik. Híres, gyakran idézett mondata így hangzik: „Nem az ősoket kell követni, hanem azt, amit az ősök követtek.” Az általa kidolgozott Kassai-féle lovasíjász módszer hivatalosan is hungarikum.

Alapítványunk rendhagyó módon úgy döntött, hogy – szolidaritási gesztusként – két olyan fiatalembert is kitüntetésben részesít, akik előreláthatólag sajnos biztosan nem lehetnek jelen a díjátadón. A két kézdivásárhelyi székelyt, Beke Istvánt és Szőcs Zoltánt 2018-ban ítélte öt év letöltendő büntetésre a bukaresti legfelsőbb bíróság „terrorista cselekmények” és ezekre való felbujtás miatt. Az eljárás és az ítélet erősen koncepciós jellege miatt a fiatalok az erdélyi magyar közösség legújabb kori elnyomásának egyik jelképévé váltak.

Bethlen Gábor-díjas

Andrásfalvy Bertalan

A „Haza Embere” Bethlen Gábor-díjat kapott

1986-ban a Bethlen Gábor Alapítvány Kuratóriuma első díjátadó ünnepségén Márton János, a Hazafias Népfront alelnöke, a kuratórium alapító elnöke adta át a magyarságért küzdő, félreállított, hű tudósnek, Domokos Pál Péternek adományozott első Bethlen Gábor-díjat. Andrásfalvy Bertalan néprajztudós mint „a csángók apostolát” méltatta a 85 éves Domokos Pál Pétert. A lélekemelő laudáció fényében, első kitüntetettünk köszönetként azt kérte, hogy a kuratórium – az emberi helytállás elismeréseként, az erkölcsi értékekre tekintettel – hozzon létre egy Márton Áron nevét viselő kitüntetést is. Az Erdélyből akkortájt áttelepült Szervátiusz Tibor szobrászművész följajánlotta, hogy adományként elkészíti, s bronzba önteti a Márton Áron Emlékérem kitüntetést. Ezt első ízben 1988-ban – az erdélyi falurombolás elleni nemzetközi tiltakozást méltatva –, majd a további évek során számos élenjáró szervezetnek, közösségnek, személynek adományoztuk a magyarságszolgálat elismeréséül. Jelképesnek is tekinthetjük, hogy alapítványunk megalakulása és működése negyvenedik évfordulóján, 2020-ban, a kuratórium első Bethlen-díjasunk laudátorát, Andrásfalvy Bertalant, a magyar művelődésügy fáradhatatlan apostolát tüntette ki Bethlen Gábor-díjjal.

Andrásfalvy Bertalan 1931. november 17-én Sopronban született. Édesanyja ötvösművész, édesapja kolozsvári származású tisztviselő. Sopronban, a bencéseknel kezdte a gimnáziumot, majd a család Budapestre költözése után a cisztereknek folytatta. 1950-ben érettségizett az iskola utódjában, a József Attila Gimnáziumban. 1950-ben kezdte el egyetemi tanulmányait a budapesti tudományegyetem román-magyar nyelv és irodalom szakán, amelyhez társította a később főszakjává lett néprajzot. Tanulmányait a Rákosi-korszakban folytatta, abban az időszakban, amikor az erőszakos kolhozosítással halálra ítélt parasztgazdaságok és a paraszti életforma felszámolása rohamos ütemben zajlott. De kegyetlenül fölszámolták a szerzetesrendeket, a civil társadalom autonóm intézményeit, kisajátították a magántulajdonban levő ipari, kereskedelmi vállalatokat, üzemeket is. Néhány kivétellel államosították az egyházi iskolákat. E rettegett korszakban a néprajz szak elkötelezett és felelősen gondolkodó diákjaira igen nehéz, létfontosságú munka várt. Andrásfalvy Bertalan eszmetársaival, barátaival – Martin Györggyel, Pesovár Ferencsel, Kallós Zoltánnal, Istvánovits Mártonnal, Erdélyi Zsuzsannával, Vargyas Lajossal – válllvetve vett részt az utolsó pillanatok magyar értékmentésében. Társaival arra szövetkezett, hogy szemben az árral – dacolva a pártdirektívákkal s az őket 1960 óta megfigyelő honi Belügyminisztérium és a román elhárítás ügynökeivel – föltárják, megőrzik, átmentik a paraszti világ maradandó értékeit a jövőnek. Erről így vall *Hagyomány és jövőndő* című könyvében: „Túléltem az 1956-os forradalom

és szabadságharc legvéresebb eseményeit, és elkerültem a szigorúbb megtorlást is, ezért is úgy tekintek életemre, mint amit ajándékként visszakaptam, hogy hivatással kapott munkámmal tovább folytassam. Szinte minden szabadidőmet is arra fordítottam, hogy nagyszerű barátaimmal járjam az országot (annak idején a Népművészeti Intézet segítségével), és filmen, hangszalagon, fényképen és jegyzetfüzetekben gyűjtsük a hagyományos táncokat, dalokat, szokásokat, viseletet, meséket – egyszóval a népi kultúra eltűnő emlékeit. Nemcsak a magyart, és nemcsak itthon, hanem Felvidéken, Erdélyben, Moldvában és Albániában. Újra és újra megértem és tapasztaltam: amit akármilyen gyarló eszközzel is rögzítettünk, feljegyeztünk, fényképeztünk – az megmaradt; amit nem, azt ma már meg nem találhatja senki. Hogyne erősödött volna meg bennem a tudat, hogy mindez az én felelősségem is volt. Így mindenkinek hasonlóan – más és más területen – pótolhatatlan a léte, munkája és felelőssége!”

Bartók és Kodály munkásságával mérhető az, amit ők elvégeztek a magyar néptánc, a népballada, a folklór, az archaikus népi imádságok, a népzene, a népművészet területén. Olyan értékeket bányásztak elő, tettek közkinccsé, vittek a köztudatba, amelyeket már majdnem mindenki veszni látott. Nem csoda hát, hogy eredményeikkel a hatvanas évek végétől lelkesítették és megtermékenyítették a szürkeségtől szabadulni vágyó magyar ifjúság „nomád nemzedékét”, akik a magyar népi kultúra gyökereiből táplálkozva igyekeztek megújítani az építészetet, képzőművészetet, a néptáncot, a népzene, a kézművességet, tárgyi világunkat, az egész kulturális életet. A nomád nemzedék központjává ekkor a Zelnik József által újjáépített és vezetett Selyemgombolyító vált, ahol Andrásfalvy gyakran megfordult. Zelnik felkérésére ő írta e nemzedék zászlóbontásaként 1976-ban megjelent *Régi és új formák* című tanulmánykötet „A népművészet helyes szemlélete” című bevezető tanulmányát, ösztönözve olvasóit a népművészet igazi értékeinek megismerésére, s ennek nyomán biztatva a közösségépítésre. Az irodalmat, a költészetet, a filmet, az ifjaknak helyet adó Egyetemi Klub, Fiatal Képzőművészek Stúdiója, a filmesek Balázs Béla Stúdiója, az Egyetemi Színpad, illetve a *Tiszta Szívvel*, a *Tiszatáj*, az *Alföld*, a *Mozgó Világ*, a *Forrás* című lapok és más szakmai műhelyek mellett, főként az egyetemi kollégiumok ifjúsága képviselte e hagyományfeltáró és megújító, a népi kultúra alapjára építkező reformnemzedéki mozgalom csapatait, életterét. Andrásfalvy Bertalan gondolatait előadóként is megosztotta, így például a Kossuth Klubban, a Lezsák Sándor vezette Hazai Műhely konferenciasorozat (Nemzet és kultúra, Nemzet és iskola) előadójaként az ezredfordulón vagy 2014-ben a BGA *Parasztors – magyar sors* című konferenciáján. Andrásfalvy Bertalan előadásával az Uránia Nemzeti Filmszínházban, méltó emléket állítottunk az ötszázadik évfordulón a keresztes-parasztfelkelés vezérének, Székely Dózsa Györgynek! Ezt követte Kósa Ferenc, Sára Sándor és Csoóri Sándor *Ítélet* című korhű filmjének vetítése és megbeszélése, amely megkoronázta emléknapunkat.

Andrásfalvy Bertalannal a „nomád nemzedék” magyar hagyományokat, kultúrát rehabilitáló mozgalomban kerültem kapcsolatba. Első közös szereplésünk

az 1973. augusztus 21–25-én, Pécsen rendezett II. Országos Szociológiai Konferencián történt. Az egyhetes tanácskozás – amelyen részt vett, illetve előadást tartott a magyar társadalomkutatók, közigazgatási és politikai vezetők korabeli elitje – „A falu társadalmi és gazdasági szerkezetének változásai” témakör „feldolgozásával”, lényegében az Országos Településhálózat-fejlesztési Terv bevezetésének ideológiai előkészítését kívánta szolgálni. Andrásfalvy Bertalan az MTA Dunántúli Tudományos Intézete tudományos kutatójaként *Az iparosodás és városiasodás hatása az etnikai viszonyokra Baranya és Tolna megyében* című előadását tartotta a harmadik napon. (Ennek szöveges megjelenítését, „Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás” című tanulmányát¹ az 1973-as chicagói néprajzi világkongresszuson – noha a szerző nem utazhatott ki – nagy elismeréssel fogadták, több világnyelvre lefordították.) Én az évben váltottam munkahelyet: az MTA Tudományszervezési Csoportja kutatójából, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának kulturális tanácsosa lettem. E tisztségemben, a tévesek országos érdekvédelmi szervezete képviselőjeként vettem részt a tanácskozáson. A konferencia utolsó két napján a településhálózati terv, a tanácsok körzetesítése, a településfejlesztés és az aprófalvak ügye szerepelt. Az MSZMP, az Országos Tervhivatal, a MTA, az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium és háttérintézeteik előadóival szemben, a tanácskozás néhány neves előadója – utalva a szocialista táborban dívó falurombolásokra – meggyőzően érvelt az erőszakos pártállami szándékkal szemben. Én is fölszóltam, tiltakozva a „funkció nélküli falvak” kategóriájába sorolt másfélezer település el-sorvasztására, fölszámolására törekvő „fejlesztési” terv ellen. Noha botrányba fulladt az MSZMP és az OT által készített törvénytervezetet vitató konferencia, retorziójaként nemcsak a tiltakozó, ellenvéleményt képviselő kutatókat büntették, de következményét a hazai közigazgatás, a tudomány és a társadalomkutatás, főként pedig a pusztulásra ítélt honi kistaluk is megszenvedték.

Emberpróbáló munkát, különleges szerepet vállalt Andrásfalvy Bertalan néprajztudós az új, független magyar kormány első művelődésügyi és közoktatási minisztereként. A rendszerváltáskor az egykori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium mintájára rekonstruált, önálló Művelődési és Közoktatási Minisztérium vezetője volt három évig – Eötvös József, Trefort Ágoston és Klebelsberg Kunó utódként. Megtisztelő, hogy vezető munkatársai egyike, küzdőtársa, barátja lehettem. Nemzetnevelő munkásságáról 2002. június 22-én, Nagyváradon a Magyar Örökség Díj átadó ünnepségén tanúságot tettem. Laudációban miniszteri helytállását is méltattam. A rendszerváltoztatással a magyar társadalomnak a többpártrendszerű parlamentarizmus, a demokratikus államrend, a jogállam és közélet hosszú ideje járatlan útjait kellett ismét járhatóvá tennie immár maga választotta képviselőivel, vezetőivel az élen. Ebbe a munkába – az MDF országgyűlési képviselőjeként – kapcsolódott be, s vállalt úttörő szerepet.

1 Andrásfalvy Bertalan: Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás. *Tiszatáj*, 1973. augusztus, 105–110.

Sokan kérdezték akkortájt, vajon mi készítette e derék, jó szándékú, de az igazgatásban járatlan 59 éves vidéki néprajzost a kockázatos lépésre, hogy elvállalja a liberálbolsevikok által uralt és a média által leginkább ellenőrzött terület vezetését. S valóban, még meg sem száradt a tinta miniszteri kinevezésén, amikor egyes hazai újságok már a leváltását hírelték, s alig hangzott el első nyilatkozata, máris „bigott katolicizmusát”, „konzervatív és nacionalista szemléletét” ostromozták immár a parlamenti ellenzék soraiból. „Néphagyomány és nemzeti művelődés” című írására² utalva, gúnyval írták a lapok: „Lesz itt csördögölés!” A liberális pártok pedig, amikor tehették – okkal vagy ok nélkül – tüntetéseket szerveztek ellene, akárcsak az Antall-kormány egésze ellen. Ebben az ellenséges légkörben, idegőrlő folyamatban a hozzá rendelt (nem maga választotta) vezető-társainak egy része – három politikai államtitkár és öt sajtószóvivő – viszonylag gyorsan kicserélődött. Kabinetvezetője, Timkó Iván kiváló képességű, de hivatali munkára alkalmatlan személyisége is okot adott a külső és belső támadásokra, amit Beke Kata államtitkár elhíresült könyve³ tanúsít. Mindezek ellenére, hűséges munkatársi csapata szolidaritását érezve nem hátrált meg, olykor betegségtől gyötörve is tette a dolgát, rendületlenül szolgálta a nemzeti megújítást, amelyre már ifjú korától elszegődött.

Minisztersége alatt megkezdtük a demokratikus művelődés és oktatás törvényi alapjainak lerakását. Kisebb zökkenőkkel áttértünk a monopolizált tankönyvkiadásról a tankönyvpiaci rendszerre, eközben a tankönyvek választéka bővült (újakat írtak, az elavultakat megújították). Elkezdődött a miniszteriális támogatások növekvő hányadának nyilvános pályáztatása, illetve az újonnan létrehozott alapítványok (például: Magyar Mozgókép Alapítvány, FEFA, PHARE, Illyés Közalapítvány, Nemzeti Kulturális Alap, Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány stb.) révén elkezdődött a források értékelvű, transzparens – az illetékes szakmai szervezetek bevonásával történő – elosztási rendszerének megteremtése, biztosítva a társadalmi ellenőrzést. Ebben Gábor József gazdasági helyettes államtitkár csapata és a szakterületek vezetői, felelős munkatársai egyaránt részt vettek. A liberális pártok támadásai közepette megtörtént a fakultatív hittanoktatás engedélyezése, elkezdődött az egyházi javak és épületek visszaszolgáltatása, az egyházi iskolák és tanulók számának érzékelhető gyarapodása. Ebben a folyamatban meghatározó szerepet vállalt Korzenszky Richárd bencés szerzetes, aki 1991-től 1994-ig miniszteri biztосként irányította, szervezte, minisztériumi kollégáival, egyházi és világi érdekeltekkel együtt segítette az egyházi iskolák újjászületését, rehabilitációját. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem megszervezésében és II. János Pál pápa első magyarországi látogatásának és méltó fogadásának előkészítésében az általam vezetett Felsőoktatási és Kutatási Főosztály is komoly szerepet vállalt. A miniszter személyesen is foglalkozott a hazai nemzetiségek kiemelt művelődésügyi támogatásával,

2 Andrásfalvy Bertalan: Néphagyomány és nemzeti művelődés. *Hitel*, 1989. 02. 15., 34–37.

3 Beke Kata: *Jézusmária, gyóztünk!* Budapest, 1993, Belvárosi.

a határon túli magyarok kulturális segélyezésével és a számukra létesített Márton Áron Kollégium beindításával. Szívügye volt a közoktatás, az erkölcsi és a művészeti nevelés. Törődött az iskolák körzetesítésekor megszüntetett falusi kisiskolákkal, amelyekből több mint félszáz ekkor éledt újjá. Támogatta a felsőoktatás tartalmi és szerkezeti megújítását, a kollégiumi nevelés fejlesztését, a diáklétszám növelését, az esélyek közelítését, az egyenlőtlenségek mérséklését.

Andrásfalvy Bertalan szelídségével, emberségével partnerei, ellenségei, olykor munkatársai is visszaéltek, de az általa lényegesnek tartott ügyekben tanúsított makacs következetességét, igazságszeretetét, szolidaritását lefegyverezve fogadták. Akadtak, akik ezt nehezen viselték el. Közéjük tartozott felettese is. Ő pedig az igaztalan vádak és a megalázó támadásokat viselte szomorú szívvel. Amikor 1993. február 21-én külföldön – egy nemzetközi konferenciáról kiszólítva – a kormányfő telefonon felhívta, és közölte vele, hogy tisztéből fölmentették, azt fegyelmezetten tudomásul vette. Csak mi, közeli munkatársai szégyenkeztünk e kíméletlen eljárással élő beteg ember helyett.

Andrásfalvy Bertalan minisztersége alatt többször is elmondta, hogy kitűzött céljaiból, megfogalmazott terveiből, a tapasztalt hiányosságok és hibák javítási szándékából a nagyobb részt nem sikerült megvalósítania. Kudarcnak is nevezte ezt a három évet, ami történelmi távlatból s utódja, Mádl Ferenc jóvoltából más képet mutat. Mégis az utóbbi évtizedek karaktergyilkos hullámaiban Andrásfalvy Bertalan hét évtizedes munkásságából miniszteri szolgálata három évét ragadták ki – cincálják, kritizálják, torzítják a különböző fórumokon, főként a honi médiában, mint gróf Teleki Pál tudós–államférfi esetében is tették, teszik a felelőtlen ítélezők.

Az elmúlt két évtizedben, főként a Százak Tanácsában együtt töltött megbeszélések, viták, szereplések során tovább erősödött emberi tartása, tanítása iránti megbecsülés, hitem. Társulatunk bölcs szószólója, „A Haza Embere”, aki a Százak Tanácsa kitüntető elismerését, oklevelét az elsők között vehette át Fekete Gyulától és Szijártó Istvántól. Azt reméltem, hogy a 2020. november 13-ára tervezett ünnepi díjátadón a méltatásomban elmondhatom róla mindazt, amit e kitüntetés ürügyén akartam megosztani a közönséggel, szélesebb közösségünkkel is. A Bethlen-díjával együtt szerettem volna nyilvánosan bemutatni, s az olvasóknak ajánlani *A magyar falu sorskérdései* című közös könyvünket, amelynek ő is egyik szerzője. A Bethlen Gábor-díj átadását remélhetőleg 2021. március idusán megtarthatjuk, talán akkor majd e könyvet is átadhatjuk neki.

Andrásfalvy Bertalant tudományos pályája, küldetése a magyar nemzet sorsához köti. Erről tanúskodik életútja, tehetsége, szorgalma, alkotó munkássága, amelyet a 20. század világháborúi következtében megtiport, sorsüldözött népe szolgálatának szentelt. „A magyarság életfája” című kitűnő írását a nemzeti ellenállás ikonikus kiadványában, a *Bibó Emlékkönyvben* (1980) közölte.⁴ Benne

4 Andrásfalvy Bertalan: A magyarság életfája. In *Bibó-émlékkönyv, II.* Szerk. Réz Pál – Kenedi János. Budapest-Bern, 1991, Századvég-EPMSZ, 312–321.

áttekintette a Kárpát-medence magyar népcsoportjainak történeti–demográfiai helyzetét, kritikusan értékelte a magyarság csökkenő életerejét, számát, arányát. Bajaink orvoslására, a közerkölcsöt megújító műveltség és értékrend elsajátítására, az értelmes áldozatvállalásra, több gyermek nevelésére biztatta, bátorította a szülőket, az ifjúságot. A néprajztudomány szinte minden ágával foglalkozott; néhány területen maradandót alkotott. *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében* című művéért kandidátusi fokozatot (1971) kapott. Akadémiai doktori értekezése *A magyarság gyümölcészete* (1989) című nagyszemű munkája volt. Mindkét műve a mának és jövőnek szóló múltbeli üzenetként is felfogható, hiszen a táj, az ember és a közösség együttélését, harmóniáját, a gazdálkodási hagyományok célszerűségét, korabeli értékrendjét s a mai világban is hasznosítható tanulságait mutatja be érvelő alapossággal. Nem véletlen, hogy a bős–nagyvarosi gát építése elleni tiltakozási akcióban, az ökolgazdálkodás népszerűsítésekor vagy a pusztító tiszai árvíz kapcsán szélesebb szakmai körökben újból előtérbe kerültek Andrásfalvy múltbeli tapasztalatokra építő javaslatok. Már felnőtt fejjel, zsebében az egyetemi diplomával, Kecskeméten még kertész üzemmérnöki diplomát is szerzett, hogy gazdálkodástörténeti kutatásait megalapozottan, kellő tudással folytathassa. Ő a tudományművelők azon köréhez tartozik, akiket nem az akadémiai ranglétrán mért minősítés, hanem értékteremtő kutatási eredményeik hasznosítása, megismertetése, közösségük szolgálata motivál. Hogy nem lehetett a MTA tagja, az a hazai tudományos minősítést is értékeli, amelynek igazságosabb, értékkelvű megújításáért sokan fáradoztak és fáradoznak. Tudományszervezői tevékenységem során számos tudós munkásságát kísértem figyelemmel. Vekerdi Lászlóval írt tudományszociográfiánkban (*Kutatómunkások*, 1972) mintegy félszáz kutató kritikus véleménye és életútja is szerepel, amelyek tanulságait nem vonták le az illetékesek, ehelyett megtiltották a kész kézirat megjelentetését. A tudományos értékelési rend kudarcaként éltem meg azt, hogy Vargyas Lajos, Vekerdi László és Andrásfalvy Bertalan nem lehettek a Magyar Tudományos Akadémia levelező vagy rendes tagjai.

Andrásfalvy a Vargyas Lajosról szóló nekrológiájában megfogalmazta küldetését: „A keleti gyökerű és Európa szellemiségébe illeszkedő, csodálatos gazdagságú magyar kultúrába, Magyarországon értelmiségének születve, nevelve és önmagát erre kiképezve felismerte, hogy e sokszor saját bűneink miatt is megvert sorsú nép, nemzet, végzetesen megosztott. Ellentét feszült úr és paraszt, hatalmasok és alávetettek, európai eszméken iskoláztak és a hagyományos kultúrában élők között. Ez a megosztottság társadalmi, politikai, műveltségbeli és érzelmi is. Ha nem tudjuk ezt a megosztottságot megszüntetni, nem tudjuk felébreszteni a társadalmat egységesítő és legalább egymás iránt felelősséget, szolidaritást teremtő kultúrával, ez az ország, az emberi műveltségnek ez a sajátos, egyszeri és megismételhetetlen változata, velünk pusztul el örökre.” Ez Lajos bácsira éppúgy érvényes, mint Bercire, akár e vallomása: „Vallom, hogy a teljes értékű élethez hozzátartozik a közéletben vállalt munka, a jónak megismert

ügy képviselte, az eszmékért folytatott küzdelem. A világban sok a nyomorúság, munkálkodnunk kell enyhítéséért, az igazság és szeretet érvényesüléséért. A szeretet nem érzelem, hanem parancs. Hogy megtettem-e a tőlem telhető legtöbbet, arról az utókornál is igazságosabb bíró előtt felelek, nem is sok idő múltán.”

Isten éltesse sokáig, áldja és őrizze egészségben, bőségben Andrásfalvy Bertalan MMA-akadémikus barátunkat, Bethlen Gábor-díjas prófétánkat, Bercit!

Bakos István

Márton Áron Emlékérmes

Szövényi Zsolt

Valamikor tanítónak lenni rang volt – a környezet, a tanulók és a szülők, a falvak népe előtt legalábbis. Ez már régen volt. Az egyetemeken is voltak tudós professzorok, akik a „professzor úr” megszólítás helyett szívesebben hallották, ha „tanár úrként” szólították meg őket, mert ez nemcsak szerényebben hangzott, de utalás volt hivatástudatára is, és elhatároló az egyetemi vagy az akadémiai ranglétrán pöffeszkedőktől. Idővel változott ez is. Ám ma is vannak azért emberek a pedagógiai, a tanári pályán, akikben a hivatás, a szolgálat erkölcsé nagyobb úr, mint az úrhatnámtság kielégíthetetlen vágya.

Szövényi Zsolt nemcsak a tanári munkában, de a felsőoktatás minisztériumi szolgálatában csakúgy, mint szépen gyarapodó családja gondozásában és ösztartásában is az utóbbiak közé tartozik. Az ELTE biológia-pedagógia szakán diplomázott. Az Eötvös Kollégium tagja volt. Fiatalon került be főelőadónak a minisztériumba, ahol a miniszterek jöttek-mentek, a minisztérium neve változott, összevonásokkal és szétválasztásokkal tarkítva az évek, évtizedek sorát. Szövényi Zsolt azonban alázattal és hűséggel szolgálta a tanárképzés és általában a felsőoktatás ügyét évtizedeken át, bármelyik fokán állt is éppen a hivatali számlélétrának.

Munkásságában kiemelkedő jelentősége volt a tanító- és tanárképzés támogatásának. Szoros kapcsolatot tartott az intézményekkel, képviselte érdekeiket a minisztériumi hivatalon belül és azon túl is. Ebben sem tagadta meg önmagát, itt is működött pedagógusi vénája: inkább volt társuk, barátjuk, mint hivatalból felettesük. Ezen felül, az intézmények az ő személyében nem elsősorban hivatalnokot, hanem elhivatott szakembert találtak e kapcsolatban. Tette ezt a pedagógusképzés zaklatott évtizedeiben, a sorozatos változások korában, miközben a tanító, a tanár társadalmi rangja folyamatosan háttérbe szorult más hivatással, más szakmákkal szemben – amikor a „fáklya” fénye egyre csökkent, inkább csak pisláskolt már, mert szánni való volt sokak szemében a pedagóguspályán való tengődés. A pálya el is nőiesedett, a férfiak jobb lehetőséget kerestek,

és szinte minden más szakma többet ígért. A rendszerváltás jogászokat és közgazdászokat igényelt elsősorban, esetleg mérnököket, számítástechnikusokat, a pedagógus pedig ott kullogott a sor végén, kiszolgáltatva a liberális demagógia szószólóinak, neveletlen tanulók demokráciájának. Történt ez akkor, amikor Klebelsberg dicsőítésétől zengett az ország, holott a gróf úr iskolapolitikájától már-már fényévnnyi távolságra kerültünk, és hallhattuk napról napra, hogy az oktatásügy stratégiai ágazat, de közben a „nevelés” szót el lehetett felejtetni, az egész ágazat „szolgáltatás” lett, mint egykor a fűszeres vagy a vándorköszörűs.

Holott főként éppen a felsőoktatásban folyó tanárképzés minőségén – nemcsak szakmai, hanem szellemi-erkölcsi minőségén – múlik az, hogy milyen alkatú tanítók, tanárok dolgoznak majd az alsó- és középfokú iskolákban, s onnan megint milyen képességű és elhivatottságú fiatalok kerülnek a felsőoktatásba. És végül: milyen értékű értelmisége lesz összességében a nemzetnek, Magyarországnak.

Ez a felelőssége a mindenkori oktatási igazgatásnak. Ebben a felelősségtudatban él Szövényi Zsolt, ennek jegyében tette a dolgát, akármilyen rendszer volt, akármilyen kurzus dirigált éppen. Immár nyugdíjasként sajgó derékkal megszedi a kőszegi sózókörtét cefrének, ahogy eddig is, megfaraghatja a fát, szobrot alkothat a máriacelli zarándoklatra, gondolhatja feleségével a kőszegi kertet.

És átveheti a Bethlen Gábor Alapítvány szerény elismeréseként a Márton Áron Emlékérmet.

Bíró Zoltán

Székelyföld Jövőjéért ösztöndíj

Dr. Keresztes György Pál primor 2014-ben kérte fel a Bethlen Gábor Alapítványt az általa alapított Székelyföld Jövőjéért ösztöndíjalap kezelésére. Az ösztöndíjalappal állított emléket a Nagy Fejedelem által nemesi rangra emelt Léczfalvi Keresztes családnak. Az ösztöndíjalap célja, hogy hozzájáruljon Székelyföld kiemelkedő képességű, tehetséges fiataljainak méltó neveléséhez és továbbtanulásához, ösztönözve a magyar tannyelvű iskolák tehetséggondozását, a kiválóak elismerését, bármilyen szintű iskolában tanulnak is. Az első ösztöndíjat az alapítvány 2015-ben adta át, a hagyományos Bethlen Gábor-díjátadó ünnepségen. Azóta is minden évben, a felhívásra beérkezett javaslatok alapján, az Ösztöndíj Bizottság és a kuratórium meghozza döntését az év ösztöndíjasának személyéről. 2020-ban a beérkezett pályázat közül négy kiváló tehetségű jelölt kapta meg a bizalmat, lehetőséget a Székelyföld Jövőjéért ösztöndíj elnyerésére. Az ismert körülmények miatt elmaradt a Bethlen Gábor-díjátadó ünnepség, ezzel együtt az ösztöndíjak átadása is. 2021-ben nem kell újra pályázni az ösztöndíjra, de meg kell felelni a pályázati felhívásban megfogalmazott elvárásoknak.

Reményeink szerint 2021 novemberében sikerül ünnepélyes keretek között találkozni a jelöltekkel és mentoraikkal.

Az első jelölt Varga Andrea, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem harmadéves általános orvostanhallgatója; mentora Batizán Attila, a Gecse Dániel Református Orvosi és Egészségügyi Szakkollégium igazgatója, a Szentgericei Református Egyházközség lelkipásztora. Andrea jelenleg a kollégium bentlakó diákja. Tanárai, diáktársai szerint mindig lehet rá számítani. Ünnepi összejöveteleken szaval, csapatépítő játékokat vezet a bentlakásos gólyatáborban, magyar népdalokat tanít a diáktársainak, aktívan jelen van a kollégiumi bibliaórákon, szakkollégiumi előadásokon. Székelyudvarhelyen kitűnő eredménnyel érettségizett a Tamási Áron Gimnáziumban, majd sikeresen felvételizett az egyetemre. Kisgyermekkorá óta a néptánc, népi kultúra szerelmese. Segíti a székelyudvarhelyi Serittő Néptáncsoport kezdő táncosainak tánc- és zeneoktatását. Jó pedagógiai érzékkel, nagy szeretettel foglalkozik a rá bízott gyerekekkel. Számtalanszor fellépett a Rákóczi Szövetség által szervezett középiskolás táborokban, táncolt, énekelt, szavalt. Székelyföldön gyakran mutatta be és tanította az anyaországból érkező diákoknak, turistáknak a vidék néptáncait, népdalait.

A második jelölt Onodi Henrietta, jelenleg a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem szárazföldi és vízi ökológia szak kétéves mesterképzésének a hallgatója, magyar tagozaton; mentora Lapohos Anna-Mária, kémia tanár, megyei tanfelügyelő. Tanulmányait a csíkszentmihályi Arany János Általános Iskolában, majd a csíkszeredai Kós Károly Szakközépiskolában magyar nyelven végezte. Kiváló tanulmányi eredményekkel végezte a középiskolát, ahol évfolyamelsőként ballagott. Egyetemi tanulmányainak alapképzését is a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végezte, ökológia szakon, szintén magyar tagozaton. A szülőfalujához, a Hargita megyei Csíkborzsovához mélyen kötődő Henrietta már középiskolás korában a Zöld SzékelyFöld Egyesület támogatásával kiadta *Csíkborzsova természeti értékei* című könyvét, amelyben saját fényképek és rajzok segítségével emléket állít a népi feredőnek, a kenderáztató tónak, megőrökíti az erdőrészek és legelők helyneveit, valamint nagy igényességgel mutatja be a növény- és állatvilágot. Középiskolás éve alatt számos egyéni kutatásban vett részt, ezeket ismertetve különböző hazai és Kárpát-medencei konferenciákon, versenyeken is szép eredményeket ért el. Kutatás iránti elkötelezettségének köszönhetően egyetemistaként tagja lett a Denevérkutatási és Védelmi Központnak.

A harmadik jelölt Szilágyi Eszter, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem hallgatója turizmusföldrajz szakon; mentora dr. Tódor Imre, a csíkszeredai Márton Áron Gimnázium filozófia szakos tanára. Gyergyószentmiklóson született, elemi és általános iskolai tanulmányait Gyergyócsomafalván, a Köllő Miklós Általános Iskolában végezte mindvégig kiváló tanulmányi eredménnyel. Tanulmányai mellett különféle versenyeken, rendezvényeken vett részt, önkéntes tevékenységekbe kapcsolódott be, ezáltal is öregbítve néhai iskolája hírnevét.

Önkéntesként négy éven át tagja volt az iskola kórusának, amellyel rendszeresen felléptek iskolai, egyházi, önkormányzati ünnepségeken, megemlékezéseken (március 15-e, Miklós-napi ünnepségek, karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó rendezvények, az iskola éves gálaműsora és más iskolai, valamint iskolán kívüli rendezvények). Bekapcsolódott A Jövőért ültetünk elnevezésű országos szintű projektbe, amelyben a részt vevő diákok fenyőcsemetéket ültettek letarolt erdőrészekben, felelős magatartást tanúsítva környezetünk problémái iránt. Már általános iskolás korában megmutatkozott tehetsége a magyar és az idegen nyelvek iránt, tantárgyi és helyesírási versenyeken szerepelt jó eredménnyel. Középiskolásként önkéntes segítőtje volt a Care2Travel non-profit szervezetnek, melynek keretén belül hátrányos helyzetű gyerekeket táboroztattak, ahol a külföldi önkéntesek munkáját tolmácsként segítette. Kiváló eredménnyel zárta a 12. osztályt, majd nagyon szép eredményt ért el az érettségi vizsgán (9,56-os átlagot, a negyedik legjobbat teljesítette az iskolájában), és ezzel elsőként jutott be az egyetem turizmusföldrajz szakára, ahol egyetemi tanulmányait végzi.

A negyedik jelölt Kovács Petra, a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium 12. osztályos tanulója; mentora Tokos Ibolya, a Székely Mikó Kollégium magyartanára. Székelyföldön, Háromszéken született, Kovászna városában. Iskoláit az elemitől a gimnáziumig Sepsiszentgyörgyön végezte, a Székely Mikó Kollégiumban érettségizett kitűnő eredménnyel. Szavaló tehetsége révén állandó szervezője és fellépője az iskola és a város ünnepi alkalmainak. A középiskola első évében részt vett a Mikes Kelemen magyar nyelv és irodalom tantárgyverseny megyei szakaszán első, országos szakaszán második díjat kapott, valamint az Apáczai Csere János magyar nyelv, irodalom és kultúra nemzetközi tantárgyverseny első díjasa volt. Ezeken a versenyeken több éven keresztül megmérettette magát, és továbbra dobogós helyezéseket ért el. Tanárai szerint szorgalmas, kitartó, újabb és újabb kihívásokra vállalkozik, diáktársai számára példaértékű a munkához, közösséghez való hozzáállása, karitatív tevékenysége. Országos megmérettetéseken elért kiváló eredményiért már gimnazistaként felvételt nyert a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára. 2020-ban írt személyes vallomása így hangzik: „Tervem, hogy maradandót alkossak a magyar nyelv és irodalom terén...”, hogy továbbadjak lehetőleg mindent, amit csak magamba gyűjtöttem életem során. Rövid távú célom a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, magyar-orsz szaks hallgatóként való továbbtanulás.”

Magary Rozália

Összeállította: Nagymihály Zoltán

Benke László

Búzavirág

Búzamező, búzavirág,
hová lett aranytrombitád?

Kék mosolyod, az a gyöngye
sírdogál kérébe kötve.

Anyám és apám fényképe alá

Önérzet, szellem, tisztaság,
szépség sugárzó diadala,
mértéke a becsület maga.
Sehol sincs őhöz zá fogható.
Ő a világon a legdrágább anya.

Felette emberarcú apám.
„Hetvenhét évig szerettelek.
De jó, hogy megjöttél, mama!”
„Örök szerelmem, papa!
De jó, hogy megtalálalak itt!”

El-elzsibbad szívemben a vágy,
hogy már ővelük legyek.
És eltűnik arcomról a sár,
ha ők megérintenek.

Sempre libera

Tanúul hívom ma ellenetek
az eget és a földet,
mert elétek adtam az életet és a halált,
az áldást és az átkot.
Válaszd hát az életet,
hogyan élhess te és utódaid is!

(Mózes 5. könyve, 30. fejezet, 19. vers)

Fekszem a kertben, csillagos ég alatt,
azon a helyen, hol tegnap éjjel
te feküdtél a csillagfényben hanyatt
s én a testedbe-lelkedbe merülve
hosszú és mélyen izzó szenvedélyben
annyira még sohasem szerettelek
a hűség fényes ködében, szabadon,

és soha nem voltam még ennyire
a megcsalt Istennel magamra hagyva.
Már hiába beszélünk egymásnak;
letértünk az útról. A gyümölcsöt
megettük, szabad akaratunkból.
Megkeseredtünk tőle. Tudásunktól
olyan úzottek lettünk, mint az állatok.

Isten kertjéből kiűzöttek
a végleges pusztulás előtt
hányszor kell még meghalni?
Kereshetjük a boldogságot,
de már nem találjuk sehol,
mert letértünk az útról.

A boldog magány

Ülök a parton egyedül,
mögöttem az Isten hegedül.
Fúj a szél. Valami boldog
dallam sodródik a vízen,
Isten meg csak bólogat
rá, hogy igen, igen, igen.

S mert jó jót mondani jóra,
hajlik a fény is, hajlik a nád is,
hajlok hát én is a szóra
bólogatásig, hiszen az Isten
a parton egyedül
nekem a boldog magányról hegedül.

Árkossy István: Frans Hals (Mozgóképek-sorozat, 2020)

Török világ a bátyai néphagyományokban

A török hódoltság, vagy Jókai szavaival a török világ Magyarországon 150 évig tartott, ám a Balkán népeinek történetében nemcsak jóval korábban kezdődött, hanem sokkal későbbig, a 19. század végéig fennmaradt. A szeldzsuk-török imperializmus a mohamedán vallási ideológia szellemében az egész világ, de legalább is az egész Európa iszlamizálását célozta, a keresztények, a hitetlen gyaurok meghódoltatását vagy elpusztítását. A magyar királyság azonban a maga testével gátat szabott ennek, s hogy elbukott Mohácsnál, még nem adta föl a harcot. Egyébként pedig a mohácsi tragédiának döntő mértékben a törökök francia támogatása – az osztrák császárság hátbatámadása – volt az oka. Miközben mi évszázadok óta hangoztatjuk, hogy az európai kereszténység védőpajzsa voltunk, nem beszélünk a francia külpolitika álságos, Európa, sőt keresztényellenes machinációiról. A török hódoltság egyúttal Közép-Európa politikai szerepét is megváltoztatta. Óriási demográfiai, kulturális vákuumot hozott létre, megszüntette a magyar nagyhatalmi pozíciót.

Mivel Bátya népének egy jelentős része a 18. század végén a Balkánról érkezett egy bukott, Bécs által kirobbantott felkelés után török üldözte menekültként, jól ismerte évszázadok óta a török birodalom veszélyét.

Vajon a török birodalom megszállta Boszniából, Dalmáciából, Horvátországból érkező, többek közt Bátyán is letelepedő „rácok” kultúrájában maradt-e valami emléke a hajdani török fennhatóságnak.

Tudjuk, hogy Bosznia délszláv népességének jelentős része iszlamizálódott, ám a Magyarországon is másfél századig berendezkedő törökök a magyarságot tömegeikben nem tudták a maguk hitére téríteni. Az ide érkező délszláv menekültek is keresztények voltak.

A továbbiakban szeretném bemutatni azokat a törökökkel kapcsolatba hozható folklór-törmelékeket, amelyeket a bátyiaiak ősei egy részt még a balkáni őshazából hoztak, más részük viszont itt, az új hazában keletkeztek.

Személynevek

Bátya névanyagában élt egy ragadványnév, ami arra enged következtetni, hogy a beköltözők között akadt „újkeresztény”, vagyis a törökök szerint hitehagyott, ahogy mondták: *Murta*.

A családnevekben csak a *Haszán* és a *Tupcsia* őriz török kapcsolatot. (Van, aki a *Matotát* is idesorolja.) A Haszán a legismertebb török családnév a Tupcsia pedig tűzért jelent. (Vö. Top: ágyú, topcsi: tüzér.)

Az egyik mocsaras bátyai határrészt máig *Kuránova barának* (Kurán mocsara) nevezik. A néphagyomány szerint az egykori *Kurán* nevű egyén elhanyagolt, magányos ember volt. Vajon neve nem a Koránnal van-e összefüggésben, kérdéses. Talán mégis mohamedán volt? Maga a név a bátyai anyakönyvekben nem található, valószínű, hogy régen is ragadványnév lehetett.

Évszázadok alatt a török az ősellenséget jelentette a népi közgondolkodásban. A gyermekdalban a gólya lábát *török gyerek megvágta, magyar gyerek gyógyítja*. Egy másik gyermekdalban a kínzások felsorolása után következik a nagy fenyegetés: *Ihol jönnek a törökök, mindjárt agyonlőnek*. A népmese alapján született Kukorica Jancsi történetében a magyar huszárok a törökökkel viaskodnak, s persze győznek. A 18. századi szegedi boszorkányperben a legfőbb vád, hogy a boszorkányok a törököknek adták el az aranyat érő esőt. Volt azonban a török világnak olyan vonása is, hogy el lehetett viselni, mintha nem is lett volna olyan rossz. Ezt a szemléletet találjuk az egyik mondában, amely inkább barátságos viszonyulást, békés együttélést láttat a hódoltság korában.

Tudjuk, hogy a török időkben a hódoltság területén élő magyar jobbágyok kétfelé adóztak. A Felföldre menekült vármegyei urak végvári katonáikkal időről időre megjelentek volt birtokaikon, és behajtották a földesúrnak járó adótarozásokat. De még közmunkára (pl. várépítésre) is elhajtották a török alattvalóvá vált magyar jobbágyokat a királyi Magyarországra. A defterek pedig tanúsítják, hogy török uraiknak is meg kellett fizetni az adót még akkor is, ha csak lakodalom esett meg a családban. Nem hiszem, hogy az alábbi történeti emlékezés iskolai közvetítéssel maradhatott fenn. Az alábbi történeti emlékezés a bátyai török nevű családokat is a magyar-török vegyesházasságokkal magyarázza.

Sokkal jobbak vótak a törökök, mint a magyar urak. Minden községbe egy törököt kellett tartani. És ez a török igen meg vót elégedve. Úgy megszokták, mintha hozzájuk tartozott volna. Sokszor előre szólt, hogy mi a török basa utasítása, hogy szedjék össze, mer őt különben lecserélik. És hogy ne hozzanak rosszabbat, beadták, amit kértek. A törökök úgy belevegyültek a nép közé, hogy ide nőültek. Lakodalmakba, disznótorokba mentek. Együtt éltek a néppel. Így lettek Bátyán a sok Matota családok. A Matota mind török. Meg a Haszán.

Nyelvben megőrzött török elemek

Talán csak a következő négy rác szó származik a törökből: *komsija* (szomszéd), *rakija* (pálinka) és a *haszura* (nádfonat), *hendek* (árok).

Van egy bátyai szóláshasonlat. Rosszallását fejezi ki az, aki azt mondja valakiről, hogy olyan, mint a Hander baszika (*koa Hander basika*). Nyilván élt valamikor a Balkáni őshazában egy Hander nevű basa, akinek, lám, így maradt fenn az emléke. (Hogy a magyarban használt *hajderménkű* kapcsolatban van-e a bátyai szóláshasonlattal, nem tudni. Vajon nem a Móra által is megírt, szegecdiek által Hóbajárt basának nevezett törökről van itt szó?)

Az alábbi két népköltészeti alkotás a balkáni török uralom emlékét őrzi. Ezek a szövegek még a balkáni őshazában keletkeztek.

Folklór alkotások

A török, pontosabban az iszlám kultúra ma is élő folklór emlékére példát elsőnek nem bátyai gyűjtésemből közlök, hanem a Bátyához közeli fekvésű, hozzá hasonló eredetű népeség lakta Dusnok egyik népdalszövegét mutatom be. A dalszöveg a mai ember számára elég zavarosnak, szinte érthetetlennek tűnik, de benne mégis egy rendkívül archaikus kifejezés, az iszlám szent kövének, a mekkai *Kábának* a neve, a „Fekete Kő”, rácul „Cservenu Kamen” jelenik meg.

Olyan „folklór-lelet” ez, mint mikor a nagyszalontai „Gólya-nótában” (gyermekjátékdalban) előkerül az Isten (egyik) régi magyar nevének torzult változata, a *Tengri*, ilyenféleképpen a *tengeri bokrosét*. A bátyai sőtörő játékban „rácul” ezt éneklük: *Tenger tucse máka, Tengerica szóli (Tenger tőri a mákot, Tenger né a sót)*.

De térjünk vissza a dusnoki gyermekjátékokra. Ha helyes az értelmezésem, bizony ez egy morbid történet. Talán nem is gyermekjáték, bár soros szerkezetű, kis szótagszámú, mégis ütempárokból építkezik, és lá-hexakord hangszoron szólal meg mint a gyermekjáték-dallamok. A játék leírását így mondták el: *Az álló kör közepén egy fiú és egy lány összefogódzkodva forog. Akkor énekeltek ilyen hosszú dalt, ha tudták, hogy a lánynak tetszik a fiú.* Én egy furcsa, morbid, de látványos szerelmi varázslás koreográfiáját látom ebben az ártatlan játékban is, mert ez a „halott lakodalma”. De vajon miért kerülhetett a szövegbe a „szent kő”? (A Kába a mekkai nagymecset első udvarán álló szentély. A Kába jelentése: kocka alakú építmény. Falának része a fekete kő néven ismert meteorit. A Kába és a benne elhelyezkedő fekete kő a muszlim világ legszentebb helye. Minden igazhitű mohamedán naponta ötször efelé fordulva imádkozik.)¹

1 Kába szentély (Wikipédia).

*Ja sam tanka visoka
Videm Danka daleka
Da se kruni na nebu
De se kruni na nebu
Na Cervenu na Kamenu
Na Cervenu na Kamenu
Hej, hej kumikanj
De ti onaj tulipanj
Sto sam ti ja dala
Isla sam na vode
Osta vila pod bregem
Voda ga odnela*

*(Karcusú és magas vagyok.
Látom Dankát messziről,
Koronázzák az égben
Koronázzák az égben
A Fekete Kövön,
A Fekete Kövön.
Hej, hej, kiskomám,
Hol van az a tulipám,
Amit én adtam?
Mentem a vízén,
Ott hagytam a part alatt.
Elvitte a víz.)*

(Énekelte: Pandur Istvánné Vimhel Mária, 72 éves, 2000.)²

A „Dankát koronázzák az égben” azt jelenti, hogy Danka meghalt. A bátyai néphitben ugyanis azt tartják, hogy *Mindenkinek van csillaga. Mikor a csillag leesik, rácul úgy mondjuk: o krunál sze zvezda, megkoronázódik a csillag. Akkor az ember meghal.*³ A következő sort megismétlik, tehát fontos: *A fekete kövön.* Lehetséges, hogy a szent kövön, a Kábán emlékeznek meg a haláláról? A dal második felében nosztalgikusan gondol az énekes arra a tulipánra, amelyet nyilván valamikor Dankának adott, de azt elvitte a víz. Elveszett Danka is meg a virág is. Kozmikus tragédia. A dalszöveg releváns szavai: *Én* (az énekes) és *Danka*, akit koronáznak az Égben a Fekete Kövön, a Tulipán és a Víz. A víz, ez az őselem, amelyből hatalmas szimbólum-rendszer bontakozik ki. A víz az élet, a szerelem és halál jelképe is lehet. Az őselemek közül a Vízen kívül szerepel az Ég (ahol koronázzák Dankát) és a Föld a Fekete Kő képében, a Tűz kimondatlanul is ott van a szerelem Tüzeiben. Talán a női tisztaságot, a nőiséget és a szerelmet jelentő Rozmaring ennek a szimbóluma.⁴

Nekem mégis ez a „víz elvitte tulipán” egy a magyar népzene ősi rétegét képviselő, eléggé ritka magyar népdalt juttat az eszembe, mintha a kép a rác (talán eredetileg török) szöveg egy abban az időben szokásos sztereotípiá (toposz) lett volna, legalább is a magyar és a balkáni népek szerelmi költészetében. (Balassi korában így is volt ez.) Szokatlan, ezért megdöbbentő a magyar lakodalmas népdal kezdő sora. Vízen bugyborék, bugyborékon két szál rozmaring. Szinte modern szürreális kép. Értelmezi talán a dal második fele: a bugyborék: a mákoscsík. A méz rajta a két szál rozmaring. (A jónál is jobb.)

2 Fehér Zoltán: *Sumo, sumo, visoka si.* Erdő, erdő, de magos vagy. Dusnoki népdalok. Kalocsa, 2000, Kalocsai Múzeumbarátok Köre, 18. dal.

3 Fehér Zoltán: *Bátya néphite.* Budapest, 1975, Folklór Archívum 3., 7.

4 Hoppál Mihály et al.: *Jelképtár.*

*Láttál-e már vízen bugyborékok?
És a bugyborékon két szál rozmaringot?
Jecece, csíkon csuhajla,
Mézet mákoscsíkon, csuhajla.*⁵

Egyik variánsa Szücsiből (Heves m.) való:

*Láttál-e már vízen bugyborékok?
Közepibe két szál rozmaringot?
Láttam bizony, le is szakítottam,
Kalapomon el is hervasztottam.*⁶

Az első idézett dalt 1928-ban Piskéthy Tibor jegyezte le a Balaton mellett Kis-Örs Szőlőhegyen, a Badacsonnyal szemben. Egy variánsát gyűjtötték a Komárom megyei Kamocsán. Az idézett szücsi variánsban a bugyborékon úszó két szál rozmaringot az énekes letépi, el is hervasztja, s a népköltészet jelképrendszerében ennek szexuális értelme van. A szerelmi kapcsolat durva megszakítását jelenti. Természetes, hogy a magyar népdal nem utal a Fekete Kőre, benne szerepel viszont a vízben úszó két szál – no, nem éppen tulipán, de – rozmaring. Hogy elhervadnak és elviszi a víz őket, az teszi hasonlóná a magyar és a rác szerelmes dalt.

Lábon hintáztató

<i>Zdelka, crepujka</i>	<i>(Tányérka, földőcske</i>
<i>De si turci klepetali</i>	<i>Ahol a törökök kelepeltek</i>
<i>Tu Marice zakopali,</i>	<i>Ott temették el Maricát</i>
<i>Du, du, du, du</i>	<i>Du, du, du, du)</i>

(Jelencsity Mihályné)⁷

Milyen furcsa, hogy a kisgyereket a lábán hintáztató felnőtt egy törökök által megszállt területen (Boszniában?) eltemetett kislányról recsitál.

Történeti ének

<i>Sit naj kisa padala</i>	<i>(Sűrű eső esett,</i>
<i>Tursko majka plakla</i>	<i>A török anya sírt</i>
<i>Sto u Bosnje hleba nema,</i>	<i>Hogy Boszniában nincs kenyér,</i>
<i>Krvi do kolena, hoj</i>	<i>Térdig ér a vér, hoj)</i> ⁸

5 <http://zti.hungaricana.hu/hu/179727ewrd>

6 <http://www.sarkoz.extra.hu.Lakodalmi.letk>.

7 Ak.: Jelencsity Mihályné, 62 éves, 1974.

8 Fehér Zoltán – Fehér Anikó: *Bátya népzeneje*. Kecskemét, 1993, Bács-Kiskun megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, 140.

Micsoda művészi tömörítés négy sorban! Vajon mikor keletkezhetett? Bosznia történetében sokszor lehetett aktuális. És itt nem ellenséges a szereplő, a török anya, aki nyilván gyermekét siratja, hull a könnye, mint az esőcseppek. Aztán a minden háború alkalmával elmondható „helyzetjelentés” egy döbbenetes el-lentétben: kenyér nincs, de térdig ér a vér.

Történeti mondák

Kálmány Lajosnak, a szegedi „nótás papnak” nagyszerű, de néha már töredékes, a török–magyar kapcsolatokról szóló balladákat sikerült lejegyezni a Délvidéken a 19–20. század fordulóján. Négy-öt nemzedéknyi idő után nyilván már ő sem találna efféle folklór kincseket azon a tájon. Erre, mifelénk a Kalocsai Sárközben pedig örülhetek, hogy az itt közölt magyar–rác folklór-törmelékét még sikerült megmentenem a 20. század végén.

A Bátyára érkező katolikus délszlávok nyilván a törököt túlélte magyarság maradványaitól vették át a határbeli dűlők elnevezéseit. A töröknek dereglyét húzó hajdani bátyai magyart nagyapjának nevezi a Haszán nevű, tehát nyilvánvalóan délszláv–török ősszel rendelkező adatközlő, hogy ezzel is ősi bátyaiságát bizonyítsa. Ugyanakkor magyarságát is akarja szándéktalanul is igazolni, hiszen a hódoltság idején még nem éltek itt rácok.

Fosórét, Kerek táján erre mind tölgyerdő vót. A török elöl oda menekültek a népek. A törökök fölgyjújtották az erdőt, hogy ki bírják füstölni a népet. Mer állítólag Szulejmán szultán erre húzatta az adót az országból, és a mi nagyapáinknak köllött húzni a dereglyét. Négyszer vót Szulejmán Magyarországon.⁹

A következő történeti emlékezésben tatárokról van szó, de nyilvánvaló, hogy török segédcsoportokat kell rajtuk értenünk. A falu helyváltoztatásának okáról itt értesülhetünk.

A tatárok bejövetele és kimenetele után cölöpházakban laktak (a bátyaiak). A falu tizenöt-húsz házig vót. Az emberek ladikkal vagy fatutajjal közlekedtek. Régen a község, ahol a Kákonyiék laktak, ott vót. A tatárok éjjel meglepték a falut, és kivégezték az embereket. Az embereket egy gödörbe temették el a Szracsakban.¹⁰

A 18. század elején készült Johann Cristoph Müller térképe, amelynek tanúsága szerint ekkor két Bátya létezett. Az egyik a dunai mocsaras erdők között, s ezt Bathyanak írták és nyilván Bátyának ejtették (vö. Athya = Atya). Ez volt a magyar Bátya. Ebben a rejtekhelynek tekinthető faluban élhettek a maradék magyarság

9 Fehér Zoltán: *Bátya életrajza*. Bátya, 1996, Bátya Község Önkormányzata, 29.

10 Fehér Zoltán: *Bátya települése és népi építészete*. Kalocsa, 2017, Kalocsai Múzeumbarátok Köre, 50.

leszármazottai, akik itt vészelték át a hódoltságot. Létezett azonban ugyanekkor a magyar Bathyától mintegy két kilométerre nyugatra – a mai helyén – egy másik Bática is, ez volt a török előtti eredeti Bática, de ezt már akkor a beköltöző rácok lakták, ezért ezt Batzinának írták és Bacsinának mondták. Ez volt a rác Bática. Később az erdei búvóhelyről visszaköltöztek a magyarok a rácok által megszállt falujukba. Az erdei búvóhelyekből pedig állatteleltető téli szállások váltak. Mivel a rácok is katolikusok voltak, papjaik pedig bosnyákok, velük összekeveredtek házasságok révén, és kétnyelvűekké váltak. A falut pedig ma is magyarul Battyának, rácul Batyinának (Bacsinának) nevezik, holott a két szó csak hasonlít egymásra, de egészen más jelentésű.¹¹

Egy Jancsi és Juliska típusú bányai mesevariáns azáltal válik mondává, hogy a hitelesség kedvéért a lányszereplőt bányainak mondja az adatközlő, fogvatartói pedig a kutyafejű tatárok. (A törökök valóban alkalmaztak tatár segédcapato-
kat, s a mikor a magyar mondákban tatárokról van szó, akkor a történet tulajdonképpen a hódoltság idején játszódik. A kutyafejű, rácul *paszovgláci* ugyanakkor a délszláv folklór egyik természetfeletti lényé.)

Ugyancsak az ősiség jogát bizonyítja ez a sokfelé ismert monda, amely a magyarság török időkbeli túlélési technikájának egyik változatát – a környező mocsaras erdőbe való elbújást – mutatja be. A török elől bujkálni a bányai határban csak az őslakos magyaroknak lehetett. Valószínű tehát, hogy az ilyen típusú mondákat ők őrizték meg, s a beköltöző rácok tőlük vették át.

Mikor a török szedte a fiatalokat, a nép a Terengóba¹² menekült, mert akkor az csupa víz vót. Olyan vízirózsa levelet tartottak a fejük fölé, mint a János vitézben vót, hogy ne lássák őket. Csak akkor gyűttek elő, mikor harangoztak, hogy a török elment.¹³

A következő mondát az adatközlő magyarul mondta el, s épp ez okoz nehézséget a megértésében, mert a benne szereplő többjelentésű nevet magyarítani kell. Itt is tatárok szerepelnek, de persze törököt kell rajtuk értenünk. A zavart még fokozza, hogy miközben a menekülni készülő magyar vezér a sátrában a kapcáját tekeri a lábára, arról beszél, hogy hány „kaptát fog még tekerni”, sőt még a „fülei közé is fog egyet” (Fülénél fogva tartja.). Mindezt a karnyárról (a kaptáról) mondja, a sátron kívül hallgatózó török vezért pedig épp Karnyának hívják, ezért a hallottakat magára vonatkoztatja, emiatt aztán megjijed.

Édesanyám meséte a tatárokról. Sátrakba készülődtek a magyarok, hogy menekülnek a tatárok elől. Közbe a tatárok odaértek a parancsnokkal, és a parancsnok neve az volt:

11 Fehér Zoltán: *Bática települése és népi építészete*. Kalocsa, 1917, 56. Bática = idősebb fiútestvér, Battyina (Bacsina) = majorság.

12 Terengó bányai határrész. Régi iratokban még Terengőnek írták, mai alakja a rác hangrendhez igazodik. Jelentése tehát terjengő (nagyságú) mocsár.

13 Fehér Zoltán: *Bática életrajza*. Bática, 1996, Bática Község Önkormányzata, 29.

Karnya (= út vagy kapca?) A magyar tekerte föl a kapcáját, s közbe mondta: Ötöt már tekertem, még ötöt fogok a másik lábamra, s utána a fülei közé fogom az utat (Karnyát). A tatár ezt meghallotta, megijedt, hogy a magyar már ötöt elintézett és még ötöt fog, utána meg a vezért fogja a fülénél. Erre megijedtek, hogy ezek ilyen erősek, és elmenekültek.¹⁴

Ha már a harangozás az előbbieken szóba került, meg kell említenem, hogy a hódoltság idején sok magyar településen a templom az utolsó vagy utolsó előtti menedéket, a mentsvárat, *búvárat* (*búvóvárat*, vö. *Bováry* családnevek) jelentette. A templom volt pl. Bátyán az egyetlen kőépület. Ráadásul ezt a szentegyházat azért nem építették a falu közepére, hanem annak északi szögletébe, a falu alatt folydogáló Vajas partjára (miként a kalocsai székesegyházat), hogy azt egy rejtett földalatti folyosóval összekössék. Míg aztán a törökök a falak ledöntésén vagy a templomkapu betörésén küszködtek, a nép a templomból a földalatti folyosón a Vajas gyékényesei, nádasai közé húzódhatott, ahová már a török nem merészkedett.¹⁵

A „bujkálós” mondák bizonyosan az őslakos magyarok élményein alapultak. A következő „regében” pl. a török lovának szóló káromkodását a híd alatt elbújó asszony a maga nyelvén magyarnak érti, így: Ott a Dóra! Emiatt aztán elárulja magát.

A tatárok, a kutyafejűek. Paszovgalcinak mondjuk. Lóháton mentek. És aki később maradt kinn a földön, azt elfogták. Meg vót szabva, hogy meddig lehet kinn maradni. Egy asszony is kinn maradt, és mikor látta, hogy gyűn a tatár, az asszony a Vajasba ment a vízbe. Lokmányt (vízililiomot) a fejire tartotta. Ott várta, míg a tatár elment.

A másik asszony meg elbújt a híd alá. Mikor a tatár odaért, megbotlott a lova. Nevirül szólította a lovat: Hotte, Doara! Az asszonynak épp az volt a neve, Dóra. Aztán azt hitte, hogy neki szólt, hogy Dóra, és előbújt. – Hát itt is megláttál? Az asszonynép nagyon félt tőlük.¹⁶

A falut felégető ellenség elől a menekülési lehetőség mindig a mocsár, a víz, főképp a faluhoz legközelebb eső Vajas kínálkozott. Ez a hagyomány évszázadokig öröklődött egyik nemzedékről a másik nemzedékre. Az alábbi mondában az adatközlő már a gyűjtogató ellenséget sem nevezi meg (török, tatár, kuruc, labanc, rác, magyar?) csak azt tartja fontosnak elmondani, hogy az égő faluból a kislányt az anyja szoknyájában bújtatják el a Vajas mellett. A feltehetően régi mondából csak egy nagyon szubjektív epizód maradt meg. Az emlékezés hi-telességét az első mondat adja. *A nagymama mondta, nem mese, amit elmondok.*

14 Ak.: Miklosity Szőke József, 54 éves, 1994.

15 Fehér Zoltán: *Bátya települése és népi építésze.*

16 Fehér Zoltán: *Az ördögnek adott lányok.* Bányai mesék és mondák. Budapest, 1987, Európa Könyvkiadó, 267.

A nagymama említése persze megtévesztő, mint a népi történeti elbeszélésekben általában bizonytalanok az időmeghatározások. Ki tudja, melyik nagymama idejében történt az a faluégés. De így történhetett ez a török időkben is.

A nagymamám, nem mese, amit most elmondok, ő mondta, hogy az édesanyja az ő szoknyáit húzta a kislányára, nyaka köré kötötte, hogy ne érjen egészen földig. És akkor kiküldték a nádasba a Vajas mellé, hogy ott bújjon el. Mer féltek (azoktól), akik jöttek égetni a falut. De aztán szerencsére nem azt a részt, hanem a másik részt, ott ahol a Simkó Marica lakik, azt a részt, azt égették. És ott egy ház megmaradt, a Mamacsáréké, úgy hítták őket. És elég sokáig állt még az a kicsi ház. De az a másik része a falunak, az teljesen leégett.¹⁷

Nemcsak mondák őrizték a törökök-tatárok emlékét a bátyai folklórban, hanem mesék is. miként azt az alábbi példa is bizonyítja. Az emberevő, vérszívó tatárok úgy hizlalják a kezük közé került lányt, mint a Jancsi és Juliska című közismert népmesében, de itt segítője is akad egy jóságos öregasszony személyében, aki csalafinta és varázserejű eszközöket ad neki a meneküléshez. Végül is nem ezek a ruhadarabok mentik meg, hanem a tatárok korlátoltsága, mivel a víz tükörképe miatt a folyóba fulladnak. A történet közel áll a mondához, hisz a hitelesség miatt mindez Bátyára van adaptálva.

A kutyafejű tatárok, mikor begyűttek Magyarországra, akkor ha láttak egy szép lányt, akkor megfogták és elvitték az erdőbe. Meg akarták főzni.

Vót egy lány, aki úgy járt. Bátyai vót.

Az erdőbe vót egy öregasszony, az főzött a tatároknak. Ott laktak az erdőbe sátrakba. Elmentek vadászni nyulat, fácánt, mer a lány nem hízott meg. Ekkor az öregasszony azt mondta a lánynak, majd elengedi, ha meg akarják enni. Addig a tatárok dióval és mogyoróval etették, és a vállába tűt szúrtak, és onnan szopták ki a vérét. Olyan édes vót a vére.

Mikor rákerült vóna a sor, hogy megegyék – a tatárok még nem vótak otthon a vadászatból –, az öregasszony adott neki egy pár topánkát. Azt mondta, hogy fordítva húzza föl a lábára. A sarkát előre, az orrát meg hátra, hogy a nyomát ne lássák. Adott neki egy kendőt is, hogy ha vízhez ér, akkor dobja a vízbe, akkor a víz kettényílik, és átmehet rajta. De úgy szaladjon, ahogy csak bír, de nézzen hátra.

Ezt a lány meg is tette, de mikor a vízhez ért, a tatárok a nyomába vótak, mer a kutyafejű tatárok nagyon tudtak szimatolni, és a lány már csak egy fára tudott felmászni. Nem tudta már a vízbe dobni a kendőt. A tatárok mindenhol keresték. A vízben észrevették a tükörképét. És mindannyian a vízre hajoltak, és inni kezdték a vizet, de nem bírták kiinni, és kirepedt a hasuk. Ott pusztultak.

A lány meg átment a vízen, mer a szülei ott laktak.¹⁸

17 Ak.: Bencze Jánosné Hegedűs P. Erzsébet, 78 éves, 2010.

18 Fehér Zoltán: *Az ördögnek adott lányok*. Bátyai mesék és mondák. Budapest, 1987, Európa Könyvkiadó, 270.

Bátya határában több elpusztult középkori falu állott. Ilyenek voltak Orosz és Varajt. Ma: Orosz pusztá (már Fajsz határához tartozik) és Varajt pusztá. Szerintem ezek a falvak az Árpád-házi királyok orosz-varang druzsina testőreinek a falvai lehettek, bár nevüket csak a 15. században jegyezték le. (Tehát az Árpád-ház kihalása után.) Ennek ellenére korábban is léteztek, hiszen a Kalocsai Sárköz az egykori fejedelmi központ folytatásaként létrejött Fejér vármegyéhez tartozott, s mint egykori nevéből kiderül – *Basarvoue (Bácsaréve)*, átkelőhely, rév volt a Dunán. Ezt kellett őrizniük.¹⁹ Az alábbi történeti monda Orosz pusztulását és a mai Bátya létrejöttét mondja el.

*Oroszon valamikor templom vót. Azt mondta a török a papnak, hogy a híveit a templomba hívja össze, hogy szép prédikációt fog mondani. Mikor a nép összegyűlt a templomba, katonasággal körülfogta. Nem tudott senki se szabadulni a templomból. Rájuk rombolta. Így kénytelenek voltak Szelistyére menekülni. Nem Szelistyén, hanem Varajton tartózkodtak. Terveztek és szemeltek ki egy másik helyet, mer ott víz gyakran ki szokott önteni. Kalocsát közelebb akarták érinteni, hogy pénzt tudjanak csinálni. Akkó ide jöttek Bátyára, mer itt is épült templom.*²⁰

Valószínűleg az iskolában hallotta (esetleg olvasta) a következő, országosan ismert mondát az adatközlő, Sáfár János.

*Mikor a magyarok Törökországba vótak fogságba, káromkodni köllött nekik. Oszt mondták ám, hogy: Rúgja meg a kecske, csípje meg a fecske! Igen ám, de vótak tolmácsok, akik mögmondták, hogy ez ám nem káromkodás. Úgy köll káromkodni, hogy benne legyen az Isten meg Magyarország is. Hát azt akkor mondták: Verje meg az Isten Magyarországot szép májusi esővel! No, akkor örültek a törökök, hogy a magyarok a hazájukat átkozták.*²¹

Ha azt mondjuk, hogy a fenti monda a kétnyelvű bátyaiak magyar identitását reprezentálja, még inkább elmondható ez a következő mondáról. Sajátos, magyar szempontú az a vélekedés, hogy a magyarok a németektől kérnek segítséget a törökök kiűzésére, de végül is a magyarok kaszabolják le a törököket, nem a németek. A német segítségtől eredeztetik a Habsburg-ház jogát a magyar koronára. A Daruhát eredetéről szóló mondából a csata utáni temetés módja – tudniillik az, hogy a katonák a sapkájukban visznek földet a halottak elföldelésére – sok történeti mondánk alapmotívumát képezi.

Akkoriba a törökök uralkodtak tán százhusz évig. Nagyon rosszul viselkedtek itten. A nőket zaklatták. Az osztrák császárhoz folyamodtak a magyarok segítségért.

19 Györffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest, 1959, Akadémiai Kiadó, 92.

20 Fehér Zoltán: *Bátya életrajza*. Bátya, 1996, Bátya Község Önkormányzata, 29.

21 Ak.: Sáfár János, 75 éves, 2005.

Azt ígérték nekik, hogy abbul a családbul lesz a trónörökös. Akkor elkezdték a törököt verni fölülről. A magyarok Miskén túl, a Daruhát ahun van, várták kiegyenesített kaszával meg mindennel. Mindig jól ment, míg ide nem értek. Mikor ideértek, a magyar hadsereg itt várta őket a Dunánál. Akkor elkiáltották, hogy: Rajta, legények, rajta! Akkor egy lábíg elvesztek ott a törökök. Minden katona vitt egy sapka fődet, és akkor lett az a Druhát. Ott eltemették őket. Ott van az a Miskei úton Hajós felé a hídon túl. Miskéhez tartozik.²²

Alábbi adatunk azt szemlélteti, hogy a történeti mondák, eredetmondák végül akár egy mondatba sűrűsödnek, egy motívumot őriznek meg.

Kocsival mentünk apámmal, tán búcsúba, mikor ott Sükösdnél mutatta azt a Határdombot, hogy azt mondja: Nézd a, ott számolták meg a törököket, mikor a turbánukba hordták a fődet. Abbul lett az a domb.²³

A legelterjedtebb törökökkel kapcsolatos történet egy kincsmonda, amely szinte minden falu mondattárában megtalálható. Bátyán nem került elő, sok variánsát viszont Kecelen, Szankon, Móricgáton megtaláltam. Eszerint a Magyarországról menekülő törökök egy kőkecskében rejtik el aranykincsüket. Évszázadok múlva egy pásztor megtalálja, de félrelöki mint értéktelennek látszó tárgyat. Érkezik viszont a faluba egy török küldöttség, amely érdeklődik a kőkecskéről. Mikor megmutatják nekik, nagyon örülnek, összetörik, mint egy malacperselyt, s belőle csak úgy dől ki a századokkal korábban elrejtett arany. A falusiak meg nem győznek sopánkodni, hogy nem becsülték meg az értéktelennek gondolt kőkecskét.

Az elrejtett kincs témája ennek ellenére élt a bátyiaiak kollektív emlékezetében, de egy egészen más szöveggörnyezetben. Itt nem is a törökök, hanem a magyarok rejtik el kincsüket a földbe ásva, és az különös módon jelzi ottlétét. A monda fontosabbik eleme a kincs mágikus megszerzése. Íme:

Valamikor, amikor a török uralkodott itt, vagy a tatárjárás vót, nem tudom, akkor a nép szokott. Félték, hátha meghalnak, elpusztulnak. A pénzt eltemették, aranyat, ezüstöt. Mikor újból nép volt itten, találtak többször úgy pénzt. Mer a pénz (kincs) minden hetedik évben virágzik. Ahun arany vót eltemetve, minden hetedik esztendőbe sárga szál ki szokott gyünni a földből. Ha pedig ezüst vót, fehér szál szokott kigyünni. Mikor az emberek látták, belegyűttek abba, hogy pénz van. Elkezdték ott kapálni, de nem bírták kivenni sehogy se. Akkor hangot hallottak, hogy nem lehet addig kikapálni a pénzt, míg itt három testvérnek a vére ki nem folyik. Azt mondták, nem lehet az, hogy ember vére. Ki lenne az? Egy öregasszony mondta, ha a disznaja megmalacozik, annak három kanmalacát vágják le. Másik öregasszony mondta: Minek kell eddig

22 Fehér Zoltán: Bátya életrajza. Bátya, 1996, Bátya Község Önkormányzata, 29.

23 Ak.: Sáfrán József, 78 éves, 2004.

várni? Nekem van három kakasom, akit egy tyúk keltett, az három testvér. Aztat kell levágni. Elvitték oda a kakasokat, levágták őket, a véruk kifolyt, és akkor kivették a pénzt. A kakasokat hazavitték, megfőzték, megették. És ott a vége.²⁴

A pestis volt a legrémisztőbb járvány a múltban. Rácul *kugának* nevezték. (Kécskén gyerekkoromban magyarul *gugának* mondták. Így átkozódtak: *Gyűjjön rád a guga halál!*) Egy bátyai hiedelemmondában a kugát megszemélyesítik, és a törököktől eredeztetik.

Hát az öregapám vót kormányos. Oszt szerű vótak a Dunán. Egy asszony gyűtt a ladikba, az vót a kuga. És akkor az én öregapám mögismerte a kugát, és szólt a többieknek, hogy hallgassanak, mert megijedtek. És akkó möntek. Aztán látták, hogy gyűtt egy török ladik. Akkó, mikó odamönt, akkó a kuga átlépett a török ladikba. Most a kuga Törökországba van. Az én öregapám mondta akkó a többieknek, hogy ne mönjenek máskó közel török hajóhoz, mer hátha visszahozzák a kugát.²⁵

A népi történelemszemlélet így működött évszázadok óta. A szóbeliség tartotta fenn, élte. Nem uralkodók tetteiről, döntő csatákról, politikai cselszövésekről szóltak a történetekbe sűrített emlékek, hanem a mindennapi apró egyéni, családi legfölbbebb a falut érintő eseményekről, miközben a történelem keresztülgázolt rajtuk. S a tanulság, amit leszűrtek belőle csak ennyi: megmaradni!

24 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. Budapest, 1975, Folklór Archívum 3., 1103.

25 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. Budapest, 1975, Folklór Archívum 3., 789.

„Dicső, igaz kor, hadd köszöntselek”

Kosztolányi Dezső: Lucifer a katedrán (1923)

Vajon melyik „igaz” kornak szól Kosztolányi gúnyos-keserű üdvözlése? Madách korának, a szabadságharc „dicső” eltiprásának, vagy a Trianon utáni felszabdalt Magyarország, a „felnegyelt népek” világának, vagy talán nekünk, a 21. század vad zűrzavarának? De Lucifer, a főtanár, a katedráról szólva átfogja évezredek történelmét, tér és idősíkok váltakoznak, népek jönnek, mennek, „századok múltanak el”, ám semmi, semmi sem változik!

Mielőtt az „örök hármast”, Lucifer, Ádám és Éva dialógusainak üzeneteit elemeznénk, szóljunk a negyedik főszereplőről, a költőről – Kosztolányiról. Kosztolányi írói mentalitása az 1920-as évektől változik, a szegény kisgyermek panaszából drámai vallomások lesznek. Az érett Kosztolányi kiábrándul a kommunista forradalomból, a háború értelmetlen, szörnyű vérengzéseiből, megundorodik a belső, kíméletlen kultúrharcoktól. Mindezt betetőzi Trianon igaztalan katasztrófája. Ars poeticája változik, a szavakkal való játék helyett, amelyet már haszontalannak érez, feltör belőle emberi és szociális érzékenysége, egy mélyről fakadó nemes eszmélkedés.¹ Ezért vállalja el a *Vérző Magyarország* című antológia szerkesztését, többek között Rákosi Jenő, Karinthy Frigyes, Herczeg Ferenc, Babits Mihály, Tormay Cecil, Krúdy Gyula, Tóth Árpád, Andrássy Gyula, Lajkó Károly, Jászai Mari, Schöpflin Aladár írásainak összegezését. „Szerepelnek itt klasszikusaink magyarságversei, a világirodalom és a világkultúra nevezetességeinek véleménye a magyarságról. Ezek az idézetek mind a magyarság szabadságszeretetét, hősiességét, az ország gazdagságát, szépségét és természetes egységét hangsúlyozzák. Az antológia koncepciójának is ez a lényege: bizonyítani, hogy az ország trianoni feldarabolása képtelenség.”² Az előszót Horthy Miklós írta. Kosztolányi tagja lesz a Magyar Írók Nemzeti Szövetségének, szerkeszti az *Új Nemzedék* Pardon rovatát, de mindvégig a *Nyugatot* szellemiségét képviseli. Újságírói tevékenysége szenvedélyeket, politikai

MADÁCSY PIROSKA (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

1 Vö. Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. Bp., 1979, Akadémiai Kiadó, 92–95.

2 I. m. Kiss Ferenc, 93.

harcokat kavar, támadják itt is, ott is, a rágalom, a gyűlölet mindennapivá vált. Felismeri – „elvadult a világ”. „Közénk csempészték a mérget...” (Kiss Ferenc). Szakít a pártpolitikával és az *Új Nemzedékkel*. Újra az irodalom felé fordul.³ Átérzi az írástudók felelősségét.

Változását–lelki gyötrődését leveleiből is nyomon követhetjük. A húszas években többek között Reményi Józseffel és Juhász Gyulával levelezik. Reményivel, aki Amerikába menekült, és a szegedi költővel, aki legalább olyan távol van tőle, mint az idegenbe szakadt. „Ma már Amerikából kell figyelmeztetni bennünket egymásra, a közös és kedves múltunkra. Jövönk olyan bizonytalan és szomorú.”⁴ „Vidékről, távolról el se képzelheti, micsoda legendás szenvedésen ment át a magyarság a Balázs Bélák és Lukács Györgyök faji zsarnoksága alatt, hogy rongyolódott le apánk és anyánk, hogy jutott koldusbotra egész fajtánk, amíg a másik „választott” fajta, mely mártírosdit játszik és jelszókat harsog, milliókat szerzett és ma is kezében tartja az ország és irodalom sorsát.”⁵ Juhász Gyula a legjobb magyar írók közé tartozik, Kosztolányi ezt érzi és bizonyítja levelében. Csak az összefogás őrizheti meg a pusztulástól a magyarságot, „a nemzet jövője érdekében tenni kell, [...] vezetnünk kell, diktálnunk kell, élnünk kell szegény kis országunkban”.⁶

És elsősorban nem politizálni, hanem írni kell, ezt üzeni Juhász Gyulának is. Verses darabok, regények megírására készül, s közben könyvbírátaiban küzd a nyelv tisztításáért. A nyelv rontása – nemzeti veszedelem. „Minden fertőzet kapuja a napisajtó, ahol a magyar nyelv meghal, szórén-szálán eltűnik az idegen szók sokadalmában.”⁷ Ugyanakkor leveleiben filozofál, töpreng az örök emberi tulajdonságokon. Az emberi magatartás kiábrándította, életbölcseletében megkeseredett. Reményi alaptétele, amelyben a „jóságot tragikus erénynek” tartja, nem meglepő számára: „Aki jót tesz, és segít valakin, akár anyagi, akár erkölcsi módon, az a hatalmát érezteti azzal, aki a jótéteményt elfogadja, megalázza, kisebb vagy nagyobb mértékben, a segítségre szorulókat. A háládatlanság pedig az ő érthető bosszúja az erőssel szemben... Én is sok jót tettem. Rosszat soha. Azt tapasztaltam, hogy azok gyűlöltek leginkább, akiken segítettem...”⁸

Egy Tolnai Vilmosnak írt levelében (1922) már közelebb kerülünk a Madách-parafrázis alaphangulatához. A nyelvész tanár úrnak írt sorai udvariasak, ám ironikusak. A „szabad magyarok” és az európai műveltségű akadémikusok minden ellenkező véleménnyel szemben, ugyanazt a világot képviselik, és egyet

3 I. m. Kiss Ferenc, 112.

4 Kosztolányi Dezső Juhász Gyulának. Bp., 1920. febr. 15. In Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Bp., 1996, Osiris Kiadó, 433, 726. számú levél.

5 I. m. 433.

6 Uo.

7 Kosztolányi Dezső Zolnai Gyulának. Bp., 1920. dec., 760. sz. levél. I. m. 449.

8 Kosztolányi Reményi Józsefnek. Bp., 1921. Húsvét, 770. levél, 455.

kell érteniük abban, hogy a nyelv a leghatalmasabb és leginkább alkotó nemzeti erő!”⁹ „S bár Kosztolányi újszerű verseket ír, és az irodalomban újító forradalmárnak érzi magát, mégis *lelkében maradi, mert nem hisz az emberiség gyökeres haladásában.*”¹⁰ Ez az ambivalens magatartás, a magányosságérzés, az óriási zűrzavar, amely körülveszi a művészetben, irodalomban, az életben, meghatározza mentalitását. „El se képzeljük, hogy a trianoni béke milyen pusztítást visz végbe emberekben... Koporsókban fizetjük a jóvátételt...”¹¹ És mégis – ember küzdj...? Vagy bízza bizzál?

A *Véres Néró*¹² is ezt az ellentmondásos világképet tükrözi. Összeomlott egy világ körülötte, így Néró dekadens korát idézi fel példaként. Hogyan bomlott fel a római birodalom? S mi vár az európai kultúrára? Foglalkozik „lélekkór-tannal” is, mi történik közben az emberekkel, a hatalomtól megittasult hogyan válik szörnyé vagy a hatalmától megfosztott örültté, az ártatlan gonosszá. De talán – a legvéresebb a tehetség nélküli becsvágy sorsszerű tragédiája.¹³ A pszichológiai és történelmi anyag között szoros a kapcsolat, így lesz a Néró történelmi hűségű és modern lélektani regény egyszerre. „A véres költő” közvetlenül a *Lucifer a katedrán* című mű előtt születik. Mindkettőben kirajzolódik az érett költő művészi világképe, megváltozott ars poeticája. Fel kell fedni az emberi hitványság következményeit. Kiábrándultan közli – a romlott társadalom szükségképpen szül aljas hatalmat.

Tudjuk, a *Nyugat* 1923-as száma Madách-émlékszám is, Madách születésének századik évfordulóján, a mű újraértelmezéseinek sorát adja. Gondolati elmélkedések, befogadás-esztétikai vallomások – esszék, törekvések a *Tragédia* megértésére. Ez az évfolyam szinte kimeríti a 20. század elején elhangzó fő kérdést: vajon mit ad az új század modern olvasójának Madách, aktuális-e még a mű, s hogyan tehetjük még inkább a magyar- és világirodalom szerves részévé a drámai költeményt? A 20. század eleji esszéista túljutott már a századforduló befelé forduló, dekadens életérzésén, az első világháború mély megrendülése az egyetemes tragédiák felé fordította. Az ez a század sem jobb, mint a többi „*déjà vu* élménye” visszatekintésre, átfogó szemléletre, felülemelkedésre készíti. Milyen is volt a 19. század? Összegző és ambivalens, haladást hirdetett, de a nyugtalanságot, harcot és bukást nem tudta feloldani. Remény csak az örök újrakezdésben van!¹⁴ A legkiválóbb írók, Karinthy Frigyes, Kuncz Aladár, Füst Milán, Babits Mihály írnak Madáchról tanulmányt, s a sor végén ott van Kosztolányié, a *Lucifer a katedrán*. Nem kétséges, ez a parafrázis kilóg a sorból, olyan,

9 Kosztolányi Tolnai Vilmosnak. Bp., 1922, 802. levél, 470.

10 Vö. Kiss Ferenc, i. m. 126–128.

11 Kosztolányi Reményi Józsefnek, 1922. máj. 25. I. m. 472, I. 804. levél.

12 Kosztolányi: *A véres költő*. Bp., 1922, Genius Kiadó.

13 Vö. Kiss Ferenc i. m. 126–128.

14 Lásd bővebben Madácsy Piroska: *A Nyugat Madách-képe*. In *A Tragédia üzenete a franciáknak*. Szeged, 2008, Madách Irodalmi Társaság, 127–140.

mint egy odacsapott tintapaca. Nesztek! Ezek vagytok ti, politikusok és költők, a belterjes romlás kórképében. A groteszkhez közelít és ismét játszik! De ez az egyfelvonásos játék veszélyes vizeken evez.

Mert honnan jön Ádám és Lucifer? Repülön a háborúból. Kosztolányi életéből, háború volt, majd béke, s nem tudja, mi volt rettenetesebb. Madách hősei szerepet játszanak, ám álarcuk mögött emberek, hús-vér figurák sodródnak az élet foglyaiként, sokszor holdkórosak, de bármikor lezuhanhatnak a háztetőkről. Kosztolányi játékában az álarc lehull, már nincsenek álmok, csak Lucifer professzor gúnyos tanítása, és látszólag ő győz.

A színi hatás érdekében a szerző az időpontot és a helyszínt rögzíti. Történik a Madách-ünnep évében, 1923-ban egy tanári szobában. A díszletek látszatra szokványosak – katedra, tanári asztal, amelyen vastag könyvek porosodnak. A falon kisebb nyitott kézikönyvtár és egy falóra. Nem megszokott viszont a katedra fölött Madách mellszobra, valamint a kisasztalon levő rózsaszín ernyős lámpa, a bőr fotelek és a kerevet.

Csak a játék közben vagy a befejezésben derül ki, hogy minden kisebb-nagyobb díszletnek funkciója van, kiteljesítik Madách és Kosztolányi üzeneteit. Miután a történet 1923-ban játszódik, a szereplők mindennapivá válnak, akár közülünk valók – Lucifer ördögi politikusként manipulálja Ádámot, Ádám mindenét elvesztett egyszerű polgár, Éva pedig a korabeli nőt képviselheti, nem „kékvér, de kékharisnya”.

Bár a színelőadás a jelent idézi, Madách szereplői a múlt történelmi tanulságait veszik sorba, Lucifer gúnyral és kacajjal, Ádám keserűen. Az ellenpontok visszatérnek: a fáraó a népet tette volna szabaddá – most a tudós vesz éhen, álmodó bukik – a forradalom tömegei miatt. Hát nem nagyszerű a vigadó, jazzt üvöltő sokaság, miközben az emberek egymás nyakát tiporják pénzért loholva. A trianoni békét Lucifer büszkén saját művének tartja. A controverse briliáns humorral utal *Az ember tragédiájára*, ugyanakkor keserű iróniával idézi a jelent. Olyan időszenbesítésnek vagyunk tanúi, amely a befogadó olvasót és nézőt a játék részévé teszi. Háború helyett ördögi béke van most, a felnégyelt népek békéje.

A költőnek, azaz Ádámnak – alias Kosztolányinak, Madáchnak – nincs most se lakása, se pénze, se munkája. Az idősík nem a múltat, vagy a jelent, hanem a jövőt idézi. Ádám dolgozni szeretne – Lucifer álszent tanácsai a „legjobbak”: Tán tudós lehetnél. Doktor. Tanár – Igen, ezek a mesterségek garantált bukást jelentenek. Úgy tűnik, Ádám vagy Kosztolányi megint lépre megy – hisz „mindig ezért lobogtam: Közölni mással azt, amit tudok”. Csak egy probléma aggasztja – megélhetést biztosít-e a tanári pálya? Ó, Lucifer álságos válasza pofon egyszerű – akik ma dözsolnak, és dől hozzájuk a pénz: a nagyszerű jelen építői: a tudósok, a bölcselők, a tanárok. És a megvetettek és kivertek, a társadalom páriái – a kereskedők, az árdrágítók, a korruptak. Ádám már bizakodik: a jó a magasban, a rossz alant, ez a dicső, igaz kor, melyet köszönteni lehet. A tanári pályához azonban diploma kell. Diplomát nyomban, ördögi pecséttel ellátva,

Lucifer professzor adományozhat – emberbőrből. Mi is kell a diplomához? A vizsgázó egzakt tudása, két vizsgáztató tanár és a formság, az a lényeg!

A vizsga újabb szarkasztikus jelenet, testet ölt benne múlt, jelen, jövő. A tárgy irodalmi, a szobor kapcsán maga Madách. A vizsgáztatók – Lucifer tisztos őszszakállú egyetemi professzor, több akadémia tagja, méltóságos úr, Éva csinos fiatal lány, nagy pápaszemmel, nem feminista, de akadémikus. A tárgyért Éva rajong, de Lucifer fanyalog. Szerinte: Madách jelentéktelen, kimerített témakör, bár van némi érdeme, csak bölcs, nem igazi poéta, nyelve fanyar, pesszimista, s az ember bukásáról szól, az ifjúságra rossz hatással van. Lucifer kérdéseivel részre akarja osztani Madáchot, mint a jelen kritikusai, pesszimistára és optimistára, nyelvművészre és rajongóra vagy Faust-utánzóra. Ám Ádám nem enged – az égi szikra oszthatatlan. A játék drámaivá feszül. Lucifer a teremtő költészetet tagadta meg, Ádám tragikus hősként szavaival semmisíti meg. A „fényhozó” Lucifer csak rombol, alkotni és írni nem tud, „istentelen pimasz Ki nem meri bevalani magának, Hogy szép a szép és csúnya a csúnya”, unalmas, nagyképű – költők tragédiája. A szópárbajban Lucifer is élen jár – s idézi *Az ember tragédiájából* Ádám átváltozásait, jobbra-balra hajlongásait. Konklúziója – ő a konjunkturalovag! De Ádám válasza megkérdőjelezhetetlen: „Határtalan nagyság vagyok: az ember. Véres valóság és sírás: az ember. Igazság és hazugság: én, az ember.” Itt is érezzük – e pátosszal teli kikiáltásban Kosztolányi gúnnyal teli kétségeit. Lucifer veresége akkor lesz teljes, amikor Éva, a vizsgáztató szerepét elhagyva Ádám mellé áll. Hiába hánytorgatja fel Lucifer Éva árulásait, Éva Ádám, azaz Madách szószólója lesz. Újra a múlt, a régi lét idéződik fel, a sztregovai ősi kastély, ahol Madách írtarotta komor betűit az örök Éváról. A mostani Ádám vagy Madách a magyar költő: ő a megbocsátás és a jóság, az elmúlhatatlan eszme és erő.

Lucifer már nem bír maradni, elviselhetetlen ez az egymásra találás, ez a holmi „Madách ünnepség”, elmegy, de visszaszól, mert a végső győzelem az övé: három kötetben fogja bírálni Madáchot. Ő lángész lehet – de ördögi kritikus a lesz.

És a befejezésben megváltoznak a díszletek, az ablakon keresztül friss levegő áramlik a szobába: ki kell szellőztetni a port, a mérget. A vastag, régi könyveket a földre dobják. A kis asztról felgyúl a rózsaszín lámpa fénye, Ádám és Éva most nem a katedrán vannak, hanem leülnek a fotelekbe. „Mint egy sziget, olyan ez a szoba...” A hosszú álom mintha véget érne. „Harcok után most végre ébredünk...” Ám túl idilli a kép, túlságosan mesterkélte. A falióra dallamos zengése figyelmeztet, este van, és béke van. Igazán? A kintről behallatszó bronz harang roppant kondulása azonban a végtelen időt jelzi, a századok múlását. És az Éva kezében levő könyv is, Madách *Tragédiája* évezredekkel ölel át, az emberiség tragédiáját, melyben nagyok és kicsik, népek lehullanak majd ismét magasba szállnak. Úgy tűnik, „Be van fejezve a mű.” De Ádám idézete a szobor előtt ezt cáfolja. „A gép forog – s az alkotó pihen...”¹⁵ Az emberpár vár, maga

15 Az idézetek Kosztolányi: *Lucifer a katedrán* című művéből valók. In *Nyugat*, 1923, I. kötet, 152–160.

elé nézve hallgat. Lehetnek-e boldogok, becsületesek, szabadok, erősek – magukban, szegényen, Lucifer nélkül? S meddig?

A játék véget ért, a függöny lehullt, de a kérdések-kérdése ott vibrál a levegőben, Kosztolányi nem mondja ki, de sejteti, a nézők által újra és újra ismételve a kételyt: „Csak az a vég! – csak azt tudnám feledni!”

Kosztolányi is átéli újra és újra minden idegszálával Madách művét, amelynek valamennyien hősei vagyunk, akár akarjuk, akár nem. Szeretné a Madách-ünnepet tiszta szívvel ünnepelni, hinni az emberiség megváltásában, megváltozásában, de a jelen valósága nem engedi lelke felszabadulását. Madách Mózeséről írt színikritikájában (1925), nem sokkal tehát a *Nyugat*ban közzétett parafrázis után ezt írja: „Az ember tragédiája minden ízében, minden jelenetében azt a történelembölcseleti gondolatot sokszorozza, hogy az emberiségnek a földön való mozgása céltalan, az új politikai, társadalmi helyzetekért folyó tülekedése, vérontása hiábavaló, pályája pusztá bukdácsolás egyik gödörből a másikba, a régi rosszból az új rosszba, a csőcselék mindig, egyformán aljas, megvásárolható, a kezdeményezőket megöli vagy elnémítja, a nagy tetteket megghiúsítja, haladás egyáltalában nincs, s boldogságunkat csak családunk körében vagy még inkább egyéni életünkben, egy perc lázában, önkívületében kell keresnünk.”¹⁶ Keserű szavak ezek, a küzdelem hiábavalóságát jelzik. Ugyanakkor tudjuk: ezt a véleményt cáfolja Kosztolányi teljes életműve, a költészet győzelme a kiábrándultság felett: a létezésnek értelme van, csak hinnünk kell benne.¹⁷

16 Kosztolányi: Madách: Mózes. In Kosztolányi Dezső: *Színház. Nyugat*, 1948, 98–100.

17 A tanulmány rövidített formában, előadásként elhangzott a XXI. Madách Szimpóziumon 2013-ban.

„Letepert szavak – három menetben”

Debreczeny György: *Három menetben, kollázs nélkül*

Szeged, 2020, Aj Téka Kiadó

Debreczeny György versvilága, költői beszédmódja egészen különleges szín a kortárs irodalom palettáján. Kaphattunk ízeletét már a 2019-ben megjelent *ezen a szép napon*, *Thomas Bernhard-breviárium* című verskötetből, aminek szerves folytatása az ez évben napvilágot látott *Három menetben, kollázs nélkül*.

A szerző verseit olvasva megfogalmazódik bennem egy fontos felismerés, mely szerint azért van szükség az egyes alkotók írásainak magyarázására, értelmezésére, hogy maga a költő is elmélkedjen azon, mit is akart közölni az olvasóval, mi volt a hátsó szándéka az üzenet közvetítőjének, melyet a titkot megfejteni tudó befogadóknak szánt. Az olvasói recepció ugyanis már az első kötetben próbált benézni a szerzői elmélkedések mögé, s a következő információt kapta: „csupa badarságot olvasunk / akármit olvasunk mostanság badarság / badarság az is amit mások olvasnak / minden badarság amit bárki olvas”.

Debreczeny György csakúgy ontja a megdöbbentő megjegyzéseket, mindent groteszk humorba olvaszt, eszköze mindenhol a szubjektív monológokat alkotó szójáték, a csűrés-csavarás, a laza „hülyéskedés”, melyet olykor közmondásféleségekkel is megbolondít.

A versek szerzője jelenleg könyvtárosként dolgozik, aminek óriási előnye a könyvek birodalmában való állandó jelenlét. Feltehetőleg itt kerültek kezébe a nagy inspirátor, az osztrák szerző, Thomas Bernhard művei. A költői beszédmód kialakításában nem elhanyagolható az a tény, hogy Debreczeny Györgynek okleveles ideg- és elmeápoló képesítése van. Az ideggyógyintézeti tapasztalatok is inspi-

rálhatták annak a sajátos akasztófahumoroknak az alkalmazására, melyben az értékrendnek nincs érvényessége, az emberi cselekedetek érvénytelenek: „a fej létezik / s azáltal hogy létezik / a fej menthetetlen / a létezés menthetetlen... tehát az ember menthetetlen”.

Ellentétes esztétikai minőségek egyidejű megjelenítésével látszólagos képza-varokat produkál, össze nem illő elemeket párosít, folyamatosan módosítja a szórendet. Sajátos, szubjektív monologizálása során a torz komikus elemekkel ötvöződik, abszurdvá válnak a gondolatok, hiszen elrugaszkodik a valóságtól, s felbomlik a dolgoknak értelmet adó logikai sorrend, az ábrázolt dolgok és jelenségek hihetlensége kerít bennünket hatalmába. Mindez felidézi Német G. Béla *A „létdiletantizmus” ábrái* című munkáját, mely az elidegenedett létezés sajátos formáit analizálja, egyúttal eszünkbe juttatva Morgenstern *Bitódalok* című verseit.

Debreczeny György tehát játszik a szavakkal, de ebben a játékban is „véresen” komoly, mintha egy nagy gyermek írná elmélkedéseit nagy gyerekeknek. A világhoz való hozzáállása látszatinfantilizmust tükröz, megmutatja, milyen a feltétel nélküli szabadság: „mert ott van csak igazi mélység / a múltban és a teljes és távoli jövőndőben / a jelenben sosem értik a szonátát”.

A szerző az abszurd ábrázolással szinte nonszenszköltészetet teremt a deformált logika segítségével megvalósított megdöbbentő szójátékokban.

Mégis, a képalkotó tudat meghatározza a poézist, s ahogy belegabalyodik a helyzetekbe, úgy jut el a lényeghez, mely értelmes üzenetté formálódik a tudatban.

Debreczeny György nem bízza a véletlenre, automatizmusokra a szavak öntörvényű áradását, fiktív szavakat sem használ, arra törekszik, hogy az értelmetlen helyzet ábrázolása is hordozzon értelmes jelentést. Utalhatunk most Camus egy gondolatára is a *Sziszüfosz mítoszából*, mely szerint az ember olyan világban él, amelyet sohasem érthet meg, így a saját helyét sem találhatja meg. Ilyen módon a valóság is csak abszurd módon jeleníthető meg, amit nagymértékben a groteszk felé tol a világ igazságtalansága. Nagyszerű példa erre a *vajon én*. „vajon én megyek el / az élet mellett / vagy az élet megy el / mellettem.”

Önnön szabadságának korlátait a híd hasonlattal emeli ki, hogy ezzel egyidejűleg saját kötöttségeire is utaljon: „rájövök / hogy rokonom a híd / nekem is vannak korlátaim”.

Mi okozza ezeket az anomáliákat? Erre próbál választ adni. Diszharmonikus, sarkaitól kiforgatott világban élünk, ezért a józan ész szabályait nem tisztelő világot kell bemutatni, értelmezni. A legsúlyosabb mondanivalót is látszólag súlytalanná lehet tenni, mert a bizonyosságokra támaszkodni nem lehet. A fennálló értékrendszer helyett azonban másikat állítani nem tud, így látszólagos képzavarral fejezi ki a bizonytalanságokat: „hallott egy szót csobanni a tóban / a halott / aztán egy másikat / már rég otthon kellene lennem / gondolta ...már rég otthon kellene lennem / a világban / gondolta...” A megoldás lehetetlensége mintha az ideggyógyintézetben eltöltött időszak hatását is mutatná, mi történik akkor, ha freudi értelemben lenézünk a tudat legmélyére: „semmiféle zseblámpa / nem tudta bevilágítani / azt a zavaros kását / ami az emberek fejében / rotyogott”. A kilátástalanság, a bizonytalanság, a helyzet megoldhatatlanságának szkepticizmusa így ad végső konzekvenciát a szerző szájába a *szobor történetében*: „talapzat nélkül bizony / a szobor s az ember is könnyen / meginog”.

CSONTOS MÁRTA (1951) tanár, költő, irodalomtörténész. PhD-fokozatát a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori iskolájában szerezte 2019-ben. Legutóbbi kötetei: *Látószögek* (Kráter, 2018), „*Zászló a szélben*”. *Transzcendencia és küldetésstudat Reményik Sándor költészetében* (Hungarovox, 2020).

És valóban, a szavakkal való játék, a sorrendfelcserélés taktikája a dolgok és az események közötti eligazodás lehetetlenségét manifesztálja. Sokszor másként látjuk ugyanazokat a dolgokat, így újra meg újra, mindig más szemszögből próbáljuk őket értelmezni. Ennek nagyszerű példája a *lila kabátos hölgy*, mely az élet és a létezés ambivalenciáját tárja fel. Mihail Bahtyin „belül-ellentmondásos” folyamatát idézi, egyidejűleg utalva a világról való gondolkodás befejezhetetlenségére.

A szerző talán nem is akar igazán beavatni minket a titkokba, meghagy bennünket abban a bizonytalanságban, melyből ő sem talál igazán kiutat, amikor kaján humorral megállapítja: „megformáltam a háziasszonyt előre / aki könnyeimből / könyveimből semmit nem értett”.

Modern világunkban az ember sokszor képtelen a szavak között olvasni, megakadályozza az embert a megismerés korlátoaltsága, az összefüggések helytelen értelmezése, a 'nem tudom, mit tegyek' tanácsstalansága: „a szavak vak embere / fehér botjával ütlegeti / az értelmező szótárt... ismerjük egymást / nem bízunk egymásban”.

De bármilyen hihetetlen, a „képzavarban” a tisztánlátás a szerző célja, vállalja a nehézségeket és a megpróbáltatásokat, nem akar a kényelem melegében elégedetten kinyújtózni, nem akar a semmittevés langyos, gondolatűző felhőjébe belemerülni. Jó szívvel ajánlom azoknak az olvasóknak, akik szeretnek gondolkodni, titkokat megfejteni, a visszájára fordított képekben is megtalálni az igazi arcokat. Elmélkedjünk kicsit Debreczeny György kérésén, s akkor egyértelművé válik számunkra a könyv hátsó borítóján olvasható üzenete.

legyen olyan jó
engedje meg hogy ne ebbe
a karosszékre üljek
nem érezném magam
eléggé kényelmetlenül

Csontos Márta

Világor

Pusztai Zoltán: *Körfolyosó – Szonettek könyve*

Győr, 2014, Hazánk

Több száz szonett – ez nem „teljesítmény”, mint a maratoni futók negyvenkét kilométeres távja, hanem költői vívmány egy olyan, mesterségét szinte rangrejtve művelő poétától, mint Pusztai Zoltán. Azért rangrejtve, mert a könnyűzenei szövegíróként ismert költőről valószínűleg sokan nem hiszik el, hogy „komolyan” költő. *Körfolyosó* címmel kiadott szonettgyűjteménye (Győr, 2014, Hazánk Könyvkiadó) engem az előzményeivel együtt arról győzött meg, hogy a komoly műfaj kiválósága ő elsősorban. A könnyűzenét illetően pedig pozitív üzenete van annak is, hogy dalszövegíróként Cseh Tamással rokon-szenvez, és a rockzenészeket jóra való társadalmi üzenetű versekkel látja el.

Ha jól számoltam, a kötet háromszázhuszonnyolc szonettet tartalmaz. Nagy műgonddal megmunkált „kis dalok” ezek: tizenhét esetben tizenöt szonettből alkotnak ciklust, háromban tizenöt darab-ból álló – mesterszonettel megfajelt – szonettkoszorúba rendeződnek. Ez a kompozíció a nagy „nehézségi fokú” formák egyike a költészetben, a műkorcsolya vagy a műugrás műszavával mondva. Érdekes volt valamelyest lazítani rajta. A lazítás még nem formabontás. Nem szeretnék iskolamesteri módon megakadni azon, hogy az alapjában véve négyes jambusok gyakran trocheusokra váltsanak fölütés-szerűen, máskor anapesztikusan megiramodnak, vagy hogy az oktáva-rész négy-soros szakaszaiban nem azonos rímpárok váltakoznak. A szabályosság mégsem hiányzik, például a keresztrímek az utolsó tercina végén rendszerint páros rímekre váltanak: a shakespeare-i szonett záradékának logikai összefoglaló hatását követik.

A szabadosságokkal együtt is rend uralkodik az egyes szonettekben és a szonettkoszorúban. A lazítás új kötelmekkel jár együtt: a központozás hiánya kihat a mondatok szerkezetére, a gondolat szaggatottságát és a képzettársítás merészségét fokozza.

A szonettkoszorú az utóbbi évtizedekben lett népszerű. A korai József Attila *A kozmosz éneke* című remeklése óta évtizedekig alig találkozhattunk vele; a hetvenes évekig csak az erdélyi Székely János, Gergely Ágnes és Tűz Tamás költészetében találkoztam vele. A nyolcvanas évek óta oly sokan éltek ezzel a zárt formával, s olyan sokféle változatot mutattak föl egészen a formabontásig menő kísérleteikkel, hogy csak könyvnyi terjedelemben lehetne összefoglalni őket. Mint rutinos szonettíró elődei, Pusztai is ritkán él a sorátvetéssel (enjambement), s ez érthető: ennek használatát nagyon korlátozza a tizenöt szonett kezdő sorainak összepasszítása a mesterszonettben. A műformában jártas kortársaim némelyikétől megkérdeztem, hogy először a mesterszonettet írják-e meg, és annak soraiból, haladványszerűen bontják ki az előző tizenöt szonettet, vagy csakugyan a mesterszonettet dolgozzák ki utoljára. Más-ként bajos volna – mondták. A sorátvetés, a mondat megszakítása a sorvégeken ritka a szonettek koszorújában, vagy ahogy Pusztai Zoltán írja a címlapra: a szonettek „*körfolyosójában*”. A művészi szonettkoszorúhoz „varázsló” kell, aki a verstechnika magasiskoláját már az egyes szonettek írásakor elsajátította, és tudja, miről nem mondhat le a poétikai szabályok teljesítése közben. A szonett nemcsak technikai: (vers-)logikai forma is.

A kötet mottója maga is szonett, s ezen jól tanulmányozhatjuk a költő trükkjeinek némelyikét. A francia szürrealizmus kitűnő humorérzékű költője, Jacques Prévert *Menet* című versében összekeverte a jelzők és a jelzett névszók rendjét, és mulatságos szókentaurokat hozott létre. (Most mellékes, hogy a francia költő nem szonettben, hanem szabad versben művelte ezt.) Pusztai mottóverse is e paradox művelet rúgójára jár. Az ő felsorolása arról szól, hogy mi minden lehetett volna, ha élete folyamán nem a lehetséges, hanem a lehetetlen dolgok közül választ: *vakablak mögötti őrszem; sok éve kicsorbult kardhal; önostorozó hintaló* például. Vagy *turbékoló agyaggalamb, netalán nullásliszttel kevert cement, vagy egy fokkal filozofikusabban, egy semmire nyíló ablak, esetleg zakatoló-dübörgő csend.* Tudatos képzavarok keletkeztek így.

Szatirikus, abszurd-szürrealista versei nemcsak a francia avantgárdokat, Weöres Sándort is eszembe juttatják, főként mint a *Dalok Na Conxy Panból* című mintaadó költemény íróját. A tapasztalt társadalmi jelenségek egyszerre bosszantják és mulattatják – kétségbe nem ejtik, de megoldást kínáló utópiái távolról ködlenek a vágyak elérhetetlen birodalmában. Pusztai verseiben hatvanvalahány évének tapasztalataiból szűrődött le a tanulság sok-sok „valóságos” sorstényező értelméről, illetve értelmének hiányáról. Egykedvűn ad hangot kirekesztettségének, a költészet általános rangvesztettségének. Stílusáért és bevallottan rossz közérzetéért a hatvanas-hetvenes években őt is megkövezték volna. Most „csak” nem vesszük észre érdeme szerint.

Általában fanyar humor, kétely és irónia jellemzi, de őnála ez nem általános hitetlenségéből fakad, mert hívő lévén, van miben kételkednie. Sok csalódás érhetne ahhoz, hogy hite ne legyen gondtalan. Isten, szabadság, morállal szembesített politikai vélemény: az eszmék azért szilárdan állnak versei hátterében. A költészetet őrszerepnek is érzi: „őrt állni lehetne ad-

dig / sőt azon is túl talán / a remény míg eliramlik / osonhatunk magunk után” – ez nem éppen problémátlan lelkiállapot (*Azon is túl*). Különösen a záró szentenciában: „a sámlit / alólunk majd az rúgja ki / aki az éjt ránk szögezi”. Itt a „mi-tudatról” (a keresztény magyarokéről) is jelzést ad. Az idézett vers a *Sosemvolt jegyzetfüzetbe* ciklusból való. E szonettjei éppúgy lét-filozófiai helyzetjelentések, mint egészében a kötet. Ám ebből a ciklusból – és itt-ott másokból is – kiválglik, hogy a 2006-os tüntetések és más nemzeti megmozdulások következményei maradandó nyomokat hagytak lelkületében, egyben túl is léptek az akkori időszerűségen. A felülről irányított terrorcselekedeteket egy általánosabb erkölcsi síkon bírálta el, s az emberi lényben rejlő rossz hajlamok szélsőséges, de a jövőben várhatóan megismétlődő példáiként tartotta számon. A *célszemélyt keresgélő* s a *kokárdákon* megakadó szem jól elképzelhető mindannyiunk számára világos szimbólum (*X akta*). A költősorsról is gyakran megnyilatkozik: a haláltudatot mint félelmeink egyik forrását igyekszik könnyeden felfogni, de a kaszás szokott képi kellékei mögül felkomorlik a költők réme, az, hogy a költészet maga sem lesz örökéletű (*Szépséghiba*). Önvigasztalása is csupa irónia: „vakvágányon is haladhat / idővel mindenképp célba ér” (*Sosemvolt jegyzetfüzetbe*). Paradox kijelentései az agy örökös munkájának (s az értékek válságának) köszönhetőek, mégis a jin és a jang egységét megvalósító képződmények, noha nem cinizmusról, hanem megoldhatatlan talányokról árulkodnak. A jó csak bizonyos föltételekkel, ahogy a rossz is csak bizonyos feltételek közt rossz.

A groteszk nem kedvez a klasszikus szépségideálnak, ki is kezdte a hagyományellenes divat, talán csak elkopott, mint sok más szokás. Pusztai szonettjeiben van szépség, figyeljük: „halotti csend sűrű homály // zizeg a tünt idők szárnya / és kiégett lámpa a szem / ez már a nemlét varázsa / túl álmon és üveghegyen” (*A nemlét varázsa*). Valahol messze, időn és

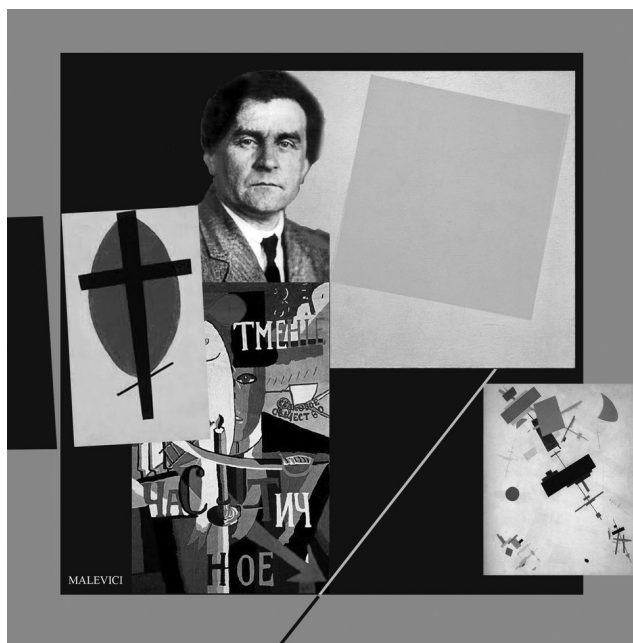
téren túl rejtőzik a szépség, de léteznek az eszmék magasságában vagy mélységében.

Gyakori képe a *tűzfal*, mely a látóhatár beszűkítésével fenyegeti. Íme négy sora, melyben a költészet légvárnak bizonyult, s az írás mint kitörési eszköz kudarcot vallott: „lábom kihordott életét / versekbe lopja orvul / az ég még csak félig sötét / a tűzfalnál visszafordul” (*Visszhang*). A *lábom kihordott élet* ezen belül is érdekes:

a morbidnak nem nevezhető Pusztai életfilozófiájából kapunk ízelítőt: a létezésből egyszer majd kigyógyulunk; Weöres ezért is megdicsérné. Még számos telitalálatát péceztem ki magamnak, amelyet nem felejték el. Közülük való a „világpor szóródik szerte” (*Mitosz*). Sikerült így értelmeznie a globalizmus nem túl tetszetős szavát, s mindjárt kritikát is mondania róla, midőn lassankint mindent ellep a világpor.

Alföldy Jenő

Árkossy István: Kazimir Szeverinovic Malevics (Mozgóképek-sorozat, 2020)

ALFÖLDY JENŐ (1939) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Kecskeméten él. Legutóbbi kötete: *A leírástól a látomásig. Szemlélés négy nemzedék költőiről* (Orpheusz Kiadó, 2018).

Évszázadok égfelé küldött himnuszai

Köszörű-időben

Budapest, 2020, Magyar Napló

Nemrégiben, amikor a Magyar Napló kiadásában még megjelenés előtt állt a Farkas Árpád költeményéből merítve *Köszörű-időben* címet viselő lírai antológia, meglepetéssel keveredő örömmel fogadtam az összeállítást készítő diplomás irodalmár, Boros Erika recenzió írására szólító felkérését. Feltehetőleg a szakma e költeményekkel kapcsolatos véleményét már annyiszor megismerve, most a mezei olvasó érdekelte volna arról, amiért így válogatott? Vagy talán a sorstárs megértését sejtve, várva, fordult hozzám? Hiszen az egyik alcím is jelzi ezt: *Sorsantológia*.

A feladattal – tudom – összeférhetetlen módon, a könyvben felbukkan néhány saját rövidke gondolatom. Ezeket kívül még csak az elképzelést ismertem, mikor először hajoltam a klaviatúra fölé, és me-rengtem el e könnyelmű vállaláson.

Arról már korábban is meggyőződtem, hogy a kötet szerkesztője olyan személy, aki Erdély eleven szíveként dobog a szét-szagatott haza szerencsésebbik felében, és azt is tudtam, hogy örökös lelkiismeret-furdalása, leküzdhetetlen honvágya szenvedéssé teszi minden napját.

Bizonyára ebből a keserűségből szület-hetett az a szemlélet, amely a válogatás-ban vezérelte, és ez teheti cáfolhatatlan módon hitelessé – véltem jó előre.

Aztán a kötet megérkezett, és nem csalódtam.

Forgattam a könyvet, ide-oda lapozgatva, ízlelgetve a javarészt ismerős sorokat, s a ma új embere számára oly hasznos apróbetűs kiegészítéseket. Megpróbáltam önmagam előtt is igazolni vállalásom felelősségét. Ekkor jutott eszembe egy vénülő memóriámban pislákoló mondat: „*A vers*

az, amit mondani kell.” Ezt a választ Kányádi Sándor jegyezte fel magának, miután egy iskolás gyerekkel beszélgetve kérdezte tőle: „Mi a vers?”. Ha pedig mondani kell, véltem, akkor a költő, aki mondatni akarja, választ is vár. Visszhangot! Tehát az olvasót megszólító vers nem monológ, hanem párbeszéd. Egyik fele maga a költemény, a másik az általa ébresztett gondolat vagy érzés.

Aki ezt a gyűjteményt olvassa, azt tapasztalhatja, hogy a válogatásból összeállító kórus harmóniában egyesül, és abból egy sajátos valami cseng ki. Ez pedig nem más, mint az anyaországban dideregve pislákoló erdélyi gondolat. Ideológiává emelve, magasabb szinten nevezték ezt transzszilvanizmusnak is, de míg az a három nemzet közös akarátának híján utópiának bizonyult, a privát transzszilvanizmus, az erdélyi gondolat tovább élt, s alighanem elpusztíthatatlan.

Él és élni fog, mert az erdélyi ember, Erdély ősi multikulturalizmusának kései utóda is minden esetben hordoz ebből magában valamennyit. Az esetek többségében öntudatlanul. De felismerhetően. Ne kapják fel a fejüket! Tudom, mellette meg-fér számos torz eszme és érzés is, hiszen a kor, a korok külső hatásai nem lehettek nyomtalanok, s ma különösen nem. Erdély multikulturalizmusa sem olyan volt, mint amelyet most próbálnak oly tragikus sikertelenséggel meghonosítani a kontinens egykor boldogabbnak nevezett felén.

Ez a gondolat a közös gyökerek mellett magában hordozza a táj sokszor annyira semmibe vett, de valójában kitörölhetetlen hatásait. A genetika még többet mondhatna erről, ha egyszer teljes egészében

megismerné az évszázados közösen átélt veszedelmek sejtjeinkig hatoló lenyomatát, a túlélés, a megmaradás akarásának és az ezért szóló imáknak, érte folytatott munkának és harcoknak a ma még csak feltárás alatt levő nyomait.

Erdély mindenkire egyformán gyakorolt varázslatos vonzása a kiismerhetetlen összefonódások által, akár tetszik, akár nem, tagadhatatlan vérkeveredések egyénileg mégis felejtetni akart, vagy akár szígyenkezve megtagadott, de ott – a nagy mű, az emberi szerkezet rejtett zugaiban – mégis működő hatásai, különös paradoxonként húzzák alá az egymás ellen folytatott és létfontosságúnak hitt téves berzenkedés képtelenségét.

Csak hogy eme berzenkedéseket a történelem, főleg a sokrétű politikai érdek tragédiává fokozta. Mindez pedig Trianonban tetőzött.

Trianon az alfa és az ómega.

Mindez a szülőföldet akarata ellenére elvesztő lelkében felnagyítva jelentkezik. Boros Erika válogatásának gyökerei is itt keresendők. Egészen konkrétan, kézzelfoghatóan! A válogatást végző egyéni sorsa ezt úgy teszi hitelessé, mint a hazáját védő honvéd küzdelmét a háborús sebesülés.

A kisebbik haza lelkületét hordozó magyar, évszázadok óta az összmagyar lélek egy részét őrzi magában, ugyanakkor annak kiegészítője, örömeiben, gondjában részese, s mint erdélyi, kellő szerénységgel mondom, erőt adó támasza is lehet. Itthontól – otthonig.

A kolozsvári *Hitel* folyóiratban olvashatjuk Albrecht Dezső szavait: „Lehetséges, sőt valószínű, hogy a magyar műveltség új formáit Magyarországon fogják kialakítani, de az anyagot hozzá, a lelket mi szállítjuk.”

Ennek a lelket adományozó közös munkának is gyűjteménye ez a kötet. És ugyanakkor ismerjük fel, hogy oda-vissza, itthontól – otthonig.

A válogatást végző úgy didereg az együttesen himnusszá terebélyesedő költemények puha takarásában, hogy szinte

halljuk fogainak koccanását. Úgy húzza magára e könnyáztatta langyos takarót, mint partra vetődött, a kiszáradástól félt kis sellő kétéltű kényszerűségében életet, „mégiséletet” remélve. Mindezt pedig sorstársainak is felkínálva! És ez benne az igazi tett.

Az összegyűjtött költemények csoportosítása sokatmondó. Az egész antológia két részre oszlik. Az első felének alcíme *Psalmus Hungaricus*, a másodiké *Psalmus Transsylvanicus*, de e kettősség végkicsengése éppen az összetartozásra utal.

Az alcímek szintén magukért beszélnek, hiszen mindahányan versekből nyert szavak, idézetek.

A kötetben megszólaló szerzők a Boldogasszony Anyánktól és Zrínyi Miklóstól Csoóri Sándorig, a 90. zsoltártól és Mikes Kelemtől Farkas Árpádig szólnak hozzá a fájdalmas történelmi harapófogóban eltelt évszázadaink és jelen veszedelmeink, elszenvedett és ma is sajgó sebesüléseinkhez, keserves kérdőjeleinkhez. Ezért évfordulós feladatvállalás ez a kötet.

És valóban, Boros Erika a mostani szomorú évfordulón sóhajtva ezt mutatná fel a Trianon óta szürke égnek, s az olvasó vele sóhajt. Sóhajt, és meleget lehelne az önmarcangolást sem nélkülöző feladatvállalójára, hogy vacogása szelídüljön „dúdolásá”. Hazáról, szülőföldről, elszakadásról meg találkozásról, összekapaszkodásról, értünk élt anyákról és apákról.

Már a válogatás első felének bevezető sorai idézik Berzsenyi Dánielnek a „nemzet testőrének” azóta is, ma pedig különösen érvényes figyelmeztetését: „Forr a világ bús tengere, oh magyar! / Ádáz Erynnis lelke uralkodik, / S a föld lakóit vérbe mártott / Töre dühös viadatra készíti.” S miután Kölcsey Hymnusát, Vörösmarty Szózatát és Petőfi *Nemzeti dalát* idézi, megjelenik egy Trianont követően imádsággá vált vers is: Csanády György *Székelly himnusza*. S aztán a magyar költészet és népköltészet legaktuálisabban sokatmondó gyöngyszemei kelnek életre, ahogyan

Arany Jánosnál a Buda halálában: „Fű ki-
zöldül ó sírhanton, / Bajnok ébred hősi
hanton.” S valóban, a versek életre kelt
bajnokok módján serkentenek szellemi
ébredésre, lelki megújulásra ama Erynnis
ellenében: „Én lehetek tehát magyarnak
példája, / Hitét s birodalmát hogy nyujtsa
szabljája” (Zrínyi Miklós: *Attila*)

Ez a kötet nem csupán visszarávedés
régmúlt időkre, de akár a Czuczor Hunya-
díjában, ébredést kiáltó hírnök is: „De hírnök
jó, s pihegve szól”, kiáltva kiált ismét
Zrínyi a rettenetes sárkányt látva, sejtve
„Ne bánts a magyart!”. A nagy, belső ön-
pusztító ellentéteinkre is van ősi figyel-
meztetés Nagyságos Fejedelmünk imájá-
nak záró soraiban: „Add, hogy szereteted
gyarapodjék, / Hogy ez az isteni láng /
Eméssze föl viszálykodásainkat.” Ame-
lyek – ó, jaj – már Tompa Mihálynál is fel-
bukkannak: „A kidőlt fában őrlő szű la-
kik... / Honfira, honfi ki vádaskodik.”

Juhász Gyulát olvasva a Hitel gyökerét
keressük, mert ismét Széchenyis időket
élünk. „Egy férfi kellene – ő, add, te vég-
zet! – / Ki nem csak múlton kérődöz tanít-
vány, / S eszembe jut, hogy most száz éve
lépett / Örök pályára ő: Széchenyi István!”

S aztán József Attilával szeretnénk
„szép, komoly fiakká” válni, s Radnóti nyu-
gati, rideg pilótáját biztatnánk látogatássá
szelidült kényszerleszállásra, megismerni
a magyar valóságot, hogy aztán Illyés so-
rai nyomán a szerveződő világzsarnokság
gondolata kísértsen.

Márai ma is int, mert a „kötelet áruló
hóhér” gazdái még meg-meglengetik fe-
nyegéseiket árva fejünk felett, s haszta-
lan siratjuk az ártatlanul megbélyegzettet,
aki már csak „nyűtt szívével halál szár-
nyán” térhetett haza a bujdosásból (Wass
Albert). Ekkor már az őszi hideg szél min-
ket is Csoóri Sándorral igazoltat a „bő-
rünk alatt rejtegetett” emlékeinkkel, de
mégis éppen ez a szél köt ide „idegszála-
ival”. Ezután Illyés Gyula nyugtat meg erőt
adó, dacos soraival: „Homlokon lőhetne,
ha tetszik, / mi ott fészkel, égbe menek-
szik.” S ha már Gyula bátyánk révén így

erőre kaptunk, megnyugtató, hogy a *Szek-
szárd felé* utazó menyecskék sorsa, mintha
jobbra fordulóban lenne.

Batta György, gyönyörű egymondatos
vigasztaló szeretet himnuszával tiszteleg
a zsarnokság leleplezője előtt. És talán éb-
redeznek a keselyűt rettentők, s Nagy Lász-
lónak nem kell forognia sírjában, mert lesz,
ki átvigye „a Szerelmet a túlsó partra”.

De van, ki segít keresztül látni a reánk
telepedni igyekvő világ ármányán is. Mert
mit ír Páskándi Géza a *Nem igaz* utolsó so-
raiban: „Rabság helyett, nem a szabadság, /
hanem a szebbnek tűnő rabság / csalogat
minket már egyedül, / s a hitetlenség ten-
gelyére, / mint könnyű légy a légyfogóra /
ráragadunk, s nincs olyan óra? / hogy ne
donognánk – jövőtlenül! A kötet első ré-
szét Dsida címadó opusa zárja. Igen: „Ro-
hadjon el lábunk-kezünk, / mikoron hoz-
zád hűtlének leszünk...”

A Psalmus Transsylvanicus fájdalom-
san friss halottunkat, Farkas Árpádot ál-
lítja tengelyébe. A cím *Szívdobbanásnyi
csönd*, és a további alcímek is tőle származ-
nak. Már kezdésként figyelmeztet, hogy
ébredjen felelősségérzetünk, és ne feled-
jük a figyelmeztetést: „apáink hűlő, drága
arcán járunk”.

Itt olvashatók még Bocskai István vég-
rendeletének a két hazát egybeterelő gon-
dolatai, s Magyarai Lajos folytatja Bethlen
Gáborral: „Ha megmarad kis Erdély, s iga-
zítja sorsát, / Talán majd összeáll az a szent-
szép Ország.” Majd Tamás Menyhért a *Szé-
kely piétában* gondolkodik „csakazértis”:
„Eljövendő utak / Hazavivő lépte, / Ezer-
szer veretten / Ezeregyét lépje!” Aztán
bepillant a fejezetbe is a múlt, Wesselényi
majd Petőfi, s a kökösi hídnál járva máris
Kányádi dörgeti Prázsmár felől a „székely
harangokat”, s mesél a Nyerges-tető zöld-
jének hősi titkairól. Reményik Sándor re-
méli, hogy ama Királyhágónál elásott
trombita még megszólalhat. De azonnal
felesel rá Kovács István *Beolvasztása* „jelen
időben” és ismét Farkas Árpád figyelme-
zetet A kerti törpében: „A kerti törpe figyel-
di a házat, / le s föl sétál az ablakom alatt. /

Egy intésére százak somfordálnak / elő,
és körbefog e hitvány törpehad...”

Majd következnek az őrizők egyszerű sorokba tördelt példázata Kányádítól, a toronyban maradó egyetlen hallgatag, vén varjú vagy csóka, kit hiába biztat a verébhad, nem megy: „zsíros barázdából / eleséget szedni. // Megszólalt harmadnap, / de csak annyit mondott: / csiricsári népre / nem hagyom a tornyot.” Igen, húségesen! Pedig Kovács András Ferenc is feljajdul Psalmus Tanssylvanicusában: „Szólitanak torkunkban torlódó gondok, / Fölprédált temetők, falvacskák, csontok –” s Ferences István hangján *Szélbekiáltanak*: „hogy nincs hazám hogy nincs hazám”, és 2002-ben, a 75 éves Sütő Andrásnak ajánlva, betér a Marosszentimrei templomba: „Fejünkre pók hull, égi vakolat, / az orgonából szüette futam. / Nem énekel az sem, mi megmaradt. / Hát kit szeretsz itt, s kit büntetsz, / Uram?” Farkas Árpád sem lehet vidámabb az *Özönvíz fenyegetésében*: „Dühöng az ár, s az ég alól / rongy falvak úsznak mennybe fel. / A bárka késik valahol, / a víz, a víz csak énekel.”

Aztán felbuknak a kötetnek címet adó Farkas Árpád-vers, és így indít: „Ó, hát mégis kivert a láz e köszörű-időbe! / Ereszek gyémánt-foga csattog fejem felett, / átvilágít csontomig a hó, elszédülnek / bőromön a pelyhek. // Táncol rózsaszín torokban a szó, / higanyként ugrál föl-le, föl-le, / százszor is megfontolná magát, / kibuggyan... / nyüsztítve bár, / vinnyog, mint fagyban a vinilinkabát.”

S mintha a kötetről beszélne, szólal meg Lászlóffy Aladár: „Mutassátok meg a költőket, akiket / olvastok, s megmondom, kik vagytok. // Mutassátok meg a költőket, akiket / tiszteltek, s megmondom, kik voltatok. [...] Mutassátok meg a költőket, akiket / megvédtetek, s megmondom, kik lesztek.” A költői sors, amelybe annyi minden belészorult, szól Szilágyi Domokosnak a Feszülő ideggé... soraiban: „Feszülő ideggé sodort, / mi átment rajtam, ami volt: / sodortak álmatlansággá vásott, / napi kis megalkuvások...”, Kányádi

pedig ezzel egy időben mondja a *Ló és lovas*-ban: „ugratni kéne / ha volna túlsó part”, ezenközben azonban Király László az Anyanyelvbe menekül. „Mit mondhatnék én rólad, / bújtató barlangom, / én legvégső vackom,”... és határozottan szól Sütő prózája is: „Azért vagyunk a világon, hogy szavainknak valahol helyet teremtsünk benne”, mert ha némaságra ítélnék, ha szavaink hitelét orozzák el, ha nem korrekt kimondani azt, ami igaz, akkor nemsokára elveszik tőlünk azt a talpalatnyit is.

A brassói lány, Boros Erika, nem feledkezik meg a Cenkről, annak minden szépségével, elringató emlékével. Szemlér Ferenc és Jancsik Pál dicséri Brassó őriző hegyét, hogy aztán Kercsó Attila (önfeláldozó, nagyszerű évfolyamtársam, kollégám) őszi hangulatát követően Farkas Árpád gyönyörűen fájdalmas *Dúdolója* következzen: „Havazás lennék, lengőn áldó, / gyűrött arcokra, földre szálló, / csitítgató is ott, hol láz van. / Méltóságos a pusztulásban.”

Horváth István édesanyját őrzi az anyanyelvben. „Kis nép nyelvén, de Anyám, tiedén. / Anyám vagy! Most már csak a szavakban!”

Ezután a versekben válogatót örökké kísértő hazatérés fejezete következik, s a fejezetnek is címét adó versében szól újra Farkas Árpád: „A szülőföld ölébe felkap. / Csucsujgat: megjöttél szentem, / zavartan kabátgombommal / babrál, s kicsit meglepetten / tapogatja ki azt az egykori / gyermeket bennem.”

Erdély havai hol a fagy, a „Nagyomlás” félelmetességét idézik, hol meg puha takaróként óvják az árva magyart, máskor titkos alagutakat nyújtanak: „Alagutakat a hóban! // Hú szándék, mozdulat, / törékeny álom, didergő elme / ne éljen a hó húzásában / örökre elkeverve.”

Páll Lajos „E se tánc? / Mégse tánc? / Homlokránc, / szoknyaránc? E se tánc? Mégse tánc?” táncolna Korondon. Ferences István Orbán Balázsra emlékezik, Magyar Lajos Benedek Eleket idézi, Kányádi Sándor Tamási Áron sírjánál mondja el:

„Kívánhat-é ember többet: / Derékaljnak szülőföldet / s két cserefa tömött árnyát / szemfedőnek.” Aztán Kós Károlyról szól ő és Farkas Árpád.

A kötet vége ismét jelzi a gyűjtés „himnuszos” voltát. Ferences István Márton Áronhoz írt *Himnusz*a szól: „Áldd meg hittel székely néped, nemzetünk, / Fölemelt főt, méltóságot adj nekünk!” Jógagam pedig a kilencvenes években csak egyért könyörgök: „hogymélni legyünk képesek / megmaradásunk csodáját”.

Ez az egymással összekapaszkodó sok vers is záloga a megmaradásnak. A megtartó erőt szinte kényszeríteni képes könyörgés.

Megrázó összesítésként áll ott a végén egy drámai játék, melynek szereplői költők soraival szólnak, kérdeznak, felelnek. Az ezeket összeboronáló szerző helyzetjelentésnek szánja, és ennek úgyszintén a *Köszörű-ídőben* címet adta. Kíváncsian várhatjuk hatását egy élő színpadon.

Ha ez a verseskönyv megtalálja helyét az éjjeliszékényükön, s időnként beleolvassanak, elkerülhetetlenül legyinti meg arcukat ama erdélyi gondolat finom szelölje. Gyengéd és olykor mélabús ez a fuvalat, mint az összeállító maga és szándéka, amely ebben az antológiában valóban megtestesül. Olykor azonban példás formában arcul is legyinti!

Tudom, hogy az érzékeny lelkű válogató szemében munkája során nem egyszer csillantak meg a könnyek, sőt akár lecsordultak azok. Minden áron el akarta juttatni az anyaország magyarjaihoz is azt a különös valamit, ami az erdélyi gondolat lírai köntösben. Bebizonyítja, hogy a „csonka ország” s az egykor még „boldogságban egyesült” költőinek hangja összecseng a kisebbik haza dallamaival, örömeivel, keserveivel. És így kerek egész. Úgy, amint azt a kötetben nem hiába idézett Bocskai István, Kolozsvár szülöttje is óhajtotta egykor.

Hiszem, azok a munka közben lecsorduló könnyecsek Boros Erikát tovább erősítették abban a meggyőződésében, hogy mennyire fontos egységében ismer-ni, értékelni és megmaradásunk érdekében a szó szoros értelmében használni a nagyobbik és a kisebbik hazából érkező magyar szó lírai üzeneteit.

Jánosi Zoltán Boros Erika válogatásához írott szépséges előszavának címe: *Himnusz*a emelt századok. A kötetet szerkesztő és előszavát író tökéletesen érti, főleg érzi a verseket egybegyűjtő szándékát. Érezhető, hogy maga is mögéje lát a „bárat függönyének” sőt a kulisszák mögöttit is jól ismeri. Érzi a „történelmi ölelést”, a „lelkek közelségét” és az egészből kisütő „izzó hitelességet”. És hirdeti az egységet, a „szellemi tartomány darabolhatatlanságát”.

Mint írja, a költők verseiben: „a mögöttük álló korok és közösségek is megnyilatkoznak. Szavaikban teljes történelmi utunk egymásra épülő fejezetei mutatkoznak meg.” Legfontosabb üzenetnek tarja az egységet. Azt, hogy a: „szétdaraboltságban, az elvett földek, kulturális és gazdasági értékek fölött mégis oszthatatlan, közös nemzeti minőség: a nyelvben, a történelmi emlékezetben, a kultúrában, a vallásos és a jövőt építő hitben megnyilvánuló nagyszerű egység megszólalása”.

Ugyanakkor nem mulasztja el a lehetőséget, hogy rámutasson a bűnösökre is. Az 1920 előtti vezetők önvédelemre való alkalmatlanságára, majd a Kádár-kori lemondásra elszakítottjainkról, ama emlékezetes 1958-as „látogatás” során, de 2004. december 5. szégyenét sem felejt.

Igaza van az előszót írónak. Valóban himnikus élmény ezeket a verseket olvasni, különösen így együtt, egymásra hatva, és ez által hatásukat hatványozottan érezve.

Legyen hát e recenzió címe is hasonló: *Évszázadok égbe kiáltott himnusza*.
Köszönet mindkettőjüknek!

Szász István Tas

SZÁSZ ISTVÁN TAS (1938) nyugalmazott pszichiáter és általános szakorvos. Leányfalun él.

Fiume: ahogy ők látták

Fiume és környéke a 19. századi magyar útirajzokban

Budapest, 2020, Nap Kiadó

Fiume. Horvátul Rijeka. Város az Adrián, amelyről e sorok írója elemista és polgári iskolai diákként azt tanulta: *corpus separatum* = külön test, „a magyar korona gyöngyszeme” (Kossuth Lajos). Akkor persze – a Kogutovicz Károly szerkesztette s a polgári iskolákban használt atlasz szerint – már rég nem az volt, de a „Fiume-mítosz” így is élt tovább, s hallottam: a két világháború között – ennek ellenére – a város népszerű turistacélpont volt a szomszédos Abbáziával s a közeli Cirkvenicával együtt. Ma sincs másként, s egy éppen megjelent, a Nap Kiadó gondozta kiadvány szerint régen sem. *Fiume és környéke a 19. századi magyar útirajzokban* – olvassuk a címlapon, s a tartalomjegyzéket fellelőzve benne olyan szerzők nevei sorakoznak fel, mint Teleki Domokos, Széchenyi István, Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós, Herman Ottó s az egykori fiumieai gimnázium első magyartanára: Császár Ferenc vagy a zoológus, műfordító Garády-Gauss Viktor és mások. Valamennyien koruk Fiume- és Quarnero-képét rajzolják meg 1796-tól a 19–20. század fordulójáig. A kötet tartalmának summáját Kiss Gy. Csaba bevezetőjének sorai tartalmazzák: „Amikor II. János Pál 2004-ben meglátogatta a várost, Ivan Devčić, Fiume érseke azzal üdvözölte: Szentatya, egy olyan horvát városba érkezél, amelynek jelentős olasz és magyar öröksége van.” Nos, a hármas örökség „tanúhegyeit” a kötet írásaiban leljük meg, amely írások koronkénti kompetenciával rajzolják meg a *corpus separatum* mintegy százötven esztendőn átívelő történetének karakterisztikus képét. És – ahogy a kötet horvát nyelvű kiadásának előszavát író Irvin Lukežić mondja: „Fiume

múltját *sine ira et studio* kell... szemlélni.” Bízvást mondható: a reprezentatív útirajzválogatás minden írása a maga idejében – akarva-akaratlanul – e „jelszó” jegyében kapott publicitást. Pedig a város az elmúlt hat és fél század alatt több impériumváltozást is átélt. Az 1358-as, ún. zárai béke után csaknem félszázadon át „állt kapcsolatban a magyar koronával”, 1779-ben Mária Terézia – „uralkodói dipomával” – helyezte a magyar korona alá – a horvát rendek ellenérzéseit kiváltva. Ezt a státust Napóleon változtatta meg 1809-ben, amikor az ún. „illír tartományok” részévé tette a várost, amely csak 1822-ben került vissza Magyarországhoz, hogy aztán 1848 és 1868 között a horvát közigazgatás váltsa fel a magyart. A kiegyezés utáni félszázad „a leghosszabb folyamatos idő, amelyet Fiume »külön« testként (*corpus separatum*), a megyéknél tágabb közigazgatási autonómiával és olasz hivatalos nyelvvel magyar közigazgatás alatt töltött.” (Kiss Gy. Csaba)

Az 1918-as impériumváltozás s az azt követő újabb területi módosulások sem kímélték a város eladdig kiegyensúlyozott közéletét. Egyszer D’Annunzio katonái masíroztak a kikötőváros utcáin, 1944–45-ben meg Tito partizánjai bolygatták a közhangulatot.

A Čurković-Major Franciska és Kiss Gy. Csaba válogatta útirajzkiötet egy szelídebb, tárgyyszerűbb várostörténetet tár elénk, amelyben annak koronként változó arculata rajzolódik ki, benne a *civitas* magyar hagyománykészletének színes világával. Egyúttal persze az az etnikai, nyelvi tarkaság is, amely az útirajzok bő évszázadot átfogó passzusaiban megelevenedik. Teleki

Domokos szerint 1796-ban „Fiumában egész olasz tónus vagyón’, s félszázad múltán Kolmár József is azt tapasztalja: „a nép... többnyire olasz”, „Fiumában tökéletes olasz várost köszöntesz”, amelyben „az itteni horvát is kérdésedre Si signoréval felel”. Az olasz nyelvi-etnikai dominancia az 1848-at követő „horvát közigazgatás” két évtizedében sem halványul, a kiegyezést követően, 1918-ig tartó „magyar korszak” idején ide látogató Kenedi Géza (*Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben* című reprezentatív könyvsorozat Fiumét bemutató írás szerzője) is azt tapasztalja: „Fiumének határozottan olasz jellege és olasz társadalma van”, a nép olasz nyelvű politikai és társadalmi hetilapokat olvas, a Királyi Főgimnáziumban olasz a „tannyelv”, „melyet a fiumeiek előszerttel tanulnak”. A város olasz lakossága ennek ellenére „magyar érzelmű”, a „hazafias elem magva”, s e példát követi „a bennszülött szlovén népesség egészen”, s hasonlatosan a horvát lakosság többsége is „föltétlen híve a magyar lobogónak, s a hazafiság dolgában, ... a nép minden különység nélkül a magyar és olasz népelem köré csoportosul”.

Ez utóbbi időszakaszt a város prosperálásának jó félszázada követi. A félszázaddal korábbi „kicsiny”, „nagyobb hajók befogadására alkalmatlan” kikötő már világtengereket járó „nagy angol és francia gőzhajók, a Lloyd- és Adria gőzösök” fogadására képes, olasz bankok, pénzintézetek sora áll a lakosság rendelkezésére; s míg 1796-ban Teleki Domokos még csupán „nádmézkészítő” és „tobáknagyipáról” tesz említést, Kenedi 1884-es útijegyzetében – a korábban alapított „Smith és Meynier papírgyár” s a nagy teljesítményű angol-amerikai malom mellett – már a „Whitehead Robert-féle torpedógyáról”, rizshántolóról, petróleumfinomítóról beszél. A város értelmisége a „Centrale” kávéházban, az „Adamich téren” s a „Corsón” él társasági életet, míg „az irányadó és hangadó körökkel, az ún. magas értel-

miséggel... a »Casino patriottio« termeiben találkozni”.

És hol van a „magyar Fiume” – teheti fel a kérdést az olvasó, a „corpus separatum”, „a magyar korona gyöngye”?

A 19. század első felében a város közéletének két meghatározó kormányzója áldásos működéséről szólnak az útirajzok. Ürményi Ferenc 1824 és 1837 között, Nemeskéri Kiss Pál 1837-től 1848-ig töltötte be e pozíciót. A város korai felvirágoztatásában érdemeik múlhatatlanok. Ürményi is, Nemeskéri Kiss Pál is – a kormány nyújtotta támogatás mellett – saját vagyona kárára látta el feladatát; ahogy Nemeskéri Kissné írja: Ürményi „azért hagyta el állását, mert saját vagyonával nem győzte. Amit a kormány ad, abból telik a cselédségre; férjem minden jövedelme felmegy a pompára; és mennyibe kerül nekem is a reprezentáció...! Talán majd idővel Ő Felsége ezt kegyesen belátja.”

Ürményi érdemeiről Széchenyi is, Wesselényi is elismeréssel szól. Kormányzósága idején Fiume „épült, csinosodott, töltés által új piaca támadt, melynek Ürményi piac a neve”, s ő építtette a „boldok s talált gyermekek házát” – írja Wesselényi; Széchenyi pedig: a város „szépülése” Ürményinek tulajdonítható: Fiumének „jó és széles trottoire-jai vannak, s sár s por soha sincs.”

Ürményi kormányzósága idején Fiumének jól működő főgimnáziuma van, első magyartanára a kötetben a Quarnerót bemutató írással szereplő Császár Ferenc. Költő, pózáíró, műfordító, a horvát romantikus költészet későbbi mesterének, Ivan Mažuranićnak is tanára, kit utódként szívesen látott volna a fiumei magyar katedrán, s ki mestere hatására – bármily szokatlan – Berzsenyi-reminiszenciákkal teli magyar versekkel indul, s végül horvát költőként jut fel a Parnasszusra. Az ifjú Mažuranić – Mazsuranich János névvel – magyar nyelvű ódával köszöntötte a diétára induló Ürményit az 1830-as évek első felében.

Császár *Utazás a quarnerói szigeteken* című kötetbeli írása Fiume és főleg a sziget-

világ magyar emlékeiről, történelmi hagyományairól ad számot a korabeli historiográfia szintjén.

Az Ürményit váltó Nemeskéri Kiss Pál kormányzósága idején a *corpus separatum* – ezt is Kolmár József *Fiume és a magyar tenger mellék* című útleírásából tudjuk – már nemzetközi elismertségnek örvend: 1846-ban „a következő hatalmasságoknak” van a városban külképvisellete: az „egyházi birodalom”, Anglia, Bajorország, Dánia, Franciaország, az „éjszakamerikai egyesült statusok”, Oroszország, Hannover, Törökország, Németalföld, „Szardíniaország” s a „hetruriai és meklenburgi nagyhercegség”.

1867 s az azt követő Horvát-Magyar Kiegyezés a későbbi horvát közgondolkodásban, sajtóban, történetírásban, irodalmi művekben a nemzeti sérelem, a nemzeti jogok semmibevételének vádjaként jelenik meg. Pedig Európa egyetlen országában sem létezett ennél előnyösebb jogokat biztosító egyezmény anyanemzet és nemzetiségek között. A napi valóság – Fiume és a Magyar Tenger mellék esetében legalábbis – ennél árnyaltabb volt. A hajóskapitány, „a magyar nyelvű hajózási szakirodalom úttörője”, akadémikus Kenessey Albert 1867-ben írott *Egy nap Fiumében* című jegyzete egészen mást tükröztet. „A ... fiumeiek – írja – ... igyekeznek nemcsak magokat, hanem tengeröket, a tenger lakóit is magyarrá tenni! ... a kitömött halak szájába is magyar lobogócskákat tűztek, vagy azokat magyar színekkel festették be. Így rajongás mellett kételkedhetni-e, hogy az egész épület [ti. a piac L. I.] tele van magyar színekkel, s magyar címerekkel s Deák és a magyar miniszterek képeivel... S óvárogva várják a visszacsatolás napját! ... az alföld-fiumei vasúthoz az első kapavágást, hogy összekösse velük az ígért földjét, mely kikötőjük jövőjének egyetlen reménye.”

Mintegy másfél évtized múltán (1884) Kenedi Géza ugyanezt látja: Fiume „erős szirt a szláv áramlat közepén, melynek csúcspontján a rendíthetetlen magyar

zászló lobog. A város gazdasági és közműveltségi tekintetben a magyar állam védszárnyai alatt alig sejtett gyorsasággal fejlődött és fejlődik folyamatosan” – annak ellenére, hogy a „nagy szláv eszme” „erősen működik a horvát értelmiségnél, főként a beköltözötteknél”. Nemzetiségi sérelmekről – s azt hiszem: tárgyilagosan vagyunk – aligha lehet szólni, hisz a városban „a via della Fiumarán” horvát gimnázium működik, amely ugyan „a közjogi viszályok egyik botrányköve”, ám mint tanintézet „horvátországi autonóm igazgatás alatt áll”, „valósággal a nemzetközi »... területkivülséghez« hasonló jogokat élvez”. „Évenként 300 tanítványa van”, s „a történelmet és földrajzot horvát nemzeti szempontból tanítják” – írja 1892-ben Szinnyei Ottmár, *A magyar lobogó alatt az Adrián* című útleírás szerzője.

A kötetben közölt útirajzok szerzői szerint e konzolidált fiumei állapot a századfordulón tovább erősödött. A fiumei lakosság, kiváltképp a polgári réteg, rendkívül takarékos, vendéglőbe nemigen vagy csak ritkán jár, ám a napi szükséglet kívánta bevásárlás céljából szívesen megy a három, éppen csak megépült vásárcsarnokok valamelyikébe (1892-ben vagyunk) – „Fiume éléstárába”. Gyümölcsös, zöldes, olajos kofák, mézárások kínálják portékáikat, kikkel a korán kelő háziaszonyok „nagy hangon alkusznak”, hogy a bevásárlás végén a halárusok csarnokában válogassanak, ahol „tarka-barka tengeri halak, óriási rákok, tengeri pókok, ehető kagylók, polipok, sepiák, tengeri tüsköncök várják ... a vevőt”. S hogy a tenger kínálta csemegék választéka mily gazdag, azt a kötet utolsó írása, Garády Viktor: *Tavaszi a tengeren* című útirajza példázza. A tengert s a környező szárazföldi tájat, a történelem viharos századait idéző romok, a közép-, a reneszánsz- és barokk-kori műemlékek sokaságát bemutató soraival Garády írása a kötet egyik legvonzóbb, legolvasmányosabb darabja. A zoológus szerző a tenger adta kincsek szépírói leírását fellapozva az olvasó óhatatlanul is

Zola *Párizs gyomra* című regényével vonja párhuzamba, csodálva a tengeri élővilág sokaságát – pedig annak csak töredéke kerül a fiumei halárusok pultjára. Nem csoda, hogy „a tengeri halpiac reggeltől estig, sőt néha késő éjjel is, folyton tele van vásárló közönséggel”.

A „boldog békeidők” Fiuméja – idézhetjük nagy- meg dédapáink egykor divatos szlogenjét Garády sorait olvasva, s még inkább a tenger lenyűgöző szépségét látató passzusokat: „Szép a mi tengerünk! Különösen... mikor a tükre sima és egyenes, végestelenvégig ameddig a szem ellát, a tavaszi nap pedig ragyogó fényt, éltető meleget áraszt reá. Amikor partjai kizöldülnek, a tölgyek, a gesztenyefák nekilombosodnak, s a gyümölcsös kertek fehér és rózsaszín virágözönben úsznak. Mikor a violaszínű szigetek felől fehér vitorlák tűnnek elő és első pillantásra azt hiszed, hogy költöző kócsagsereg közeleg feléd, szétterjesztett, hófehér szárnyakkal vándorolva a kéklő messzeségen át, csak aztán veszed észre, hogy halászbárkák... Amerre a szem ellát, pezseg a tenger..., ragyogó szardínia mérhetetlen rajai kavarnak ... a víz színe alatt, eszeveszetten tolongva, tusakodva, nagy szorongással törve előre. ... És akkor ezüstös köntösük megcsillan a csendes habok fölött, ragyogó sávokat rajzolva a tenger felületén... És ezek a tündöklő, színes sávok szakadatlanul mozognak, hol kiszélesülve, hol pedig keskenyedve, ... hogy ismét egybeolvadjanak, egyetlen egy hatalmas, csillámló szalaggá, amely szelíd, alig észrevehető kanyargással továbbkigyózik a tenger sötétkéi, sima tükrén. És olyan fönsgésen szép, elragadó képet tár elénk, hogy önkénytelen eszünkbe jut a nyári égbolt fényes tejútja, amely valahányszor szemünkbe ötlik, mély megilletődéssel gondolunk a mennyég örökkévaló rejtelseire.”

A tenger „fölségesen szép, elragadó képe” nemcsak a dualizmuskori utazót ejti rabul. A „magyar Fiume” és a Tenger-mellék, a Quarnero hat-hét évtizeddel korábbi látogatója is elragadtatással csodálja

szépségeit. Kossuth Lajos, ki a „regényes vad szépségekkel teli” „Lujza-úton” át érkezve csodálja „a kedves Fiumét”, előtte „a szép tengeröblök szigeteit”, „árbocait”, „vitorlás hajóit”, úgy érzi: „az emberszem kevés felfogni e pompás látványt; feszül a kebel, elakad a lélekzet s az emberszív minden érverése egy nagy imádság”. Reméli: e csodát eddig „olgy kevésbé becsülő” magyar számára az ő „gyenge tolla” lesz az eszköz, amely „nemzetünkben sympathiát ébreszt” Fiume iránt. Jóslata a század végére valóság lett. Fiume, a Quarnero, a Tenger-mellék nemzetgazdaságunk, kereskedelmünk e monarchiakori bázisa, a magyar szellemi és politikai élet jeles képviselőinek kedvelt „mítoszává” nemesült térsége lett. Kossuth, Széchenyi, Wesselényi után írók, publicisták, tanárok, a magyar értelmiség s a közélet jelesei látogatják a várost és környékét, amely olyan műalkotások ihletője lett, mint az *Egy játékos, aki nyer* című Jókai-regény, Krúdy Gyula *Cirkuszkirály* című műve, Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjének* szép strófája:

„Fiume”, mondta apám, „Fiume!
Jövőre megnézzük!” Bűvös zene
indult értem: ott vár a Parttalan,
ott, ott kezdődik, ami nincs, de van,
ott a tenger, a létező csoda...

A „polgári turizmus” felvirágzása idején – írja Kiss Gy. Csaba – „tízezrével indultak családosan magyar nyaralók a városhoz közel eső nevezetes fürdőhelyekre, Abbáziába, Cirkvenicába. A Velencébe készülő nászutasok... vasúttal érkeztek Fiuméba, majd innen a tengeren folytatták útjukat tovább... A jobb anyagi helyzetű középiszkolákból osztályok százai kirándultak ide fölfedezni a tengerparti világot.” S hogy valójában mi tette e várost a mondottakon túl ily vonzóvá? A kötet horvát kiadásának bevezetőjét író Irvin Lukežić szavai adják meg a választ: a város vezetői „mindig olyan politikát folytattak, amely abban a pillanatban a leghasznosabb volt, és a legnagyobb, legjobb és legbiztonságosabb

nyereséget biztosította. Mert a fiumei ember – folytatja Lukežić – életmódjában és világfelfogásában a vidám és temperamentumos mediterrán, valamint a komoly és szorgalmas közép-európai ember érdeke elegyét képezte, miközben az erős szláv etnikai komponens intenzíven keveredett a román, germán és finnugor komponenssel. Ennek köszönhetően az egykori fiumeiek *par excellence* európaiak voltak, a város pedig a szó szoros értelmében, még ha miniatűr méretekben is, modern európai és világváros, vagyis *polis*.”

E *polis*-ről e hazában sokunknak van valamilyen Fiume-élménye. Van, ami nemzedékről nemzedékre öröklődik, s van friss, személyesen megélt, szerzett tapasztalás is. Van, aki a nagy- vagy dédapja fiumei „hadi szolgálatának” emlékét, van, aki a Tengerentúlra hajóra szálló elődökét őrzi. Családom Fiume-képét néhai nagyapám életútjának amerikai intermezzója motiválta, aki a múlt század elején, valamikor 1907–1908-ban indult szerencsét próbálni az Újvilágba – s a 90. genfi szoltár eléneklésével szállt hajóra sokadmagával Fiumében. Díszes bőrbevonatú utazó ládája őrzi e kaland emlékét szobámban.

A recenzens a maga első Fiume-élmékét, -élményét sem mellőzheti: első találkozását a későbbi, immár „jugoszláv”

Fiumével. 1962-öt írtunk. Egy nyári egyetemi kurzus első magyar résztvevőjeként szálltam fel a Déli pályaudvaron a Budapest–Zagreb–Venezia „nemzetközi gyors” egyetlen, a határon átmenő kocsjába. Fiuméba kellett eljutnom. Egyetlen budapesti útitársam csak Zágrábig utazott. Croatia fővárosából már a Zagreb–Rijeka „brzi vlak” (gyorsvonat) kupéjában folytattam utamat. Kétkedve is, bizakodva is. Zárába kellett eljutnom, az éjszakát így Fiumében töltenem. Feleségem hajós unokabátyja adott egy szállodacímet, ahová – ekkor még gyarló horvát tudással – írtam is egy szobafoglalást kérő levelet. Kellemesen csalódtam. Éjfélét érkezve a hotelbe, a portás elővette fiókjából leveletem, s mosolyogva mondta: „soba je rezervirana” – a szoba rendelkezésemre áll.

Másnap a zárai hajó indulását várva megcsodálhattam a nemzetközi vizeken járó utasszállító óriásokat s az apró halászbárkák, vitorlás hajók sokaságát, majd – az Aleksa Šantić (szerb szimbolista költő volt) nevére keresztelt kisebb gőzösön Zára felé hajózva a bőra támasztotta, sok útitársam számára riasztó hullámverést, s aztán a Quarnerót elhagyva, már a nyílt tenger szépségeit s a hajónkat jó időn át kísérő delfinek „táncát”.

Lőkös István

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.

Cs. Nagy Ibolya

„Derékig csonterdőben”

Farkas Árpád (1944–2021)

Alig két hónappal hetvenhetedik születésnapja előtt, 2021. február 7-én hunyt el kortárs líránk egyik reprezentáns alakja, s e vírusverte világ törvényei szerint tizedikén már utolsó útjára kísérték őt a sepsiszentgyörgyi temetőben. Aki tehetett, bizonyára nem hagyta magára ezen az utolsó úton sem, akik nem lehettek ott a végtisztességadás perceiben, a világháló kaotikus örvényében rátalálhattak néhány megrendült és megrendítő búcsúmondatra. Arra az érzékeny, e poézis kivételes karakterét, az alkotói személyiség rendkívüliségét megfogalmazó búcsúbeszédre is, amelyet az unitárius lelkész mondott a költő koporsójánál. S benne a Pál apostoltól származó imperatívuszra: „Hirdesd az igét, állj elő vele, akár alkalmas, akár alkalmatlan az idő!”: mindig, tehát. S hogyné vilánnának föl hallatán az *Avaron* kultikus képei: „Orra bukva az avaron, / forogva mennyköves határon, / az ember mondja a magáét, / mint akit nem vertek még szájon, [...] a veszélyt megkeresni, / derékig csonterdőben is / csak menni, egyre menni, / mint kire országló erőt / s egy ilyen földet szabtak, / hogy óvja lélegzeteként / e keserves hatalmat!” Mintha a vers költői képpé formálná ezt az apostoli intelmet is: „Ints, kérj, buzdíts nagy türelemmel és hozzáértéssel!”: cselekedj fáradhatatlanul, tehát.

Verssorokból épül Farkas Árpád arts poeticája: „dérrel, derűvel, / mindig fényre állni” (*Hazatérés*); másutt, a *Csak csend ne legyen* vallomásában: „Aki itt él, az mind így éljen: / lobos idegekkel fogózva a szélben, / ne hagyja, hogy a lomha nyugság / gyapjas juhait elringassák.” Soha találóbb textust a lelkész által idézettnél annak érzékeltetésére: milyen volt Farkas Árpád alkotói feladatképe. Tudott erről az önlefokozás, az én-kisebbités iróniájával is beszélni: „Voltam ki voltam / Szószaporító korban / Írógép-billegető” (*Ének*). De ott van ezzel az alulstilizált költőszereppel szemben a *füles sapkában, kopott nagykabátban* kódogó, de mindenét az ügyért, az álomért áldozó költő, a *fanyar fickó* felstilizált, erős szereptudatú képe is. A versbéli végtelenben, a hátra és előre is kiterjeszhető időben, a jövő ítélőszéke előtt, ki kell világoznia, sugallja a mű: a *koponyáját*

Cs. NAGY IBOLYA (1946) Debrecenben élő irodalomtörténész. A Debreceni Egyetemi Kiadó volt vezetője. Utóbbi kötete: *Király László* (monográfia, 2019).

(*fejét, füles sapkáját*) az eleinket kereső világvándor székely maszkjában beszélő költő soha nem emelte meg – a hatalom előtt (*Kőrösi Csoma Sándor*)! Tucatnyi költemény a hó, a hideg, a fagy érzéki erejére bízva a szemléleti komorság, a személyiség érzelmi viaskodása, a szorongás megidézését; a költő mintegy befogja ezeket a valószerű, életszerű képeket, hogy a képviselőjükre bízott eszmét a vizualitás sodrásával emelje a szürrealitás egyetemesebb magasába, az empirikusan nem érzékelhető tartományba. Az illúziótlan alkotói küzdelem, a minden szorító kilátástalanság-érzettel szembeni költői akarat, a kimondás-vágy, a mítosztalansággal rendre szembeforduló *lelkiismeret* olyan küzdelem-verseket teremt, amelyek leggyakoribb végső üzenete: az élmény föl-fölvillanó keserősége, a tehetetlenségérzet, a költői szorongás fölött a szembeszegülő dac, a vitalitás pozitívuma diadalmaskodik. Nincs szó mámoros-ujjongó diadalról: csak az akarat csöndes győzelméről: „körülfog préseivel, szorongat a fagy, / s én gyomrában meleg kis dalocskákat dudorászok” (*A fagy gyomrában*).

Egy interjúszövegből való a feladat-képzet ön-értelmezése: nem olyan „világítótorony” akar lenni Farkas Árpád, amelyik a biztos irányt mutatja, s ha jelez, azt nem a megkérdőjelezhetetlen célra mutatóssal teszi: holott a fároszképzet ezt a kizárólagosságot is megengedhetné. A költő megfordítja a képet: ő a hajó *legénységének közérzetét* akarja, a partnak adott jelekkel, megmutatni. Szándéka: „bátorító krónikása lenni az életerő minden körülmények közti továbbműködésének”. Mert, vallja, valódi poézis csak akkor születhet, ha a költő a „zömben él”, együtt *borul és vidul* „közössége mindennapjaival”, válik annak *eleven lelkiismeretévé*, „emelvén”, ha kell, „ostort is reá”, s nem tereli el a figyelmet „soha az együtt való küzdés feladatairól” *látványos és magányos portyákkal*. Tévednek, mondja, akik ezt a váteszmodellel azonosítják, s Petőfire hivatkoznak: holott Petőfi is mindig a „tömegek mélyéről” tört fel, amit képviselt, velük együtt képviselte. A költő a maga és kisebbségi közössége lét-lehetőségeiről, a kivonhatatlanság költői, benső, parancsáról beszél, személyes elköteleződésről, egyfajta morális, át nem törhető korlátról. Az egyik legismertebb Farkas Árpád-vers a *Jegenyekör* is a kötődés és a menekülés, a visszahúzás és a szárnyalás absztrakciója: a *mélyben élőket* képviselő, értük *felszálló füst*. Archetipikus szimbólumként a győzelem, ebben a vonatkozásban a költőnek önmaga kétségei fölött aratott győzelmének finoman, sejtelmesen komplex megjelenítése is, de más, több is lehet. Ha a vers, ahogy Farkas Árpád vallja, „Isten és ember között a legközelebbi távolság”, akkor ez a *felszálló füst*, mint a bibliai égőáldozat, a Teremtővel, az univerzummal való kapcsolat eszközeként maga a vers, mellyel önmagát áldozza, de önmagát szabadítja is föl, menti meg a költő: alkotói létének értelmeként. Programos, távlatosító nagy vers, formai megoldásaiban is hangsúlyos alkotás *A befalazott szószerk*: tárgyiasan köznapi kezdő képéből a kisebbségi magára-maradottság nyomasztó víziója teljesedik ki. A bécsi Stephansdom körüli békeség képei a közöny és az érdektelenség példái lesznek. Mert a „békétlen” költő, a diktatúrából jött kisebbségi magyar, egyetlen, erre utaló szó nélkül a „közömbös Európa közömbös harangjai” metaforába sűríti a világ

közönyét: hogy érte, értük nem szól a harang, s hogy szószék sincs, ahonnan segítségért kiálthatnának. A *partnak adott jelek*, a *legénység közérzete* értelmezhetetlen és érdektelen a „derék bürgerek” számára.

Ennek a jelállító, közvetítő, protestáló alkotáslélektani képletnek szükségszerűen meghatározó eleme Farkas Árpád otthon-képe, szülőföld-szeretete, a kötődés bizonyossága, mélysége. Úgy mondja: „benépesíthető ez a szülőföld kép szüleimmel, az ő apjukkal, az én nagyanyáimmal, akik semmi különöset nem tettek, legfennebb csak éltek emberként. Én is azt mondtam gyerekeimnek, hogy ha jó fát nem tudtok tenni a tűzre, legalább rosszat ne tegyetek. Van ennek egy aurája, ez egy lakható szellemi, érzelmi világ, amit közösen bútoroztunk be, még a szút is mi hoztuk a fába. Minden a miénk: tulajdonosok vagyunk, ha nem gazdagok, akkor is! Birtokosok vagyunk, ami értelmet ad az életnek, amin ha végigseperünk egy svunggal Zágontól Budapestig, csak úti gödröket és útszéli almafákat érünk, ami oly kevésnek tetszik. De amikor azt látja az ember, hogy ő nem csak önmaga, hanem része közösségének, máris értékkel telítődik a suhogás... S arra gondolok, hogy ez a világ nemcsak úgy ímmel-ámmal való.” Ez az otthon táj és ember együtt, s Farkas Árpád poézise miniatűr tájrajzok, érzelmekkel dúsan átszőtt, kristályfinomságú természeti képek sokaságával is igazolja a szülőföldhöz tartozás érzelmi erejét: „A hegyek alatt alszanak a falvak, / ráncos kis öklüket szájukba veszik. / Bajszukon sás susorász, / fölöttük fagy sarabolgat, / hajukat havak lengetik.” (*Fehérben*) A *Hideg* című vers négy sorában egybeszakad a föld és az ég, a lenti, evilági a fönti, kozmikus végtelennel. Ady és a magyar népi képzeletvilág csillagtájai, mondavilágunk Hadak Útja az égi párja lesz a Keleti-Kárpátokhoz, a Székelyföldhöz, a szülőföldhöz kapcsolható alanti, havas út mikrovilágának: „Öntve az ég kékgálccal, / meszlik a Hadak Útját, / ezüst havak, porka havak / valahogy még tisztán tartják.”

Farkas Árpád a legszükszavúbb magyar költők egyikeként, mindössze három vékony verseskötettel (*Másnapos ének*, 1968; *Jegyenkör*, 1971; *Alagutak a hóban*, 1979); az 1983-as, a publicisztikai írásokat tartalmazó prózakötettel, az *Asszonyidővel*, s csak a versválogatásokban, több gyűjteményes kiadásban megjelenő bő csokornyai, ám addig ismeretlen, új, gazdag poétikai színeket fölmutató költeménnyel a magyar irodalomtörténet folytatólagosan erős esztétikai és eszmei hatású lírikusai közé emelkedett. Poétikai jelenléte – egy új irodalmi kánon alkotói csapatának a saját értékrendjük, líraeszményük korszerűségét; poétikai, irodalomelméleti szerepük rangját meghatározónak, olykor kizárólagosan érdeemesnek tételező vélekedése ellenére – töretlen. Szerencsés fordulat, hogy már van, lett egy új prózakönyve is Farkas Árpádnak – hiszen évtizedekig a sepsiszentgyörgyi újság, a *Megyei Tükör*, majd a *Háromszék* munkatársa, utóbbi főszerkesztője is volt –, s a 2020-ban megjelent, több mint félezer lapos prózakötet (*Nem ilyen lovat akartam*) közel negyven év cikkeit, interjúit, esszéit, vallomásait is tartalmazza. Sokat váratott magára ez a gyűjtemény, de most (Sütő Andrást s a maga rendtevő és betakarító igyekezetének fanyar-ironikus megnevezését idézve), a „létvégi hajrában” talán megadta Farkas Árpádnak az alkotói teljességérzet

örömét: kévébe köttetett minden mű, melyet a szerző az alkotói pálya legfontosabb értékeinek tarthatott.

Sütő András 2004 áprilisában Farkas Árpád hatvanadik születésnapjára köszöntőt írt s mondott el a marosvásárhelyi színházban. Az író előbb összefoglalja az ünnepeltről a rendszerváltás előtt elmondottak velejét, pár mondattal fölvezet a szakirodalmi háttérre, bemutatja a kész és közmegegyezéssel Farkas Árpád-portrét: majd elmondja e költői életút lényegét. Így összegzi tehát a korábbi lexikoni adatokat Sütő: „Farkas Árpádot, mondhatni, »fél lábon ugráló, rövidnadrágos víg kölyök«-ként fogadta be az irodalom. Tizenéves volt persze. Azt is írják, hogy első kötetében nagy teret kapnak a hit, a tisztaság, a fogadkozások versei. Egyéb is nyilván. A szülőföld is jelenével és múltjával –, programszerűen. Elmondatik, hogy vállalja annak hegyeit, embereit, napkeltéit. Hogy verseinek jellemző vonása: intellektualitás, közérthetőség, egyszerűség stb. A magányban szakadékot sejt, közösségi vonzódása rendkívüli. Nagyjából ennyi.” Csakhogy, véli, Sütő, ez csupán a *kimondható része* volt Farkas Árpád költészetének. Ami csak később vált kimondhatóvá, hogy „drámai módon ábrázolta az erdélyi magyartalanítás néma rettenetét”. Hogy „Dside Psalmus Hungaricus után a méltó folytatás szenvedélyével és tündökletes esztétikai gazdagságával”. Hogy Farkas Árpád világlátása áll talán legközelebb Kós Károly transzszilván világlátásához: „ikerszellemek ők, testvérlelkek a személyes sorsukká lett nemzetfélézésben úgy, mint a férfias hűség fortissimóiban – fuvintásnyi retorika s a fájdalomban, ragaszkodásban egyetlen félhang kisiklása nélkül”. Sütő András szerint „Farkas Árpád hűséges mer lenni a rossz költők által lejáratott ‘mégis-mégis reményhez’. [...] Az erdélyi nagy télben a transzszilván történelmi fagynak a gyomrából próbálta kifelé dudorászni magát meleg kis dalocskák éneklése közben. Mert sorsa elől ő nem futott, hanem inkább elébe szaladott, s nem félfülű hallomás folytán, hogy van ám költő, kinek esetében sors és jellem a szíami ikrek végzetével tartozik egybe, szóval nem véletlenségből, hanem törvény szerint vette magára s viselte – hordja ma is – poétai Nessus-ingét, nevezzük akár transzszilván fátumnak is.”

Máig érvényes, sűrű, tömör költőportré. Amelyhez most már azt is hozzá kell tennünk: Farkas Árpád a *jó harcot megharcolta, a pályát végigfutotta, a hitet megtartotta.*